

LANGS LÅGEN

Å R B O K 2 0 1 8

Patrulje Røsslyng på
Speider-Roa. Side 13

En gjenbrukt planke
i Nore stavkirke
Side 39

Sigmund Stengelsrud,
Tverrelv-cella. Side 59

Ågot Sandengen,
kokke på
gamlethjemmet.
Side 109

Kondisjonerte damer i konflikt. Side 24

Det må jo sies at kirkegården på en søndag ikke er noe velvalgt sted og tid for å skjelle ut folk.

Langs Lågen 2018

40. årgang

Redaktører:
Odd Arne Helleberg
Dag Kristoffersen

Abonnement og salg:
Kongsberg og Sandsvær historielag

historielag@ebnett.no
Tlf. 913 65 687 (Dag Kristoffersen)

Ettertrykk og avfotografering av stoff eller
illustrasjoner må bare skje etter avtale med utgiveren.
Forfatterne er ansvarlige for innholdet i
de artiklene som er signert.

Kongsberg og Sandsvær historielag

Grafisk utforming: Mette Martinsen
Trykk: Zoom Grafisk AS
ISBN: 978-82-691416-0-3

Og nok en milepæl i Langs Lågens historie

I Langs Lågen i 2017 kalte vi forordet «Nok en milepæl rundes». Årets forord kunne hatt samme overskrift, for 2018 er et spesielt år i Langs Lågens historie: Det er 40 år siden prøvenummeret av Langs Lågen kom, i 1978. Denne årgangen er den førtiende ordinære. Og den er den første som utgis av Kongsberg og Sandsvær historielag. Mye er ved det samme, heldigvis, som god tradisjon skal være, men det er også noen nyheter:

Vi har i denne årgangen med mye stoff om Vestfold-delen av Lågendalen. Det har vært lite i noen år nå, men vi håper på mer! Denne gang har Jørgen Sandberg skrevet om Lardal og Larvik under krigen.

Siden det er «jubileum», har Odd Arne Helleberg skrevet om disse 40 åra i LLs historie slik han har opplevet dem, han har vært med som bidragsyter fra begynnelsen. Ellers er mange tidsaldre og temaer med: Fra Numedal bringer vi grundige artikler om spor av europeiske sammenhenger i Nore kirkes interiør, om spesielle personer, og om seterbruk. Så er det stoff om Sandsvær-antependiet og annen billedvev, og om de første kvinnene i politikken i Sandsvær, fortsettelsen om hjemmestyrkene utenfor Milorg, og om speider'n, som har jubileum. Kvinner og menn er etter disse artiklene ikke lenger glemte mennesker, men trer fram! Og aldri et Langs Lågen uten morsomme historier, her om Johanna, ballongferd og helbløff. Flere av disse med utmerkede og treffende tegninger av Øyvind Tingleff. Så varierte artikler i både innhold og lengde, byr vi på. Vi håper at mange av våre lesere kan nikke anerkjennende, bli opplyste og trekke på smilebåndet.

Og framfor alt: Vi håper på mer fra flere skribenter! Langs Lågen-tradisjonene må fortsette slik. Vi er avhengig av mange bidrag, så det er bare å kaste seg på. Og en stor takk til dere som skriver!

Odd Arne Helleberg og Dag Kristoffersen

Innhold

Langs Lågen 40 år! av Odd Arne Helleberg	7
Øyvinn Kværna til minne av Odd Arne Helleberg.....	11
Sølvverksarbeidere på postkort av Hans Gulli	12
Alltid beredt! av Per Øyvind Østensen	13
Kirkegården er ikke stedet å skjelle ut folk av Ivar Lie	24
Ragnvald Størens Bergmandssang	26
De første kvinnene i herredsstyrene av Dag Kristoffersen.....	27
Å se lyset Av Tove Heidi Hanssen	39
Oberst Hoff på Kløvstad av Kristian Kløvstad	52
En emigrant av Hans Gulli	54
Ole Olsen Dalen/Vøllen – «Gamle Dælingen» av Bjarne Bratås	55
Hjemmefronten på Kongsberg og kommunistene av Dag Kristoffersen	59
Til seters i Nore og Uvdal av Asbjørn Bjørnsen	83
Besøkende falt av tralle i Christian 7. stoll ved Hans Gulli	97
Solheimstulen høifjeldsæter av Per Arne Lia	100
Flykrasj i Brunlanes og flukt til Sverige av Jørgen Sandberg	103
Avlytting av tysk etterretningstjeneste i Larvik av Jørgen Sandberg.....	106
Ågot Sandengen av Gunilla Thorsen	109
En stasbegravelse av Odd Arne Helleberg	114
Om Trondhjemmern og Persløkka av Ivar Lie	116
Kongsberg tekniske aftenskole under krigen av Dag Kristoffersen	119
Obligatorisk skolekjøkkenundervisning av Asbjørn Kjørstad	128
Kongsberg forsyningsnemnd 1947 av Odd Arne Helleberg.....	130
Julehilsen med ballong fra Tyskland av Asbjørn Kjørstad.....	132
Helge Olsrud – en viktig mann for Sølvverket av Hans Gulli	133
Sandsvær-antependiet av Gunvor Thingstad Bøen	139
I ettertankens kalde lys av Odd Arne Helleberg	150
De første utvandrere fra Øst-Norge til Amerika av Hølje Bøen	152
En helbløff av Odd Arne Helleberg	166
Med livet som innsats av Jørgen Sandberg.....	168
Blefjell – et fjellområde vest for Lågen av Christer Hoel.....	177
Bok- og plateomtaler	183

Langs Lågen 40 år!

Av Odd Arne Helleberg

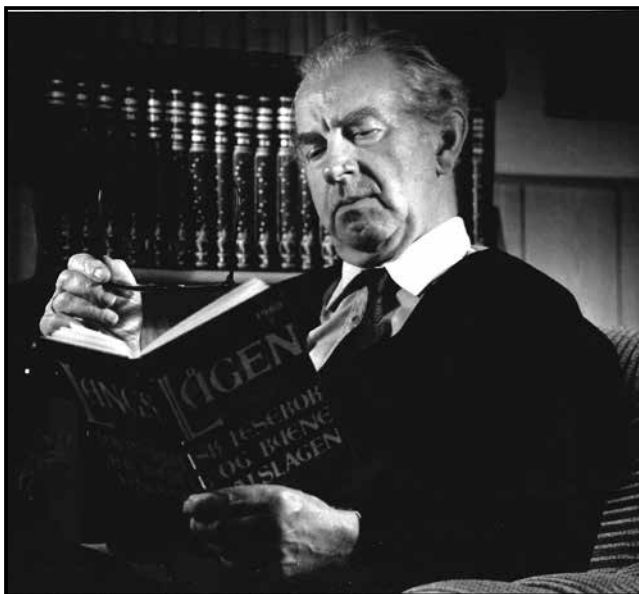
I 1977 ble jeg kontaktet av en for meg helt ukjent mann: Arve Kværnum. Jeg hadde skrevet litt om lokal historie i avisene, det var slik han hadde merket seg navnet. Han hadde nemlig planer om å gi ut et lokalhistorisk tidsskrift for Numedalen, fra Nordmannslågen til Larvik, og han trengte stoff.

Jeg ble ikke så rent smigret, og møtte etter avtale i hans hjem i Drammensveien 55. Der holdt han til i et velordnet kaos av trykke-maskiner, settemaskiner, hullmaskiner og heftemaskiner, for uten et svært bibliotek med de merkverdige bøker, og framfor alt: Papir, i alle former, fasonger og kvaliteter. Og midt opp i det hele satt kona Martha og betjente en heftemaskin med stor rutine og dyktighet.

Han datt ned i en velbrukt lenestol, strakte ut sin røslige kropp, og sa:

«Jeg haaaar det så travelt! Jeg haaaar det så travelt at jeg aaaaaaaaaner ikke åssen jeg skal rekke over alt!!» De nærmeste par timene brukte han så til å utvikle sine tanker om tidsskriftet: Det skulle være åpent for alle, for alle har noe som er av interesse, og alle kan gjengi det – noen kanskje med en viss hjelp i redigering og ordvalg. Jeg ble med.

Prøvenummeret kom i 1978, en liten, stiftet sak som ble delt ut til alle husstander

Arve Kværnum. Kilde: Vidar Skaar Borgersen.

LANGS LÅGEN
 LOKALHISTORISKE LESERØR
 FOR BØGDENE OG BÅENE
 LANGS NUMEDALSLAGEN

**LOKALT OG INTERESSANT
 STOFF FOR FOLK KNYTT
 TIL DALEN LANGS LÅGEN**

SJELDENT FINT KVINNESMYKKE-
 MESTERVERK I GULLSMEDKUNST
 - draktspenne fra Hedrum, gjengitt i farge
 på forside, skriver fylkeskonservatoren i
 Buskrudd, Geir Helgen om på side 9

FANTASTISKE HISTORIER om en
 prest som rensa landet til jords og
 tvang ham til å spre hval på kørjolen.
 Sæmund Wulfsberg skriver om ham s. 12
 Grethe Berger har illustrert artikkelen.

OM HANDELSVEIER OG ANDRE
 GAMLE FORBINDELSER LARVIK -
 HARDANGERVIDDÅ, skriver fil.dr.
 Gunnar Christie Wasberg på s. 3

Mange har neppe tenkt over det, men
 Bjørn Ivar Berg forteller på s. 31
 at 80 % AV KRAFTPRODUKSJONEN
 I SØLVVERKET FORSVANT TIL IN-
 GEN VERDENS NYTTE

Den fattige gullalder, kaller Torbj. Saga
 artikkelen han har skrevet på s. 25
 OM SKOGSARBEIDERKÅR I 30-ÅRA

En tragisk historie fra bortglømtgrenda i
 Bevegrenda, DA VESLE JØRAND BLE
 I FOSSEN I KASTEBEKKEN s. 20

MANGE NØRINGER DMKOMMET I
 SKRUIR, skriver Reidar Støpm om s. 42
 100-års minne om TOV FLATIN s. 10

LOKALHISTORIE ER SPENNENDE -
 OG DEN KAN VÆRE MORSOM - OG
 DET VIL 'LANGS LÅGEN' FØRSØKE
 Å FÅ LESERNE TIL Å OPPFATTE!

Oppslag for prøvenummeret: 7 000 ekvip.
 Utgitt i desember 1978

Du leser nå et prøvenummer av "Langs Lågen" - nytt lokalhistorisk skrift som fra 1979 skal komme ut fire ganger i året. Innholdet blir lokalt, norsk, og fra distriktene langs Numedalslågen. "Langs Lågen" er interessant å kjenne til seg medarbeiderne. Men hva er en medarbeider? Her er et gammelt foto-
 graf som viser en medarbeider. Innholdet er det som gir inntrykket i tilknytning til fotografien. En medarbeider kan også være en som har noe å fortelle til en landskaps- taker og et menneske som vil skrive av stoffet. Fortellere med i et slik tilfelle vil stoffet bli gjennomgått og retting. Det beste er jo at redaksjons-
 en får stoffet ferdig skrevet på maskin. Men ikke alle kan make det, og derfor går vi oppmerksom på at det fins andre muligheter og andre måter å gjøre det på. Redaksjonen vil starte med et opplegg med råd og retting for dem som vil være medarbeidere. En trykksak om det vil sende alle som ønsker det.

Provenummeret.

om Kongsberg Sølvverk, og Per Hoff skriver om laksefisket i Lardal, en kilde til konflikthet gjennom flere hundre år. Og så er det småstoff innimellom, fra flere velkjente bidragsytere.

Provenummeret slo såpass an at Arve torde fortsette i 1979, med fire hefter i året, mot årets slutt samlet i ei årbok. Selveste Aftenposten hadde en lengre, velvillig omtale av tidsskriftet, og lokalpressen var også positiv. Samme blanding ble videreført som i prøvenummeret: Hele dalføret ble dekket med variert stoff. Her debuterte jeg med en artikkelserie om dam- og rennesystemet etter Kongsberg Sølvverk, ellers spenner stoffet fra rosemaling til myggsalve av innkokt kupiss, og andre husråd.

Tidsskriftet ruslet og gikk, nye bidragsytere kom til: Per Sunmann, Bjarne Bratås, Gisle Winger, Vidar Skaar Borgersen, Johan Jarnæs, Dag Kristoffersen og mange

i hele Numedals-vassdraget. Lykkelig er den som har tatt vare på det, for det er sjeldent! Her får vi presentert artikler fra dem som de nærmeste årene skulle bli bærebjelkene i tidsskriftet: Gunnar Christie Wasberg skriver et essay om Lågen som sammenbindende faktor i dalen, Geir Helgen skriver om et vikingtids kvinnesmykke fra Hedrum, et riktig mesterstykke i sin klasse. Einar Øygarden beretter om folkeminnesamleren Tov Flatin, som reddet mye muntlig kultur i Numedal, Sæmund Wulfsberg skriver om presten Wolf og svarteboka hans, Torbjørn Saga skriver samtidshistorie, fra sin egen tid som tømmerhugger i 30-årene: «Den fattige gullalder» kaller han den, meget presist. Bjørn Ivar Berg begynner på sin lange skribentvirksomhet

flere. Arve mente selv han tjente penger på det; saken var nok heller den at han fikk dekket utgiftene, så mye til lønn for den kjempejobb det er å velge ut, brette om og trykke en serie artikler kan det umulig ha blitt utav det. Det var nok trykkevirksomheten for øvrig som holdt skuta flott, ved siden av Marthas inntekter som fotterapeut. Hennes bidrag til husholdningen og dermed indirekte til tidsskriftets trivsel og lokalhistoriens utbredelse, skal vi ikke undervurdere. Og deres interesse for saken har nå manifestert seg i et fond på 4 mill. kr til opphjør av kulturhistorisk arbeid i dalføret.

I 1988 ble tidsskriftet overdratt til Laagendalsposten. Arve så nødvendigheten av å ha større økonomiske ressurser bak utgivelsen, men fortsatte som redaktør, nå på heltid. På abonnement og salg kom Vidar Skaar Borgersen inn på heltid, og det hjalp. Dertil ble utgivelsene supplert med en rekke bøker, først ute var «Bildeboka om Numedalsbanen», i 1989. Dette var den første av rundt 45 bøker Vidar hadde ansvaret for utgivelsen av, ved siden av 30 Langs Lågens årbøker. I 1990 rundet Arve 67 og pensjonerte seg, og Olav Sâtvedt tok over som redaktør. I avskjedsartikkelen i hefte 2 summerer Arve opp essensen i sitt historiesyn slik:

«En del mennesker som leste lite eller omtrent ingenting, er blitt faste lesere av Langs Lågen. Andre som kanskje sjelden skrev noe annet enn huskeliste til butikken, er blitt gode medarbeidere i Langs Lågen, og har kommet med særegne og verdifulle bidrag som har stått på trykk. På den måten har vi fått et mer nyansert og rikholdig syn på vår lokale historie. Hvorfor slikt skjer? Først og fremst fordi Langs Lågen er der, men nesten enda mer fordi tidsskriftet legger fram historie ned til grasrota, blir lest der og forstått. Langs Lågen befinner seg ikke oppe på kateteret med pekestokk og vanskelige ord og den ovenfra-og-nedadholdningen som ofte hører kateteret til. Derfor har mange funnet ut at de også har noe å bidra med, enda de bare stiller med kulepenn og folkeskole – og akkurat der har vel Langs Lågen vært heldigere enn mange andre. Et «mønster» for andre tidsskrifter, har det vært skrevet i fagtidsskriftet Heimen.»

Olav endret litt på konseptet: Han er realkandidat og tok inn mer naturhistorisk stoff, som beriket tidsskriftet. Fra 1991 av var undertittelen da også «natur og kultur langs Numedalslågen.» I tillegg skrev han bygdebok for Sandsvær i åtte bind. Arbeidsmengden ble så stor at Øyvind Stranna Larsen ble hentet inn som

Olav Sâtvedt. Foto: Olav Sâtvedt.

Vidar Skaar Borgersen. Foto: Vidar Skaar Borgersen.

redaktør for noen hefter i 1997-99.

I 1992 ble et helt hefte viet Kongsberg og Sandsvær Historielag, som feiret sine ti år. Og i 2001 markerte Sølvverkets Venner sitt 50 års jubileum i hefte nr. 2. Svært mange historielag kom opp, eller våknet av dvalen etter at Langs Lågen begynte å komme ut, og det er neppe noen tilfeldighet. Her fikk en et forum å publisere i, på ei tid det ikke bare var å sope likt og ulikt ut på «nettet».

I 1999 overdro Laagendalsposten tidsskriftet og forlaget til Vidar og Olav.

I 2005 ble konseptet lagt om fra fire hefter kvartalsvis til ei årbok en gang i året. Porto og trykkeutgifter var bestemmende, men det ga også bedre tid til lay-out og gjennomarbeidede illustrasjoner. Året etter tok Olav opp sitt gamle yrke som lærer i videregående skole, for bygdeboka var ferdig, og Langs Lågen var ingen fulltidsjobb. Og året etter der fant han at tida ikke strakk til, ga seg som redaktør og trakk seg som medeier. Undertegnede og Dag Kristoffersen kastet seg ut i det ukjente som redaktører, og har siden vært det. Vi håper det har gått rimelig bra, årboka er i alle fall blitt solgt.

Ei årbok uten register er en vanskelig tilgjengelig årbok. Inger Johanne Jutulstad utarbeidet i 1986 et register over alt som hadde stått på trykk i Langs Lågen fra grunnleggelsen i 1978 til og med årgangen i 1985 som hovedoppgave ved Statens Bibliotekhøgskole. I forbindelse med utgivelsen av dette registeret uttrykte Arve Kværnum stor glede og anerkjennelse over Jutulstads arbeide. Registeret var imidlertid bare tilgjengelig i svært få eksemplarer, dessuten har nye år gått. Liv Reinholdtsen førte registreringen fram til 1999 og skreiv det inn på datafiler. På den måten er tidsskriftets tjue første årganger registrert. Dette arbeidet fortsatte John Berge og har redigert dette til tilgjengelige pdf-filer foreløpig t.o.m. 2015-utgaven.

I fjor ga Vidar seg som utgiver, og overdro det hele til Kongsberg og Sandsvær historielag, fortsatt med oss som redaktører. Og vi vil etter beste evne fortsette den linja som ble lagt for 40 år siden, og som har vist seg å være riktig. Skulle vi uttrykke våre ønsker for framtida, måtte det være stoff, stoff og mere stoff, særlig fra Numedal og Larvik/Lardal. Adressene står på omslaget!

Øyvinn Kværna til minne

I 1994 kom det ut ei lita bok: «Det var før det, på Kongens Berg». Øyvinn hadde i mange år hatt som hobby å samle muntlige beretninger på lydbånd, og nå hadde han satt seg ned og begynt å redigere sammen stoffet. Boka er litt av en salat: Fra vesentlige bidrag om motstandskampen på Kongsberg under krigstida, til rene toastmaster-historier om «Banjo-Larsen» og «Skautrolla». Det kom i alt ti bøker og så tre CDer med samme blanding: Den ganske utrolige historien om Olava Fauleplassen og hennes familie, Sigrid Ullebergs omfattende barndomsminner, om Marcello Haugen, og selvsagt om Birger Ruud & co,

for uten en mengde stoff om «vanlige folk», som viser seg å være langt fra vanlige. Til sammen dekker de et drøyt halvhundreår av byens historie fra rundt 1910 av, og gir verdifull innsikt i ei tid som var ganske annerledes og mye tyngre enn de fleste av oss er klar over. Råmaterialet har familien tatt vare på, og vil sørge for at blir sikret for framtida, til nytte for alt fra språkforskere til lokalhistorikere.

Han døde i år, 90 år gammel, og fikk en velfortjent minnekveld på Lågdalsmuseet i november. Måtte mange følge i hans spor!

Odd Arne Helleberg

Foto: Ellen Kværna.

Sigurd Hagen og Reidar Saatvedthagen (i bakgrunnen) fotografert i forbindelse med utsprenging av evakueringsrommene i Kongens gruve ca. 1943. Motivet inngikk også i en fotomappe med bilder fra Sølvverket. (Postkort).

Sølvverksarbeidere på postkort

Av Hans Gulli

Blant turistene som besøkte gruvene i Saggrenda var det stadig spørsmål etter postkort. I 1939 fikk Sølvverket tillatelse til å selge prospektkort ved omførsel i Kongsberg by. Det ser imidlertid ut til at salget ikke kom i gang før 1946/47. På ett av kortene er Sigurd Hagen og Reidar Saatvedthagen avbildet.

Reidar Saatvedthagen (1914-1980) var ansatt ved Sølvverket fra 1934 til 1945. Han arbeidet for et meste som saubreknekt (lasting av stein) og minerer i Kongens gruve, men var også et års tid i Bratteskjerpet.

Sigurd Hagen (1918-1993) begynte 1937 som saubreknekt i Kongens gruve. Han var tre år i Mildigkeitt Gottes gruve og deretter Den Kongelige Mynt fra 1940 til 1943. Etter noen måneder ved Fellesdriften, var han tilbake i Kongens gruve som minerer. Hagen sluttet høsten 1945.

KILDER

- Statsarkivet i Kongsberg: Kongsberg Sølvverks arkiv 1816-1962: Diverse manntall, korrespondanse, hovedbøker.
- DIS Norge gravminner.

Alltid beredt!

Speideren på Kongsberg fra begynnelsen til andre verdenskrig

Av Per Øyvind Østensen

I 2018 er det 103 år siden speideren på Kongsberg startet. Gjennom årenes løp har svært mange barn og unge her i byen vært en del av speiderbevegelsen. De har vært på turer og leirer, tatt merker og knytt knuter, spikket seg til blods og brent mat på bål, sunget sanger ved leirbålet og bedt speiderbønnen. Gjennom speideren har de lært å bli selvstendige og ansvarsbevisste mennesker. Denne artikkelen forsøker å fortelle litt om historien til speideren på Kongsberg, hvordan den utviklet seg og hva de gjorde. Mye forblir uskrevet og kildematerialet venter på den som vil skrive mer om speiderhistorien på Kongsberg.

Begynnelsen – KUF og Yngres avdeling

I 1897 ble Den kristelige Ungdomsforening (KUF) opprettet på Kongsberg. Sentralt i oppstarten stod blant annet gullsmid J. M. Johansen, som ble foreningens første formann. De første årene hadde foreningen sine møter på flere ulike steder i byen, før de 23. desember 1906 kunne flytte inn i Hyttegata 4. Bygget ble kjent som KUF. I dag går det under navnet Menighetscenteret. På møtene vekslet det mellom forkynnelse, diskusjoner og foredrag av ulik art, gjerne med lysbilder. Sang og musikkinnslag var det ofte. I tillegg til de ordinære møtene hadde foreningen flere andre aktiviteter som korps, kor og syforening. Det ble også etablert en håndskrevet avis med navnet «Bølgeslag» og

Forside av referatbok for Yngres avdeling og 1. Kongsberg speidertropp. Foto: Per Øyvind Østensen

et eget bibliotek og leseværelse. Folkeopplysning var åpenbart en sentral tanke.

Mottoet for Kristelig Ungdomsforening var «Norges ungdom for Kristus». Arbeid for barn og unge var en viktig del av arbeidet og flere tilbud ble etablert. Den 9. april 1914 ble «Yngres avdeling» opprettet. Ca. 30 gutter var til stede, og 21 av disse lot seg innskrive i avdelingen. Ragnvald Johansen, sønn av hovedforeningens første formann, var en av pådriverne og skrev det første referatet i referatboka. Senere gikk skriving av referat på rundgang mellom de guttene som var på møtet.

Møtene i Yngres avdeling lignet en del på de som var i hovedforeningen. Ofte ble de innledet med bønn eller opplesing fra Bibelen. Deretter kunne det være underholdning som guttene selv ofte stod for, med sang, pianospill eller opplesing av forskjellige tekster. Møtene varte opp til to og en halv time. I pausen var det gjerne spilling av spill, leik ute og enkelte ganger servering av noe godt å spise.

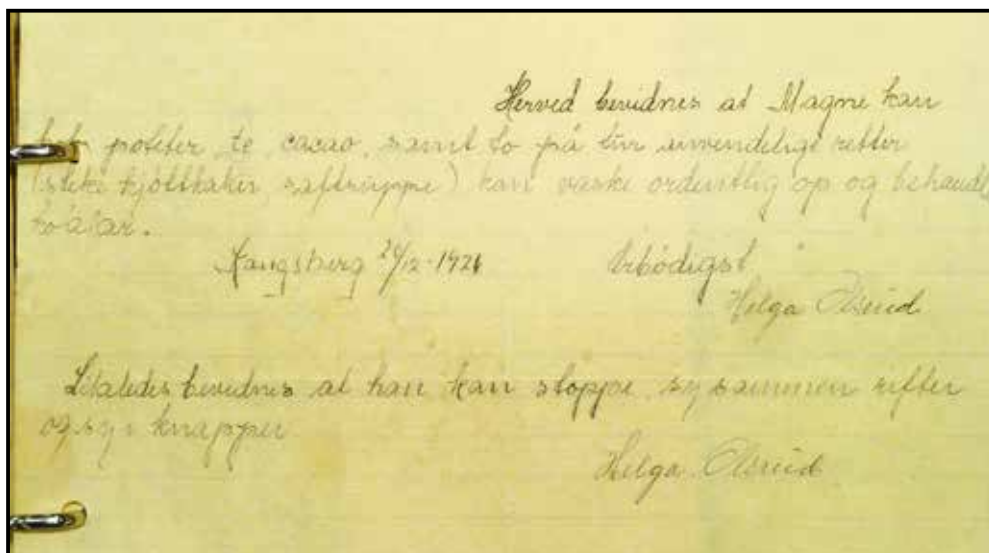
Allerede fra starten lå det et ønske om å la Yngres avdelingen bli en speidertropp. Speiderfører Andersen fra Drammen ble i november 1914 invitert for å holde et foredrag om speidersaken, og seinere var speiding et stadig tilbakevendende tema. Alle møter det første året ble avsluttet med salmen «Herre signe du og raade». Den 7. mars 1915 ble speiderbønnen for første gang sunget på slutten av møtet. Yngres avdeling var på god vei til å bli ekte speidere.

1. Kongsberg Speidertropp

21. mars 1915 ble 1. Kongsberg speidertropp stiftet. Til stede på møtet var grosserer Christian Dons, speidersjef i Norsk Speidergutt-Forbund. Ragnvald Johansen, som hadde ledet arbeidet i Yngres avdeling, ble speidertroppens første troppsfører. Fra starten av var det over 40 speidere og antallet økte til ca. 70 i løpet av det første året. Medlemstallet lå utover 20- og 30-tallet relativt stabilt rundt 40-50, og 1. Kongsberg hadde 5-6 aktive patruljer til enhver tid. Større utskifting var det dessverre på leder-siden. I løpet av de første 15 årene hadde troppen 12 ulike ledere, men aktiviteten var likevel stor. Først med Leiv Halvorsen, som blir leder i 1937, får troppen en leder som sitter i mer enn tre år.

Møtene ble i begynnelsen avholdt omtrent hver fjortende dag over samme lest som tidligere, men det kom også noen nye aspekter inn, som for eksempel merker. Speideren er jo kjent for merker, og på Kongsberg var det mange som ville mye. I slutten av juni 1919 var det merketaking over en lav sko for speiderne. Kokmerket, vaske-, skomaker-, filer-, bokbinder-, signalør-, ambulanse-, sløyd-, hornblåser-, botanikk- og musikkmerket ble tatt i løpet av en hektisk uke. For enkelte merker måtte en ha med attest hjemmefra.

For andre var merkene mindre viktig. Hans Bang, patruljefører for patrulje Gaupe, kunne i 1931 fortelle at de ikke la så mye vekt på merketaking, «da de fleste av guttene

Magne Olsrud, en av Kongsbergs mange skihoppere, fikk denne attesten med seg fra sin mor for gjennomført kok- og symerke i 1921. Foto: Per Øyvind Østensen

er svært lite ærgjerrige i det henseende». I stedet forsøkte de å få patruljemøtene så hyggelige og avvekslende som mulig, med enkeltmannskonkurranser som et viktig ledd.

Leirer og turer er sentrale aktiviteter for alle speidere, og 1. Kongsberg var intet unntak. Allerede første året reiste troppen på leir til Skrim. I 1916 deltok de på landsleiren i Bergen sammen med 400 andre speidere. Deltakelse på landsleir hvert fjerde år ble en tradisjon, og 1. Kongsberg var representert ved alle landsleirer fram til krigen. Muligens inspirert av landsleiren i Bergen, arrangerte de året etter en leir på Heistadmoen for Buskerud krets med over 400 deltakere.

Sommer som vinter ble det arrangert kortere og lengre turer til fots, på ski

Turer er en viktig del av speiderlivet og Yngres avdeling var også ute på tur. Foto: Statsarkivet i Kongsberg

Gutter fra 1. Kongsberg på tur omkring 1920. Foto: Kongsberg KFUK-KFUM-speidere

eller på sykkel. Alt fra korte turer til Gamlegrendåsen og Knutefjell, til lengre overnattingsturer.

Sommeren 1923 gikk 13 gutter en rundtur fra Kongsberg, over Blefjell til Rjukan. Deretter opp på Gaustad, ned til Tuddal, forbi Bolkesjø, over Jonsknuten og tilbake til Kongsberg. 10 dager ble brukt på turen, som må ha vært både en opplevelse og en prøvelse.

Idrettsarrangement og konkurranser var en viktig del av speideraktiviteten. Kanskje ikke så rart når en i medlemslistene finner navn som Tormod, Sigmund, Birger og Asbjørn Ruud, Alf Thorrud, Magne Olsrud og Øivind Alstad, for å nevne noen. Om vinteren ble det arrangert skidager med hopp og langrenn, mens friidrettskonkurranser var spesielt populære.

I august 1926 ble det arrangert en mangekamp i friidrett mellom patruljene Bjørn, Gaupe, Svale, Hauk og Ørn der premien var 1. Kongsbergs vandreskjold i friidrett. Konkurransen ble behørig omtalt i troppsavisen «Speidernytt». Øvelsene var 40 meter, høyde, kulestøt, lengde og terrengløp. Etter en åpenbart knallhard konkurranse, der ledelsen vekslet gjennom dagen, stod til slutt patrulje Svale igjen som vinnere. I denne patruljen var blant annet Birger Ruud med. Han hadde gjort seg bemerket i flere øvelser, spesielt i høyde og terrengløpet, som han vant. I referatet blir Birger for øvrig gjennomgående omtalt som «Billa». Storebror Sigmund hadde allerede tilnavnet «Bollan».

Enkelte ganger kunne kanskje idrettsinteressen bli vel dominerende. Ved 20-årsfesten i 1935 var oppmøtet ganske dårlig, både ved gudstjenesten og den påfølgende festen. Forklaringen var delvis at Hannibalrennet foregikk samme dag. Reporteren fra Speidernytt noterte at det kom flere speidere til festen når rennet var ferdig, men skrev lett oppgitt «Kunde dere ikke undvære skirenn for denne gangs skyld?». Jubileumsfesten gikk for øvrig med underskudd på kr. 6,09,-.

Speidermusikken

Speidermusikken var et populært innslag på julefester, St. Georgsdagen og i 17. mai-toget. Musikken

Birger Ruud vant terrengløpet og ble tildelt dette diplom for mest lovende prestasjon ved friidrettskonkurransen. Foto: Norsk Bergverksmuseum

ble etablert i 1917 med fire medlemmer. Fem år seinere var antallet kommet opp i 16 musikere og organist Hansen var instruktør. 17. mai 1919 gikk speiderne for første gang fremst i toget. Dette skjedde ikke uten diskusjon. 17. mai-komiteen ville ha musikken fremst og resten av speiderne mellom skolene lengre bak. Dette nektet speiderne. Enten gikk de samlet eller så fikk det være med hele musikken. Komiteen gav etter, og speiderne kunne stolt gå fremst i toget. I referatboka til 1. Kongsberg står det: «Guttene marsjerte stilig og toget kunde ikke bli aapnet på en mere værdig maate». Ikke alle var enige i det. I avisa Fremtiden kunne man et par dager seinere lese følgende: «Barnetoget var fyldig og pent naar det undtas et par skjæmmende ting, nemlig at speiderne var placert i spissen og at en del kvindelige middelskole-ungdom hadde lagt seg til med nogen mildest talt jaalete haarfaconer. Det fortælles at speiderne hadde sat som betingelse for musikens deltagelse at de fik gaa i spissen. Formodentlig et udslag av den saa oppskrytte speideraand!».

Speidermusikken på vei over Nybrua trolig på 17. mai rundt 1920. Foto: Kongsberg KFUK-KFUM-speidere

Et korps måtte også ha instrumenter. Høsten 1919 ble det flere kvelder arrangert dugnad med rydding og vedhugging for Kongsberg Mandsangerforening ved deres nye hytte ved Trondhjemmeren. Som lønn for jobben fikk speiderne en klarinett. I tillegg til å spille på ulike speiderarrangement hadde Speidermusikken også egne konserter. På KUFen ble det i 1933 arrangert en konsert i to avdelinger under organist Hansens ledelse. «Der

var fuldt hus, og publikum lønnen præstationerne med rikt bifald». Hvor lenge Speidermusikken var i aktivitet, er usikkert, men ved 20-årsfesten i 1935 var de ikke en del av underholdningen.

Jentene kommer med, Kongsberg 1.

Jentene kom tidlig med i speiderarbeidet på Kongsberg. Allerede 5. mai 1917 ble det dannet en jentespeidertropp, som den tredje i Norge etter Sandefjord (1910) og Bodø (1914). Ingeborg Skolmen, som hadde en eldre bror som var speider, var en av initiativtagerne og blant de første lederne. Over 30 jenter var med fra starten. Det fantes ikke et eget jentespeiderforbund i Norge. Jentespeiderne ble derfor en underavdeling av KUF de første årene. I begynnelsen hadde de ikke egen uniform eller program, men brukte det guttene brukte. Først i 1920, når Norges KFUK-speidere ble opprettet, ble det en plan i arbeidet med program og egne uniformer. I 1920 tok Marie Helliksen over som troppsleder og var den drivende kraften i jentespeiderarbeidet fram til 1946. Da Buskerud krets av KFUK ble dannet i 1921, ble hun også kretsens første leder. Antallet speidere varierte sammen med aktiviteten for øvrig, men ser ut til å ha vært rundt 70 speidere det meste av tiden fram mot krigen.

Jentene gjennomførte møter, turer, leirer og merker på samme måte som guttene. De hadde også egen troppsavis kalt «Skravla». Enkelte arrangement som 17. mai, St. Georgsdagen med speiderløftefornyelse og julefesten, ble ofte arrangert sammen med guttene. 10 speidere fra Kongsberg deltok på KFUK-speidernes første landsleir i Sand i Ryfylke i 1921. Reisen over fjellet med tog til Bergen og videre til Sand med båt, var en stor opplevelse. I august året etter arrangerte Buskerud krets en 4-kretsleir

Oppmarsj under 4-kretsleiren på Heistadmoen i 1922. Foto: Kongsberg KFUK-KFUM-speidere

på Heistadmoen med omkring 250 speidere til stede. Kongsbergjentene hadde vært med på forarbeidet og blant annet sydd 60 madrasshylster og 60 putevar. Til tross for noe ruskete vær, var leiren en stor suksess. Blant annet med en speideroppvisning på Kirketorget hvor jentene gikk tur-retur Heistadmoen i øsende regnvær. Entre kr. 1. I Laagendalsposten påfølgende mandag kunne en lese: «Speiderpikene var kjække og i god stemning, men det er da bare pikebarn, som let kan bli overanstrengt. Deres tørn lørdag var en kraftutfoldelse lidt formeget av det gode, forekommer det os». Det mente åpenbart ikke jentene selv og det var ut over 20- og 30-tallet stor aktivitet med mange turer og nesten årlige leirer i og utenfor Kongsberg.

Flere guttetropper

Ut over på 1920-tallet ble det etablert flere guttespeidertropper på Kongsberg. 2. Kongsberg ble stiftet 29. april 1923, med Kristian Engedahl som troppsleder de første fem årene. I 1929 overtok John Lagesen og ledet arbeidet på 1930-tallet. Medlemstallet varierte også her, men lå rundt 40 speidere. Av mer kjente speidere i 2. Kongsberg kan Petter Hugsted nevnes. Han ble opptatt som speider i 1933. Troppen drev speiderarbeid på samme måte som 1. Kongsberg. De arrangerte turer, dro på leir og de hadde egen troppsavis kalt «Liljen». Til lands- og kretsleirer reiste de ofte sammen med guttene i 1. Kongsberg, men de arrangerte også egne turer. I 1927 reiste

Guttene i 2. Kongsberg oppstilt rundt teltene ved Sandebukta i 1927. Foto: Speideren

10 gutter, med troppsfører Engedahl i spissen, på en ukes tur til Sande. Turen ble detaljert referert i bladet *Speideren*. Her kunne man lese om bading og lek, bygging av stupebrett, roing og sang i seine kveldstimer. Samt mat: «.. levet som grever hadde vi, med egg hver morgen og sardiner og pølse på maten(!) og derfor var det jo ikke noe rart at vi spiste 6-7 stykker til hvert måltid».

Metodistene har stått relativt sterkt på Kongsberg siden de ble etablert i byen i 1873. En egen kirke ble innviet i 1887. Kirken ble møtestedet for 3. Kongsberg som ble stiftet 12. mai 1925 med Leif Opsahl som første leder. Snart tok Georg Moen over og drev speiderarbeidet i flere år. I tillegg eksisterte 4. Kongsberg i en kort periode fra ca. 1926 til 1928 da de gikk inn i 1. Kongsberg. Her var Gudmund Wigant troppsfører.

For 3. og 4. Kongsberg er arkivsituasjonen betydelig dårligere enn for de andre troppene. Vi vet derfor relativt lite om hva de gjorde. Det likevel ingen grunn til å tro at arbeidet i disse troppene avvek i stor grad fra det speiderarbeidet som var vanlig. Totalt var det på Kongsberg før siste verdenskrig i perioder over 160-170 speidere på samme tid. En ganske betydelig aktivitet for barn og unge i byen.

Speider-Roa

Høsten 1938 vedtok førerrådene i Kongsberg 1. speiderpiketropp og 2. Kongsberg speidertropp å by på ei hytte kalt Roa i Kjennerudgrenda. De fikk tilslag og betalte kr. 1700,-. Kostnaden ble delvis finansiert med et lån i Kongsberg Sparebank på kr. 1000,-, resten skaffet speiderne blant annet ved å arrangere aftenunderholdning og basar. Tre foreldre, deriblant politikonstabel O. A. Juveli, stilte opp som kausjonister. Høsten og førjulsvinteren ble brukt til å sette i stand to rom og pipa, slik at hytta kunne brukes til overnatting. Den 21. januar 1939 var det innvielsesfest med fire jenter og sju gutter tilstede. Pikene lagde mat og «bød på pølser, poteter og erter. Til dessert fikk vi noe rart som gikk under navnet fruktlapskaus». Ved kaffebordet ble det bestemt at hytta skulle hete «Speiderroa», selv om det strengt tatt var vedtatt av hyttestyret fem dager tidligere.

Speider-Roa, eller bare Roa, ble fort et populært utfartsmål sommer som vinter. I hytteboka kan en lese om alt fra dagsturer, dugnader med ute-dobbygging, overnattingsturer, kretsbannerkonkurranse med mer. Det ble også diktet en egen hyttesang og mange gode opplevelser ble nedtegnet for ettertiden. Den siste innførselen i hytteboka, før en 12 år lang skrivepause, var 2. mai 1942.

Kjære «Speiderroa»!

Jeg må si dig enda en takk for alle de festlige stundene jeg har hatt er oppe! Takk for all hygge og moro! Takk for samværet med speiderkameratene jeg har truffet her. Speiderroa – du har gitt mig mange av de rikeste minnene jeg har!
Hilsen Randi.

*Glade gutter på tur til Roa vinteren 1939 eller 1940.
Foto: Kongsberg KFUK-KFUM-speidere*

Randi skulle reise bort og gifte seg, og avskjedsfesten hennes hadde vært på Roa. Men sett i lys av krigen som herjet og de restriksjonene som var lagt på speiderarbeidet, passer ordene godt på den følelsen mange speidere hadde på denne tiden.

Speiding på Kongsberg under krigen

Allerede i de første dagene av krigen brukte mannskap fra Røde Kors hjelpekorps og Sanitetshjelpesøstre Roa til overnatting. «Tyskerne har erobret byen, så vidt vi vet. Takk for oss. Krig er krig!!», står det i hytteboka 13. april 1940. Speiderne på Kongsberg hadde fått med seg at speiderarbeidet hadde blitt forbudt i andre land som var okkupert. Det ble derfor besluttet å selge Roa til en av kausjonistene før den kunne bli beslaglagt. Politikonstabel Juveli kjøpte hytta, men leide den ut til speiderne, som også hadde kontraktfestet førsterett til å kjøpe hytta tilbake.

Gutter fra 1. og 2. Kongsberg hilser flagget 17. mai 1941. Foto: Kongsberg KFUK-KFUM-speidere

Møtene fortsatte, men i mer tvungne former blant annet da tyskerne la beslag på KUF. Roa, derimot, ble sett på som et lite stykke fritt Norge og relativt flittig brukt. 17. mai ble feiret der både i 1940 og i 1941, noe som ble behørig dokumentert i hytteboka. «Patruljeførere fra 1. og 2. Kongsberg var samlet på Roa for å feire dagen. 2 flinke kokker hadde tilberedt en bedre middag av fiskeboller og poteter, samt sportsøl fra Mohagen. ... Da klokka nærmet seg 12 (på kvelden) sluttet vi med fedrelandssangen ...»

11. september 1941 ble alt speiderarbeid i Norge forbudt, og utstyr skulle leveres inn til okkupasjonsmyndighetene. Roa var som nevnt reddet unna, men utstyr og ikke minst bannere var sårt å levere fra seg. Utad ble speideren lagt på hylla. Likevel ble det fortsatt avholdt møter i skjul. Blant annet ble hver St. Georgsdag, 23. april, markert av mange speidere ved å møtes for å fornye sine løfter. I 1944 ble det arrangert en illegal speidergudstjeneste i Jondalen kirke i etterkant av den ordinære gudstjenesten. Pastor Dolva, som selv var speiderleder, hadde ordnet med organist, og 25-30 speidere fikk høytidelig avlagt sitt speiderløfte. Etterpå var det hyggelig samvær i hagen til landhandler Håkon Myhra like ved kirken.

Så kom freden og signalet for en ny start. 17. mai 1945 stilte speiderne i barnetoget og på høsten begynte arbeidet igjen for alvor. I januar 1946 kunne en lese i Speideren: «Speiderne på Kongsberg har nå trådt fram i fullt dagslys etter å ha arbeidet i det skjulte under krigen».

Patrulje Røsslyng på Roa 1941. Foto: Kongsberg KFUK-KFUM-speidere

Kilder:

Arkiv etter Kongsberg 1. KFUK-speidere (Kongsberg KFUK-KFUM-speidernes arkiv)
 Bergwitz, Joh. K.: Kongsberg 1624-1924 bd. II
 Bølgeslag (Menighetssenterets arkiv)
 Drammens Tidende 17. april 1946
 Fremtiden 19. mai 1919
 Kjørstad, Asbjørn: 100 år i trekantens tegn. Kongsberg kristelige ungdomsforening – KFUK/KFUM 100 år
 Laagendalsposten: 24. mars 1920, 5. april 1922, 7. april 1922, 7. august 1922, 7. mai 1937
 Sjøvold, Guri 1990: Ja, jeg vil! Norges KFUK-Speidere 1920-1990. Oslo
 Speideren: 1927 nr. 9, 1946 nr. 1
 Statsarkivet i Kongsberg: A-1204 - Norges Speiderforbund avd. Kongsberg (arkiv etter 1. og 2. Kongsberg)
 Storfossen, Jens: Et St. Georgsdagsminne fra krigens dager, i Sølvklumpen 1972 nr. 2
 Sølvklumpen: 1962 nr. 3-4

Kirkegården er ikke stedet å skjelle ut folk

Av Ivar Lie

Søndag 11. november 1703 har det vært aftensang i Kongsberg kirke, og menigheten er i ferd med å forlate kirken. Deriblant er noen «kondisjonerte damer» som ikke er helt venner med hverandre. Vi har før sett at damer i de høyere sosiale lag bruker betegnelsen sladrekjerring og det som verre er, om dem de ikke er helt på bølgelengde med. Og her har vi noe av samme lekse.

Det er Johanna Christensdtr., kona til Sølvverkets byggmester Friedrich Burchardt, som kaller kona til overstiger Tomas Tomassen, Anne Malene Olsdtr., for «skjøge» (altså noe i nærheten av hore eller prostituert, eller kanskje «løs fugl») ute på kirkegården. Det må jo sies at kirkegården på en søndag ikke er noe velvalgt sted og tid for å skjelle ut folk. Det blir noen skjerpende omstendigheter, kan en si.

Tomas Tomassen stevner Johanna Christensdtr. for retten, og innkaller vitner som har overhørt utskjellingen. Johanna møter ikke i retten, hun er sengeliggende blir det sagt, en kan jo tenke sitt. To vitner, Kari, kona til Søren Jeppesen, og Jørgen Stenersen, sier at de har hørt Johanna skjelt ut Anne Malene. To andre vitner, Anne Kristine, kona til sorenskriver Nils Jensen, og deres datter Anne Nilsdtr., gift med Peter Køster, møter ikke etter lovlig stevning. Dette gjør at retten påpeker, med henvisning til de hertil hørende paragrafer, hvilke konsekvenser slike uteblivelser kan ha. Det går så langt at retten ser seg nødt til å sende personer for å hente vitnene, men dette ser ut til å gå dårlig. Istedet sender Anne Nilsdtr. et skriftlig innlegg, og det sier sitt: Ikke bare har Johanna kalt Anne Malene for skjøge, men hun har også sagt: «dit ubeskammet best»! Dette er jo kraftige saker, og attpåtil på kirkegården.

Saken går over flere sesjoner, og i den siste sesjonen møter byggmester Burchardt opp og kommer med et lite overbevisende forsvar av kona si.

Retten tar ikke hensyn til byggmesterens utsagn, og holder seg til vitneforklaringene. Dommen blir forholdsvis streng: Det blir 20 lod sølv til Kongen, 16 rdl. til «stedets brøstfeldige kirke» og 6 rdl. i saksomkostninger. Og åpenbart: «og ei kommer Anne Malene, Tomas Tomassens til nachdel på hendes person i nogen maade».

Slik var altså saken, og i slike saker kommer ofte annen informasjon fram. Her får vi vite at kirken er brøstfeldig (altså i veldig dårlig stand), og at det i 1703 var

Det må jo sies at kirkegården på en søndag ikke er noe velvalgt sted og tid for å skjelle ut folk.

*Tegning:
Ø. Tingleff*

aftensang, ikke bare vanlig høymesse til «vanlig» kirketid.

Dessuten får vi, gjennom vitneforklaringer, vite at det var ei kirkerist. Kirken var jo omgitt av kirkegården og ved porten var det ei fe-rist. Den skulle hindre at Creaturene, som tydeligvis gikk overalt, skulle komme inn på kirkegården.

Da Sølvverket skulle overdras fra Heinrich Müller til Kronen i 1683, er det en beskrivelse av kirken. Da får vi vite at: «Kirkegaarden runden om med Bord indplan- ket, haver 3 Porter, hvorved Jern Rist, er nu temmelig brøstfeldig».

At kirken selv, ihvertfall tårnet, var brøstfeldig, understrekes av at i 1708-9 ble tårnet revet ned og nytt bygget opp. I 1683 heter det om «det store Taarn»: «Taarnet i sig selv er af Bindingsverk, klæd med Bord, meget brøstfeldigen, hvori hænger de 3de Klokker som skal veje 8 Skipp. 16 lisp., item et Urverk, som er heel brøstfeldigen, Taarnet haver en Jernspitz og en Fløy». Dette tårnet lå veg-i-vegg med kirken, med åpning mellom, og klokkene må ha veid vel 1300 kg. Kirkebygningen selv, som ble satt opp etter brannen i 1631, var en korskirke i tømmer, og hadde over korset et lite tårn med ei lita klokke som veide ca. 130 kg. Det var tydeligvis ikke så lett å se på kirkeuret hva klokka var.

En relatert sak kommer også opp: Det er Ingeborg Olsdtr., tjenestepigen til byggmester Burchardt, som stevner han og kona fordi de skal ha rotet i kleskista hennes (altså i hennes private saker). Så det kan jo hende at Johanna ikke har vært så lett å ha med å gjøre på flere måter.

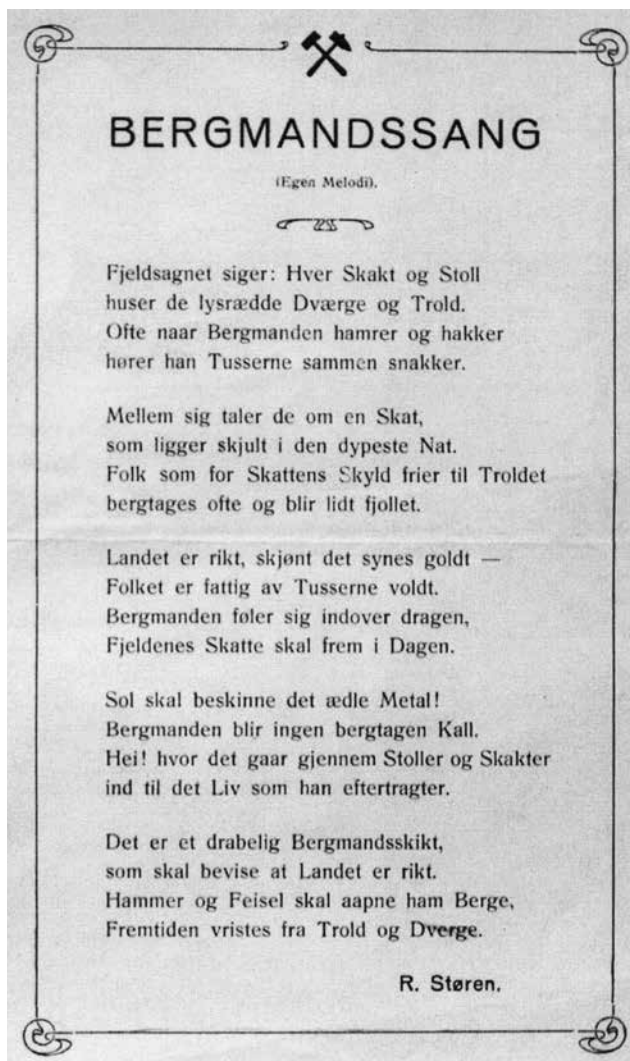
Kilde: Sønnaffelske Bergamt 1689-1813, Underretten, Domprotokoll 2, 1702-1704, s.172 ff.

Ragnvald Størens Bergmandssang

Ragnvald Støren er en kjent mann i bergverksmiljøet på Kongsberg og bør for alle kongsbergensere være kjent for Kongsbergsangen der du må slå tre venteslag etter «sølv om spunnet». Han var oldebarn av Paul Steenstrup, eidsvollmann, stifteren av Kongsberg Våpenfabrikk og sølvverksdirektør. Støren ble født i 1877. Han tok bergeksamen i 1906 og kom etter hvert til Kongsberg. Her virket han som hyttemester fra 1915, pekte på nye funnmuligheter, nye mineraler å drive på, nye brytningsmetoder og oppredningsprosesser. Men han var også en habil dikter og artikelskriver. Til byjubileet i 1924 skreiv han som nevnt, Kongsbergsangen, og i 1927 skreiv han en artikkelserie i Teknisk ukeblad om Kongsberg Sølvverk. Han skreiv også en mengde bergfaglige artikler. Han

var også konstituert direktør under krigen og gikk av ved Sølvverket i 1947, 70 år gammel. Han døde i 1953.

Men noe mer ukjent er kanskje hans Bergmandssang. Hans Gulli, som ordner Sølvverksarkivet, fant denne sangen der. Hvordan melodien er, veit vi ikke, men er det noen som veit det, kan de ta kontakt med redaktørene av Langs Lågen.

Odd Arne Helleberg og Dag Kristoffersen

De første kvinnene i herredsstyrene i Øvre og Ytre Sandsvær

Av Dag Kristoffersen

I 2013 var det 100 år siden kvinnene fikk allmenn stemmerett ved stortingsvalg i Norge. I den forbindelse skreiv jeg en artikkel om de første kvinnene i Kongsberg kommunestyre i 1901. Da var det første muligheten kvinnene hadde for å delta i politikken ved å bli valgt til bystyre/herredsstyre. Som vi så i Langs Lågen 2013, førte dette til en skikkelig kvinnemobilisering i byen. Vi så også at kvinnene i bygdene ikke kom med på samme måte. Derfor vil jeg denne gangen ta for meg de første kvinnene som deltok i herredsstyrene i Sandsvær. Nå var det ikke like god dekning i bygdene i kongsbergavisene, så det har vært nødvendig å gå gjennom alle protokollene for herredsstyrene i Sandsvær samt etter delingen av Sandsvær i Øvre og Ytre Sandsvær for å undersøke dette.

Sandsvær var en kommune fram til 1. januar 1908. Forslaget på navn var at den sørlige delen skulle hete Sandsvær og den nordlige delen inkludert Jondalen skulle hete Heistad. Men folk i Hedenstad ville ikke miste Sandsværnavnet, så dermed blei det Øvre Sandsvær og Ytre Sandsvær. Ingen kvinner kom til å sitte i herredsstyret før 1908, og det skulle gå noen år før kvinnene kom med i herredsstyrene.

De første kvinnene i Ytre Sandsvær herredsstyre

Ytre Sandsvær besto av valgdistriktene Tuft (Hvittingfoss), Komnes og Ytre og Øvre Efteløt. Vi starter med kvinner som stilte opp på partilistene, men som ikke fikk nok stemmer til å komme inn i herredsstyret.

På Kongsberg hadde jo kvinner fra Avholdspartiet og Høyre vært de første som kom inn i 1901, mens Venstre fikk inn kvinner i 1904. Arbeiderpartiet stilte med egen liste først i 1907 og fikk inn sin første kvinne på varaplass. Om det var forbindelser mellom partiene på Kongsberg og i Sandsvær, skal være usagt. Men kanskje var det

inspirasjon fra byen som gjorde at det blei nominert tre kvinner på listene i Efteløt ved valget i 1910. Samlingspartiet som valglista til Høyre da het, hadde *fru Sigrid Gjerdrum* nominert på første plass og *frøken Helga Wines* på fjerde plass. Venstre hadde *lærerinde Mathilde Skredsvig* på tredje plass. Noe Bondeparti – dagens Senterparti – var det heller ikke. Men ingen av disse kom inn, heller ikke Sigrid Gjerdrum som var nominert som nummer en. Først måtte Samlingspartiet få nok stemmer, og det fikk de, tre representanter. Deretter var det personstemmene som blei talt opp, og det kan nok ikke ha vært noen kvinnevind som blåste over Efteløts Samlingsparti da. At Helga Wines ikke kom med som sto på fjerde plass, er nok ikke uventa. Men at første oppførte ikke kom med, viser at hun må ha blitt strøket evt andre kumulert. Enda verre er det med Venstre. De fikk inn hele ni representanter. Skredsvig som var tredje på lista og kumulert, kom ikke med. Her måtte mange ha strøket henne! Så høyre- og venstrevelgere i Efteløt må sies ikke å være spesielt kvinnevennlige ved valget. Og ingen kvinneaksjon heller ser det ut til.

Sigrid Gjerdrum var født i 1882 og datter av Johan Halvorsen Evju – han som hadde foreslått deling av kommunen. Men han hadde også vært stortingsrepresentant 1898-1900 for Venstre og viseordfører i Sandsvær i to perioder. Han var ellers en meget aktiv mann i bygda og hadde bl.a. stifta Efteløt Arbeiderforening. Men datteren stiller altså for Samlingspartiet og ikke Venstre ved valget i 1910. Hun hadde gifta seg i 1903 med amtsagronom Peder Eberhard Gjerdrum fra Åsnes. Sigrid kom ikke inn i herredsstyret, men mannen Peder kom til å sitte i formannskapet i 12 år for Bondepartiet som kom til å bli det største partiet på borgerlig side i Ytre Sandsvær. Sigrid fikk for øvrig ikke så langt liv, hun døde i 1919 bare 37 år gammel.

Helga Wines kom også bare til å stå på lista og ikke valgt. Hun var 31 år da hun stilte til valg. Hun var datter av Grete Helene og Ole Wines, og i 1910 arbeidet hun hjemme på gården til foreldrene med «husgjerning» som det het. Hun reiste seinere til Oslo, og i 1916 gifta hun seg med fanjunker Lars Børsting og bosatte seg i Oslo. Hun døde i 1935. Om hun kom til å drive politisk virksomhet der, vites ikke.

Partiet Venstre i Efteløt kom også til å nominere ei kvinne, *lærerinne Mathilde Skredsvig*. Hun blei heller ikke valgt. Hun var født i 1872 i Nedre Eiker og var datter av Lise Vager og sagmester Hans E. Skredsvig. Hun var lærer ved Hostvedt skole fra 1899. I 1910 bodde hun på Tysland. Et år etter valget valgte hun å gifte seg med fette- ren sin Martin Braatelien og sluttet derfor som lærerinne i 1912.

Ved valget i 1937 nominerte Arbeiderpartiet i Tuft to kvinner, begge på varaplass. En av dem kom til å delta i herredsstyret, den andre ikke. *Selma Rygh* blei satt opp på 9. varaplass, og da er det kanskje som det en kaller «listefyll». Men hadde det vært «kvinnekupp», kunne det jo ha skjedd. Hun kom ikke til å delta i herredsstyret. Hun var født i Hof i Vestfold i 1900, datter av svenskejenta Maria Olson som hadde gifta seg med gårdbruker og tømmerkjører Andreas Hansen Vike på Vike gård. Selma

gifter seg med den ti år eldre sagarbeider Martin Rygh. De bor på Otterstad br.nr 12 under Tuft-Evju. Martin dør i 1964, og Selma lever til hun blir 86 og dør i 1986.

Så hva vitner tross alt disse første nominasjonene om? Et forsøk på å få inn kvinner, men som ikke lyktes. Tiden var ikke moden i bygda for disse to partiene. Det skulle gå 35 år før et av disse partiene fikk inn ei kvinne i herredsstyre! Det var nok arbeiderbevegelsen som skulle få inn den første kvinna i Ytre Sandsvær.

Samtidig ser vi at i mange styrer som fattigstyre, sykepleiestyre osv. er det mange kvinner også i mellomkrigsåra. Randi Sommerstad er et eksempel.

Sandsværs første kvinne i herredsstyre

Ved valget i 1910 kom ingen kvinner direkte inn i herredsstyre som vi har sett. Men for Arbeiderpartiet var det blitt valgt ei kvinne som vararepresentant. I 1912 flytta Arbeiderparti-representanten maskinfører Karl Hansen fra bygda. Dermed blei det duka for den første kvinne i Ytre Sandsvær herredsstyre og dermed den første i hele Sandsvær. 4. juni 1912 møter Olga Waal inn som fast representant. Hun møter jevnlig fram til herredsstyremøtene og deltar på sitt siste 21. november 1913. Det aller siste møte for dette herredsstyre er 19. desember, men da er hun ikke til stede. Da har det vært kommunevalg for neste periode. Arbeiderpartiet øker da representasjonen fra Tuft fra to til fire, men Olga Waal er ikke med over i neste herredsstyre, heller ikke som vararepresentant. Tuft/Hvittingfoss er jo Arbeiderpartibastionen i Ytre Sandsvær.

Olga Waal var født *Olga Halvorsdatter Grønvold* i 1874. Hun var datter av Olette Karen Timandsdatter Grønvold og møller og fløtningsarbeider Halvor Knutsøn Myhre under Gravdal. Hun gifta seg 20 år gammel med skredderlærling Johan Martin Waal og fikk barna Olette Emilie i 1895 og Halvor Sverre i 1898. De bodde under Foss gård på Snedberg i 1900. I 1903 dro Johan til Amerika og han kom tilbake i 1905. Om Olga og barna var med da, vites ikke. Men i 1906 bosetter de seg på plassen Dal under Foss, og Erling blir født. Året etter blir Tor født. Johan blir etablert skredder i Hvittingfoss og kommer også til å bli stedets siste skredder. Så gikk altså Olga inn i herredsstyre 38 år gammel og med fire barn. Halvannet år blei det. Kanskje blei det for tøft? I 1917 får hun sitt femte barn Ragnar. Men helt slutt med politikken er

Olga Waal - legitimasjonsbilde.

det nok ikke. De harde 30-åra og krigen vekker engasjementet igjen. I 1945 stiller hun, 71 år gammel, på Kommunistpartiets liste. Men hun velges ikke direkte inn. Kommunistene får inn en representant i Tuft, og Olga kommer på 3. vara. På første vara for kommunistene står for øvrig husmor Magnhild Hagen. Olga får ni år til å leve og dør i 1954. 80 år gammel. Skreddermannen Johan lever til 1970 og oppnår hele 95 år.

Ytre Sandsværs første kvinne som fast representant i herredsstyre

Det skulle gå nesten 26 år til neste kvinnelige representant møtte i herredsstyre, 19. mars 1938. Da er det også ei kvinne fra Tuft som møter, og hun møter også for Arbeiderpartiet. Og det er *Helga Evju*. Denne dato er hun vara og møter da fordi en av de mannlige representantene i Arbeiderpartiet er fraværende. Hun møter flere ganger seinere i denne perioden også som vara, da for Trygve Møllebakken. Ved valget i 1937 er hun den eneste kvinnen på alle valglistene, men kommer heller ikke direkte inn, men på 1. vara. Det blir derfor mange herredsstyremøter hun kommer

Ytre Sandsvær Herredsstyre 1938-45 Kilde: Ytre Sandsvær herredsstyre (IKA)

til å møte som vara. Da Fredrik Naug, som er Arbeiderpartiets førstekandidat og blir ordfører for sin 3. periode i 1938, dør i 1940, blir hun fast medlem av Ytre Sandsvær herredsstyre. Hun blir derfor også den første kvinnen som blir avbildet som representant for herredsstyret, og da på bildet som gjelder 1938-1945. Her står hun som eneste kvinne blant 20 menn.

Siste møte hun deltar på, er 4. november 1940. Siste møte for dette herredsstyret under krigen er 20. desember 1940, da møter hun ikke. Samme høsten har Terboven vedtatt at all politikk skal gå gjennom NS, og fra nyåret 1941 er det nytt styre. Ordfører Peder Pytte og hans råd eller formenn, som det het. Blant disse var ingen kvinner. Så kommer freden, NS-ordføreren og hans råd avsettes, og det gamle herredsstyret møtes igjen 18. august og da også Helga Evju. Siste møtet for dette herredsstyre og Helga Evju er 15. desember 1945.

Helga Evju var født i 1895 i Hokksund og var datter av Hanna Andreasdatter og dagarbeider og tømmerhugger Ingebret Olsen. Hun gifta seg i 1917 med maler og papirarbeider Johannes Larsen Evju fra Hvittingfoss. Han var sønn av sliperiarbeider Lars Evju på plassen Sønby under Tuft-Evju. Helga og Johan tok over plassen i 1919. De fikk sønnen Rolf i 1917. Hun gikk som vi ser, rett inn i arbeidermiljøet, og Arbeiderpartiet blei nok derfor det naturlige politiske valget. Hun stilte ikke til valg etter krigen og døde bare fem år etter i 1950, 55 år gammel. Johannes levde til han var nær innpå 88 år.

Helga og Johan Evju. Kilde: fra Jarle Evju.

De to første kvinnene som kom direkte inn i herredsstyret i Ytre Sandsvær

Vi må altså til etter krigen for å finne kvinner som kom direkte inn i herredsstyret. På valgresultatet for Ytre Sandsvær i 1945 for alle valgkretser av valgte og vara står

nevnt i alt fire kvinner. Alle disse står på partilister fra Tuft. Så dette sier vel sitt om bygda slik også. Vi har jo sett at de to første kvinnene i herredsstyret kom fra Tuft. På partilistene er to fra Kommunistpartiet, Olga Waal og Magnhild Hagen (hun har det så langt ikke vært mulig å finne opplysninger om), som nevnt, ei på Arbeiderpartiet og ei på felleslista Bondepartiet, Høyre og Venstre. Ingen av de to seilte greit inn. Begge to var siste kandidater for partiet og hadde menn foran seg på lista. Arbeiderpartiet fikk inn hele 15 representanter, åtte fra Efteløt, to fra Komnes og fem fra Tuft. Bondepartiet fikk inn fire fra Efteløt, Bondepartiet og Venstre til sammen to fra Komnes og Bondepartiet, Høyre og Venstre to fra Tuft i alt åtte. Kommunistene fikk inn en fra Tuft. Så totalt 16 fra den sosialistiske siden og åtte fra den ikke-sosialistiske altså 67 mot 33%. Dette selv om flere av de borgerlige partiene hadde gått i felleslister.

Kvinnen fra Arbeiderpartiet i Tuft var **Sigrid Johansen** født 1906. Hun var rekrutert fra arbeiderklassen i Hvittingfoss. Faren var sliperiarbeider Paul Lorentzen Borge fra Hof og mora var Anne Bredine Karlsen fra Efteløt. Sigrid vokste opp på Haug, bruk nr. 143 under Foss i Tuft. Hun gikk ikke langt for å finne ektefelle. Den utkårede var

Magnhild Thorrud - legitimasjonsbilde

Sigrid Johansen - legitimasjonsbilde

Fritz Georg Johansen som også bodde på Foss, på bruk nr. 27 Grønli. Han var sønn av den svenske skredderen Frantz Johanson og efteløtjenta Trine Jørgine Hovstua. Sigrid gifta seg 22 år gammel i 1928. Samme år fikk de sin eneste sønn, Leif. 39 år gammel stiller så Sigrid til valg, og som nevnt, kom hun inn som en av de to første kvinnene som kom direkte inn i herredsstyre. Hun stiller også til valg i 1947 og kommer inn som nummer to av Arbeiderpartiets fire representanter fra Tuft. Så ser det ut til at hun har gitt seg, for hun er ikke på lista for valget i 1951. Sigrid blei hele 91 år og døde i 1997. Hun var enke i 16 år. Hun er begravd på Tuft kirkegård.

Den andre kvinnen som kom inn i 1945 kan man vel si var spesiell for sin tid. **Magnhild**

Alvilde Thorrud var født i 1896 i Botne og var datter av lensmann Julius Nordby i Hof. Hun var kontordame på lensmannskontoret, tok handelsskolen og blei lensmannsbetjent i Hof, kanskje den første kvinnelige lensmannsbetjent i Norge. Det var mest kontorarbeid, men også arrestasjoner, forteller hun i et intervju. I 1922 gifta hun seg med legen Ole Thorrud, og de bosatte seg i 1924 i Hvittingfoss. Da var det inn i husmorrollen. De fikk tre barn hvorav en av dem blei boende i Sandsvør. Hun hadde stifta Hof Sanitetsforening i 1916 og blei med i Hvittingfoss hvor hun satt 20 år som formann. Hun blei med i Høyre og kom altså på andre plass på lista ved valget i 1945. Da var hun 47 år. Etter en periode fikk hun en pause, men kom med en periode etter dette. I 1951 kom hun inn på andre plass for den borgerlige felleslista. Så flyttet hun til Hof og blei også med i herredsstyre der. I tiden hun bodde på Vold i Hof, var hun aktiv i både Hof Historielag og Hof pensjonistforening i tillegg til Hof Høyre. For alt sitt arbeid fikk hun Kongens fortjenestemedalje i 1957 for sosial og humanitær innsats. Da Nils Darbo intervjuet henne i forbindelse med 85-årsdagen i 1981, hadde hun åtte barnebarn og fem oldebarn. Da hadde hun vært enke i 11 år siden Ole døde i 1970. Han hadde praktisert som lege i Hvittingfoss i 35 år fram til 1959. Hun fikk leve 11 år til etter intervjuet og døde i 1992, hele 96 år gammel. I dag har etterkommerne økt til 14 oldebarn og 11 tippoldebarn.

**Ytre
Sandsvør
herredsstyre
1946-47
Kilde: Ytre
Sandsvør
herredsstyre
(IKA)**

Skal vi oppsummere litt, ser vi at det var Arbeiderpartiet som dominerte på kvinnefronten fram til 1945. Andre gjorde et forsøk med kvinner på listene, men kom ikke inn. Men Olga Waal var ei enslig svale, det var også Helga Evju en generasjon seinere. Først etter krigen blir det noe bedre. Sigrid Johansen og Magnhild Thorrud sitter i to perioder. Nye kvinner inn i 1947 i Ytre Sandsvær er Sigrid Rogstad for Bondepartiet i Efteløt (Efteløts første kvinnelige herredsstyremedlem) og Synnøve Brath for Borgerlig fellesliste i Tuft. I 1951 kom Astrid Hansen for Arbeiderpartiet i Tuft og Randi Norheim for Arbeiderpartiet i Komnes (Komnes sin første kvinnelige herredsstyrerepresentant) som nye representanter.

De første kvinnene i Øvre Sandsvær herredsstyre

Nå har vi sett at kvinnene på Kongsberg var tidlig ute. Arbeiderkvinnene i Hvittingfoss kom så vidt med et tiår etter og mot slutten av mellomkrigstida. Arbeiderpartiet var meget sterkt også i Øvre Sandsvær. Alt i 1922 får partiet halvparten av representantene i herredsstyret. Dette burde vel mobilisere for arbeiderkvinner i herredsstyret også. Men nei, ved gjennomgang av lister og protokoller må vi helt til valget i 1934 for å finne kvinner på valglistene. Nå må det understrekes at det ikke har vært mulig å finne alle valglistene og sjekke disse, men herredsstyreprotokoller er gjennomgått. Men som i Ytre Sandsvær er det flere kvinner som deltar i andre styre. Bergljot Nordenborg og Hilda Simensen i Sykepleiestyret og Kaspara Sunde og Julie Sagvolden i vergerådet som eksempel. Ja i Arbeidsnemda i 1938 er det kampvotering mellom Jenny Saga og Marie Værp. Saga vant med 9 mot 7. Men det er som eneste kvinne av fem medlemmer. Begge to kunne jo ikke bli medlem!

Første kvinne i Øvre Sandsvær herredsstyre

Så ved valget i 1934 finner vi på Arbeiderpartiets liste de to kvinner første kvinnene. De har blitt vararepresentanter, 5. og 6. vara, og det er Jøran Bråthen og Aslaug Andersen (så langt har det ikke lyktes å finne opplysninger om henne- hun er ikke registrert i sandsværbøkene-muligens var hun fra Sandsvær-Jondalen). Det er også de to eneste i det valget. Det er langt ut i rekkene, og det er kanskje tilfeldigheter at den ene av disse, hun som står først, Jøran Bråthen, i det hele tatt komme til å delta i herredsstyre. Herredsstyremøtene for det valgte herredsstyret i 1934 begynte i 1935. Men det er først på møtet på Berg skole, nesten symbolsk 8. mars 1937 at Jøran Bråthen møter som vara for Karl Andersen. Mange møter blir det ikke. Det blei et møte til i november. Så totalt møter Øvre Sandsværs første kvinne i herredsstyre to ganger. Og ved valget i 1937 står hun ikke lenger på valglista.

Jøran Bråthen. Ellen Jøran Torgeirsdatter Hagen var født i 1893 i Flesberg. Hun

var datter av Torgeir Sjulsen Solemshagen og Jøran Kristensdatter. Torgeir hadde kjøpt Nygårdsplassen i Grosvoldkroken gnr. 133 br.nr. 4 i 1893. Plassen blei solgt videre i 1913. Torgeir eller Tørger som det står, var jordbruker og sølvverksarbeider. Jøran arbeidet som husbestyrerinne på Kongsberg, da hun gifta seg der i 1923 med Hans Nilsen Bråthen som var sølvverksarbeider fra Hedenstad. De flytta da inn på Grønvold bruk nr. 3 under Klokkeud gnr. 109. Det er her Jøran bodde da hun møtte i herredsstyret som hadde møtene sine på Berg skole. I 1938 solgte de gården videre, og i 1940 flytta de til Landsverkbakken br. nr. 28 under Landsverk gnr. 108. Så dør Hans i 1944, og Jøran selger eiendommen i 1946. Når Jøran døde, har jeg ikke funnet ut. Jøran og Hans hadde ingen barn.

Jøran Bråthen - legitimasjonsfoto

Den første faste kvinne i Øvre Sandsvør herredsstyre

Ut fra hva vi har sett i Ytre Sandsvør og så langt i Øvre Sandsvør, går det en skikkelig rød tråd gjennom den første kvinnerepresentasjon i Sandsvør. Slik også med valget i 1937. Da setter Arbeiderpartiet opp **Ingeborg Aannestad**. Det er nok ikke tilfeldig, for å uttrykke det forsiktig. Hennes mann Kristian Aannestad hadde vært representant for Arbeiderpartiet i mange år og vært ordfører i bygda 1932-34. Siste perioden hans var tom. 1937. Han stilte ikke til valg da, men det gjorde altså kona Ingeborg. Og hun sto på andre plass av de ni som kom inn. Hun deltok jevnlig på møtene. Så kommer krigen og etter hvert også nyordningen som trer i kraft fra 1941. Da er det Peder Haug og Anton Rogstadåsen som styrer i bygda. Flere melder overgang til NS ved siden av de som allerede er medlem. Disse bekler ledervervene, men de er så få at andre ikke-NS-medlemmer må fylle opp de ulike rådene. Mange som da allerede er i nemder og styrer, fortsetter og gjør nok samme jobb som før, men det er jo førerprinsippet som gjelder. Ingeborg sitter i styret for Pleiehjemmet,

Ingeborg Aannestad – fra Kai Tore Aannestad

Edruskapsnemda og Kontrollnemda. 12. mai 1945 er første møte etter freden, og da avsettes formelt Haug og Rogstadåsen og flere andre fra styrene. Det opprettes nye nemder frie for NS-folk. Flere av dem er jo også arrestert av Milorg og sitter internert på Labro og seinere på fylkesskolen i Rollag.

Ingeborg Aannestad feirer freden og gir seg også i herredsstyret og stiller ikke til neste valg. Ingeborg Sofie var født 5. oktober 1891. Hennes foreldre var Anette Marthine Olsdatter Bjerknes og Olaf Knutsøn Omholdt Eggar. Faren var bonde på Eggar og landhandler i Passebekk. I 1910 arbeidet Ingeborg som handelsbetjent hos foreldrene i Passebekk. I 1916 gifta hun seg med Kristian Ånnestad som var født i Svarstad, men familien flytta til Ånnestad nordre gnr. 35 nr. 19. I 1910 var han jord- og skogsarbeider. Etter at de gifta seg, flytta de til Nederholt ved Labro der Kristian var tømmermann og damvokter ved Labro kraftverk. Tre år seinere flytta de til Borgen på Labro hvor Ingeborg bodde livet ut. Kristian var jo veldig politisk aktiv og satt i 18 år i herredsstyret for Arbeiderpartiet og var både ordfører og varaordfører. De fikk tre barn, og det yngste var 15 år da Ingeborg blei valgt til herredsstyret. Grunnen til at hun ikke tok gjenvalg etter krigen, var kanskje at hun også var dårlig. Hun døde allerede 13. januar 1946 bare 54 år gammel.

Den første ikke-sosialistiske kvinne i Øvre Sandsvær herredsstyre

Den andre kvinna som sto på valglistene ved valget i 1937, var Hjørdis Laugerud. Hun sto som første vararepresentant på Venstres liste og blei valgt også til det. Dette medførte at hun kom til å delta i herredsstyret. Men siden hun kun var vara, blei hun dermed ikke med på bildet av herredsstyret som fungerte fra 1938. Første møtet var 18. juni 1938 da hun møtte som vara for Oskar Ljøterud. Så gikk det ett år til august 1939 der hun møter i herredsstyret. Dette ser ut til å være siste møte Hjørdis Laugerud deltar i. Så lang karriere hadde ikke den første ikke-sosialistiske kvinne i herredsstyret. Men ved valget etter krigen, kommer husmor Marie Sætvedt inn for Bondepartiet og lærerinne Aasta Sønstebo for Kristelig Folkeparti. Ved dette valget var det kun to kvinner i herredsstyret og altså ingen fra Arbeiderpartiet.

Hjørdis Laugerud- Kilde: Marit Laugerud Roulund

Hjørdis Laugerud. Hun var født i Fjaler i Sundfjord i 1901 og var datter av Marta Maria Hestad og lærer Søren A. Strandnes. Familien

**Øvre
Sandsvær
herredsstyre
1937-40
Kilde Øvre
Sandsvær
herredsstyre
(IKA)**

flytta til Modum og bodde i lærerboligen ved Skredsvig. Her vokste Hjørdis opp. Hjørdis gikk på lærerskolen på Notodden, og det var nok når hun gikk her hun traff Olaus H. J. Laugerud som hun blei gift med. Da kom hun inn i et politisk miljø. Svigerfaren Hans Jørgen Laugerud var ordfører for Venstre i tre perioder, og Olaus hadde stifta Unge Venstre i bygda. De gifta seg ca. 1930, og Olaus tok da over gården Laugerud bruk nr. 89. De fikk to barn, Marit Oddveig og Sølvi. Bare åtte måneder etter at Sølvi blei født, døde Olaus i oktober 1935.

Hjørdis hadde lærerutdanning og hadde jobb som lærer i alle fall fra 1932 og til hun flytta fra bygda i 1939. Hun er med på bilder fra Berg skole i 1932, 1935 og 1939. Gerd Næss skriver i boka om Ljøterud skole at Hjørdis Laugerud var fra 1934 tre dager ved Ljøterud skole. Hun hadde permisjon ved barnefødselen i 1935, og da hun blei enke seinere på året 1935. Etter at hun blei enke, skulle hun jo også drive gården. Dette blei nok stridt uten ektemann, så hun flytta til Sigdal i 1939 og solgte gården i 1940 til Olaus søster Grete Amalie Laugerud. Hjørdis lever til 1981 og er begravet sammen med sin mann på Hedenstad kirkegård.

En liten oppsummering viser også at Arbeiderpartiet er tidligst ute her, men ikke så entydig. Etter krigen kommer flere til. Ved valget i 1945 *Anna Sommerstad* fra Arbeiderpartiet, hun blei også valgt i 1947 og var eneste kvinne fram til valget 1951. Da kom Dagny Løver inn for Arbeiderpartiet og *Ingeborg Hotvedt* for Bondepartiet.

De første kvinnene i politikken i Sandsvær.

Sandsvær kommer ikke like raskt med som Kongsberg med kvinnerepresentasjon i sine herredsstyrer. I Ytre Sandsvær ser vi at det gjøres et forsøk i 1910, men det fører ikke direkte fram, men siden en representant flytter fra bygda rykker ei kvinne inn som vara. Noe tilsvarende skjer 20 år seinere i Øvre Sandsvær der en vararepresentant deltar da en annen er borte. Først i Øvre Sandsvær ved valget i 1937 kommer en kvinnelig representant inn som fast representant. Men her kan det være spesielle forhold siden mannen i denne perioden ikke stiller. I Ytre er det først etter krigen det blir faste representanter på kvinnesiden. Det er først og fremst Arbeiderpartiet som setter opp kvinner på sine valglister, og dermed er tre av de fire første kvinnene i begge herredsstyrer fra Arbeiderpartiet. Etter krigen kan det se ut til at de ikke-sosialistiske partiene kommer mer på banen

Dette lille bidraget tar for seg en forsømt og kanskje litt glemt historie fra det politiske liv i Sandsværbygdene, og vi kan vel kalle disse for pionerkvinner i Sandsvær.

Kilder:

Interkommunalt Arkiv (IKA): Møtebøker herredsstyret og formannskapet Sandsvær før 1908) og Ytre og Øvre Sandsvær etter 1908.

Statsarkivet i Kongsberg: Ytre- og Øvre Sandsvær lensmannskontor: Legitimasjonskort under okkupasjonen (enkelte fotografier)

Kongsberg Dagblad og Laagendalsposten 1910-1951 vedrørende valg og valglister i Ytre og Øvre Sandsvær

Digitalarkivet: Folketellinger 1900 og 1910, Kirkebøker der det har vært mulig

Åge Lunde: Sandsværs historiebind 1- generell politisk historie

Olav Sätvedt: Sandsværs historie Gårds og slektshistorie

Kai Tore Ånnestad- personopplysninger om og bilde av Ingeborg og Adolf Kristian Aannestad

Lars Borge Johansen: Bilder av Sigrid Johansen

Jarle Evju: Bilde av Helga Evju

Kjell Vidar Skullestad: Informasjon om Hjørdis Laugerud

Marit Laugerud Roulund- Bilde og informasjon om Hjørdis Laugerud

Mari Thorrud Halvorsen-opplysninger om Magnhild Thorrud

Nils Darbo - intervju med Magnhild Thorrud Lp 16. januar 1981

Å se lyset

En gjenbrukt planke i Nore stavkirke

Av Tove Heidi Hanssen

Når en går inn i en kirke er det mange ting som møter en i interiøret. Hver ting har sin betydning og sin historie. Flest gjenstander er det gjerne i de gamle kirkene. Ofte blir en ikke oppmerksom på dem alle med én gang.

Slik er det med en planke i Nore stavkirke. Den er en av flere planker på nordveggen i koret. Opprinnelig var de en del av den halvrunde avslutningen (apsiden) mot øst, før koret ble utvidet og ombyggt. At de er hogd i en svak bue tyder på det. Planken er spesiell ved at den har to vindusåpninger. Ën er plassert i 2,70 m høyde over gulvet. Dette vinduet har en plugg. Den andre er mer staselig utformet og står lavere, i ca 1 m høyde. Det kan synes som om denne planken har vært den midterste og østligste, og dermed den viktigste. Alle plankene er malt over med dekorasjonsmaling, slik som koret forøvrig.

Den øverste åpningen kunne slippe inn det første morgenlyset, så det kunne skinne direkte på alteret. Et slikt østvindu var det viktigste vinduet i alle kirker.

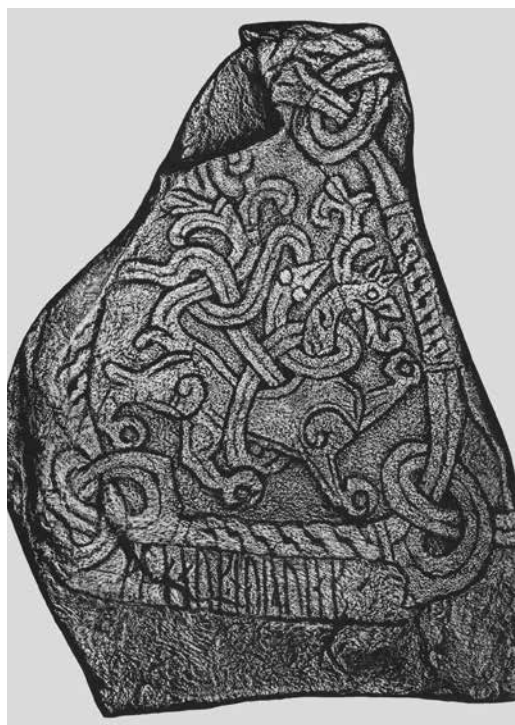
Den nederste vindusåpningen er mer forsegjort. Den har søyler med søylehoder (kapiteler) på hver side, og ser ut som en portal. Lyset utenfra kunne ikke nå gjennom denne, for kirken var omgitt av en svalgang. Det virker som om den mest er beregnet til å sees innenfra. Plasseringen her vil ha vært bak alteret, innenfor prestens rekkevidde.

Nore stavkirke. To små vinduer på planke bevart fra middelalderen. Det øverste 38x22 cm. Det nederste 28x16 cm. Foto: Bjørn Haug Hanssen.

*Kong Haralds minnestein i Jelling.
Steinen viser Kristus som Allhersker.*

*Løvesiden. Jellingsteinen blir kalt Danmarks
dåpsattest. Steinavgnidninger ved Ludvig
Stubbe-Teglbjærg.*

Dersom det var noen som av forskjellige grunner, for eksempel smittsom sykdom, ikke kunne delta i den vanlige gudstjenesten, kunne de stå i svalgangen og motta nattverden gjennom en slik åpning. Mange steder kalles slike vinduer «spedalskhetsvinduer».

Vindusåpningene er ikke lette å få øye på. Men de er et minne fra kirkens første tid og bærer med seg kirkens historie.

Den nye bølgen

Det tok flere hundreår før kristendommen kom til våre breddegrader. På 500-tallet bestemte pave Gregor den store at det nå også skulle misjoneres nord for Alpene. Det var munkene som ble sendt, og de hadde en vanskelig oppgave. De skulle fortelle om noe som hadde foregått ved Middelhavet til folk i helt andre omgivelser. Gregor ga dem råd om å prøve å finne noe i deres egen kultur som de kunne bruke som utgangspunkt, som en lignelse, så det ble lettere å finne en kontaktflate. Mange protesterte

mot dette nye. Men gradvis ble det framgang.

På 700- og 800-tallet møtte vikinger og handelsmenn kristendommen på reisene sine. Fra 800- og 900-tallet finnes det små blykors i ellers hedenske graver i Skandinavia. I år 965 reiser kong Harald av Danmark en stor minnestein over sin far og mor. Runeinnskriften sier:

«Harald reiste denne steinen til minne om Gorm sin far og Thyra sin mor, den Harald som vant seg hele Danmark og Norge, og gjorde danene kristne.»

Steinen er en stor rullestein som er tiljevnet på tre sider. En side har skriften, en har et relieff av Kristus som stridsherre og konge, og en har et relieff med løve og slange. De slåss ikke, begge tilber.

I år 1000 vedtar Alltinget på Island at fra nå av skal kristendommen være den gjeldende religionen på Island, og at alle skal bli døpt. Men de som synes de er for gamle til å skifte tro skal få beholde den troen de har livet ut.

Fra kirkens side var det viktig at konger og stormenn tok ved kristendommen. Det gjorde kontakten mellom landene enklere, og gjorde det lettere å få sammenfallende lover. Men folket måtte si sitt - kristendommen måtte bli vedtatt på tingene.

Kongene

I Norge prøvde tre konger å innføre kristendommen. Først Håkon den gode. Han var sendt til oppfostring ved kong Adalsteins kristne hoff i England. Da han kom og ville bli konge i Norge i år 935, hadde han med seg biskop og gjorde forsøk på å kristne landet. Noen få var velvillig innstilt. Kongen var godt likt og folk lyttet gjerne til det han hadde å si, men de ville ikke skifte tro. Han måtte gi opp.

Så kom Olav Tryggvason i 995. Han var døpt på Scilly-øyene. Han tok for seg landsdel etter landsdel og lyktes delvis. Han bygde kirker, men møtte mye motstand. Mange kirker ble brent og prestene drept. Og av de som var blitt døpt falt mange fra. Det var hardt å skifte tro, og de turde ikke stole på det nye.

Olav Haraldson var den tredje. Han var døpt i Rouen i Frankrike. Han hadde satt seg fore å lykkes. Han talte kristendommens sak, og ville også selv være et godt eksempel. Han fór hardt fram mange steder. Mange vant han, mens andre protesterte og ville ikke gi opp den troen de hadde. Men gradvis skjedde det en endring. Og etter slaget på Stiklestad i år 1030, der Olav Haraldson falt, mente mange at det var sørgelig at denne kongen ble tatt av dage. Folk begynte å tenke at det var noe spesielt med Olav, og at han til og med var en hellig mann. Fra da av stod ikke Åsatroen så sterkt lenger, og gamle skikker som hørte til, så som bloting og hauglegging av døde, tok etterhvert slutt.

*Steinkors ved
Rollag stavkirke.
Funnet under
golvet i koret ved
restaurerings-
arbeider.
Foto: Per-Erik
Skramstad/
webkommu-
nikasjon.*

Områdemarkering og samlingssteder

De stedene og bygdelagene som tok imot kristendommen fikk prester sendt til seg. De samlet de som var døpt til gudstjeneste. På 900-tallet ble det reist store steinkors mange steder. Disse kan ha stått på de første samlingsstedene og på steder for dåp. I Norge har vi mange slike kors laget slik som korsene i England og Irland. De står langs kysten, og dessuten ett i innlandet, i Rollag. Dette blir sett i sammenheng med Normannsslepa, den viktige ferdselsveien over fjellet fra vest til øst og som kom ned i Numedalen. I Rollag står korset nå inntil kirken.

Minnesteiner som reises over døde slektninger får kors i tillegg til navnet. På Kulisteinen, en bautastein på Møre-kysten, som er godt bevart, men mangler et stykke på toppen, står det:

«Tore og Hallvard reiste denne steinen etter Ulvljot. Tolv vintrer hadde kristendommen vært i Norge.»

Denne steinen kan være reist så tidlig som på Håkon den godes tid, ca år 960.

Det kom nye lover. I Kristenretten, første delen av Gulatingsloven, står det:

«Det er det første i lovene våre, at me skal bøya oss mot aust og beda til den heilage Krist om godt år og fred, og om å halda landet vårt bygd og kongen vår lukkeleg. Han være vår ven, og vi hans, og Gud ven til oss alle.»

Det ble reist enkle hus til å holde gudstjenestene i, det var de tidligste kirkene. Prestene viste hvordan de skulle innredes, med alter og krusifiks. Hver sjuende dag

skulle være helligdag og hviledag. Fredag skulle være fastedag.

De store høytidene ble fastlagt. Den nye livsrytmen var i gang. Prester og munkar hjalp folk med ny kunnskap, og de dyrket planter som ga bedre kosthold og som hjalp mot sykdom. Men ennå var det en brytningstid. Det var ikke lenge siden prester ble drept og kirker brent.

En regner med at de små kirkene holdt i et par generasjoner. Da trengtes det å bygge nytt. Befolkningen hadde økt. Over hele landet ble større og mer holdbare kirker bygd. Ved kysten og i rikere innlandsbygder ble kirkene helst bygd i stein. Det var svært holdbart, men dyrt. Det krevdes fagfolk utenfra til å hogge og forme steinen, og til å lage kalkmørtelen som ble brukt som bindemiddel. Den måtte kokes med knuste skjell eller bein, og deretter lagres i to år før den kunne brukes. I Numedalen og Sandsvær har vi fire middelalder-ske steinkirker: Hedenstad, Efteløt, Hem og Hedrum. I nærheten ligger også Fiskum, Haug, Hof og Vassås.

Øverst i dalen er trekirkene bevart. Seintvokst og malmet furu var ypperlig bygningsmateriale, og i tørt klima holdt det seg godt. Flere av disse står der den dag i dag: Flesberg (den eldste delen), Rollag, Nore og Uvdal. Nore stavkirke feiret sitt 850 års jubileum i fjor, og Uvdal stavkirke feirer tilsvarende jubileum i år.

*Kuli-steinen. Bauta ved skipsleia på Mørkekysten.
Foto: Per E. Fredriksen, NTNU Vitenskapsmuseet.*

Kirken blir bygd

Å bygge kirke angikk hele samfunnet. Først skulle det finnes en høvelig tomt. Den ble vigslet. Så skulle de gode byggematerialene kjøres fram. Til stavkirkene gjaldt det

tømmeret. På TIMEkspressens busser, som hadde base på Notodden, ble kjente personer fra distriktet som bussene kjørte igjennom hedret ved at bussene fikk navn etter dem: Fra Kongsberg Erik Jørgensen og Ole Herman Krag, fra Notodden Sam Eyde, og fra Heddal de fem bøndene som etter sagnet tok på seg å bygge Heddal stavkirke: Raud Rygi, Kjeik Sem, Stebbe Strånd, Grut Grene og Vrang Styvi. Fire av disse ga de store hjørnestolpene.

Så skulle byggingen ta til. Det var et stort arbeid, og i lovene ble det tatt høyde for at det kunne komme hindringer i veien:

«Om det blir pest eller uår og det går mer enn to år før kirken kan reises, så skal hver den som har gitt tømmer kjøre det hjem igjen, så det ikke blir skjemt.»

Men selve tomten skulle fredes og ikke brukes til noe annet.

Så en dag stod kirken ferdig, og enten den var bygd i stein eller tre, var liten eller større, var den bygd etter de samme retningslinjene som kirkene ellers i Europa. Den lå vendt mot øst. Den var delt i skip og kor, med en gjennombrutt skillevegg imellom. I koret, ved østveggen, stod alteret. I veggen over alteret var østvinduet. Det var flere inngangsportaler. To var i skipet: én i nord for kvinnene, og én i sør for mennene. En var i koret, det var inngangen for presten. Av og til var det i tillegg en vestportal. Den kunne ta over for nordportalen, som kunne bli liggende værhardt til her nord.

Portalene markerte overgangen mellom inne og ute. Ute var det den vanlige verden, inne var kirken et bilde på Paradiset, Guds bolig. Portalene var utsmykket med dette i tankene. Det var portaler med drager som slåss (Nore), og med djevelen i skikkelse av en løve som har slukt et menneske (Flesberg og Nore):

«Vær edru og våk! Deres motstander, djevelen, går omkring som en brølende løve for å finne noen å sluke. Stå ham imot, faste i troen!»
1. Petersbrev 5.

Portal-løve, Nore stavkirke. Foto: Bjørn Haug Hanssen.

Det gjaldt å ta seg i akt. Det kunne også være portaler med den seirende, gode løven, dvs. Kristus som løven av Juda av Davids stamme (Værnes kirke). Eller det kunne være sterke norrøne sagnhelter som ble brukt som lignelser, slik som pave Gregor den store før hadde gitt råd om:

Sigurd Fåvnesbane som dreper dragen, eller Gunnar som blir fratatt livet i orme-gården, fordi han ikke ville fortelle hvor gullskatten lå. Han var våpenløs, og bundet, men tapper. Han spiller på harpa med tærne. Men med hans død blir forbannelsen som følger gullskatten brutt. Utskårne bilder fra denne fortellingen ser vi i Uvdal og Lardal.

Vinduene, særlig østvinduet, var av og til dekket med glass, som var kostbart, eller med svineblære som var gjennomskinnelig. Noen vinduer stod nok åpne som glugger. Døpefonten sto i vestenden av kirken, ved inngangen.

Det hellige huset

Men ennå var kirken bare et bygg, et hus som alle andre hus. For at den skulle bli kirke, måtte den innvies. I vår teknologitid kan vi sammenlikne det med å installere en datamaskin eller en mobiltelefon. Visse ting må være ordnet før den kan fungere. Kirken måtte kobles til det store nettverket av kirker i kristenheten, åndelig så vel som organisatorisk. Organisasjonssenteret lå i Roma. Paven var øverste leder og styrte via utsendinger. Hvert område hadde en erkebiskop. Den erkebiskopen som hadde Skandinavia og dermed Norge som ansvarsområde, var plassert i Hamburg-Bremen først, senere i Lund i Skåne, som var dansk den gangen. I 1152/53 fikk vi eget erkebispesete i Nidaros. Det var verdens nordligste og hadde også tilsyn med kirkene på Island, Grønland, Færøyene og Shetland. De geistlige reisende bandt alt dette sammen.

Den åndelige innvielsen skjedde på stedet. Det foregikk etter et bestemt rituale og tok en uke. Biskopen kom, sammen med de prestene som skulle gjøre tjeneste i kirken. Biskopen var i festskrud. De startet med å gå i prosesjon tre ganger rundt kirken. Så ble kirken vigslet ute og inne, med bønn og sang, og med vievann tilsatt aske og vin. Veggene inne fikk innvielseskors, malt med tjære, tolv i alt, ett for hver apostel. Alteret ble innviet og relikvier lagt i et lite rom i dekkplaten. Relikviene kunne være tøy eller beinrester etter mennesker som ble ansett som hellige. I Efteløt kirke var det relikvier fra Seljemennene og St. Edvin. Kirken ble viet til en helgen. Efteløt kirke var viet til jomfru Maria og Johannes Døperen. Hedrum og Hedenstad kirker var viet til erkeengelen Mikael. Rollag kirke var viet til jomfru Maria. Andre vernehelgener og beskyttere kunne være Peter og Paulus, Laurentius, Clements og flere. Olav Haraldsson, som nå ble regnet som helgen i Norge, ble tatt som vernehelgen i mange kirker, f. eks. i Fiskum gamle kirke. Relikvierommet ble forseglet, og alteret ble dekket med teppe og duk. Fronten kunne prydes med et bilde malt på en treplate, eller et vevd eller brodert teppe. Alterkrusifiks, bøker og lysestaker ble plassert. Messeklærne ble innviet. Utstyret til nattverden ble innviet. Det var også et mindre sidealter på hver side, ett viet til Maria på kvinnesiden, og ett til Mikael eller Olav på mannssiden.

Det var et bilde eller en statue av helgenen på altrene. St. Olav er ofte framstilt med føttene på en drage, som han har overvunnet. Det blir forstått slik at han tramper på sitt gamle jeg.

Over korbuen ble det satt et stort krusifiks eller en korsfestelsesgruppe. Døpefonten ble tatt inn og vigslet. Kirkeklokkene ble innviet.

Da alt var klart, ledet prestene prosesjonen rundt kirken igjen, og deretter inn portalene til den store innvielsesgudstjenesten. Det er bevart

en preken fra en slik innvielsegudstjeneste, hvor alle ledd i kirkebygget blir forklart. Hele den følgende uka, til åttendedagen etter innvielsen, skulle det holdes daglige messer i kirken. Kirken var nå tatt i bruk som helligsted. Heretter ble den et samlingssted for alle gjennom årets skiftende tider, og i livets gang.

Det må ha vært en stor opplevelse å komme inn i en slik kirke, så annerledes enn de vanlige gårdshusene. Når en gikk gjennom døren, kom en inn i et rom som var et bilde på himmelen. Et rom for alle. Et lysende rom med tente voksllys. Det var farger og velluktende røkelse. Røkelsen ble brukt for å ære helgenene, og også for å tilsløre konturene og for en liten stund å oppheve skillet mellom himmel og jord. Fra koret lød det melodios mannssang i rolige sløyfer. Lyset fra østvinduet skinte gjennom røyken direkte ned på alteret.

*Hedrum kirke. Apsis med østvindu bevart.
Foto: Arnstein Bønning.*

Lyset

Østvinduet var vinduet mot det himmelske lyset, mot soloppgangen. Lyset var det første Gud skapte. Det er grunnlaget for alt liv. Det er både konkret og abstrakt på en gang. Gud er i det himmelske lyset, som er så sterkt at en ikke kan se rett på det. Men det kan brytes i farger. Det skinner på alteret, og fra alteret blir nattverden delt ut. Østvinduet bærer med seg fortellingen om Johannes Døperens fødsel.

Han som roper i ødemarken

Fødselen til Johannes var varslet på forhånd, slik som med Maria. Her var det faren Sakarja (Sakarias), som fikk beskjeden. Også denne gangen var det Gabriel som var budbærer. Sakarja var en av prestene som gjorde tjeneste i Templet i Jerusalem.

Prestetjenesten var delt opp i skift. En dag det var Sakarjas tur til å stå for ofringen av røkelse, fikk han se en engel som sto til høyre for røkelsesalteret. Sakarja ble redd, men engelen sa at han hadde fått i oppdrag å fortelle at Sakarja og Elisabet skulle få en sønn. Denne sønnen skulle få store oppgaver når han ble voksen. Han skulle rydde veien for den som var ventet. Dette fortelles hos Lukas med Sakarjas ord:

«Slik skal lyset fra det høye gjeste oss som en soloppgang og skinne for dem som bor i mørke og i dødens skygge, og lede våre føtter inn på fredens vei.»

De to små søylene på hver side av lysåpningen i det nederste vinduet i Nore stavkirke tilsvare de to søylene ved inngangen til Templet i Jerusalem. De har hvert sitt navn: Jakin («Jeg er den gudommelige skaperkraft») og Boas («Jeg er den evig bestående kraft»). Dette er Guds egenskaper. Vinduet blir et bilde på porten til Guds bolig, det himmelske Jerusalem.

Kirkene utvides

Ettersom årene, gikk, ble det nødvendig med utvidelser. Både skip og kor ble større.

Det ble etterhvert gitt mye nytt utstyr til kirkene. Noe ble innkjøpt, så som krusifiks og lysestaker med emaljefarger. Det kom store alterskap, forgylt og malt, med helgenberetninger. Annet ble gitt direkte som gaver, fine reinsdyrhorn eller en bjørnefell. Kirken skulle få det beste.

Kirken som organisasjon ble etterhvert mektig og fikk hånd om store eiendommer. Gradvis begynte det å bre seg en følelse av at kirken dominerte for mye, både i den enkeltes liv og i landet.

Limoges-krusifiks. Uvdal stavkirke. Gjenfunnet overmalt i taket ved restaurering. Originalen oppbevares i Kulturhistorisk museum, UiO. Kopi utført av Gro Kollandsrud. Foto: Devegg Ruud, Fortidsminneforeningen.

Etterreformatorsk praktkirke. Kongsberg kirke 1761. Foto: Vidar Skaar Borgersen.

Kirken tok i mot rundelige gaver, og til og med syndsforlatelse kunne kjøpes for penger.

Det kom en forandring.

Reformasjonen

500 års jubileet for reformasjonen er nettopp feiret. Det var Martin Luther, som selv var munk, som syntes at det måtte en oppstramming til - kirken var i ferd med å forlate sine egne idealer om ydmykhet og nøkternhet. Han argumenterte for en forandring på dette og ville forenkle gudstjenesten og ha en tettere kontakt mellom det enkelte menneske og Bibelens ord. Han mente at alle måtte kunne henvende seg direkte til Gud uten å gå veien om helgener som forbedere. Kongen, heller enn paven, skulle nå være kirkens øverste beskytter, og han skulle få overført kirkens eiendommer og inntekter. Reformasjonen

ble innført i land etter land, i Norge i år 1537.

Det ble store forandringer i kirkene. Luther syntes ikke det var så viktig hvilken himmelretning kirkene forholdt seg til. Sidealtrene ble tatt ut. Helgenstatuer ryddet vekk. Ritualene ble forenklet. Det ble bare to sakramenter nå, nattverd og dåp. Før hadde det vært sju. Ordet ble vektlagt sterkt, både i skrift og tale. Bibelen ble oversatt til morsmålet og trykt, så alle lettere kunne lese den. Prekenen ble viktigere enn før. Prekestol ble satt opp, så alle kunne både se og høre presten. Luther syntes at alter og prekestol hørte nøye sammen, og i nybygde kirker ble de lagt nærmest mulig hverandre. Slik ble det også i Kongsberg kirke, der alter og prekestol er på samme vegg. Benker ble satt inn. Det ble ønskelig med mer lys til lesning, og vinduene ble ofte utvidet kraftig. Det kunne bli satt opp store fortellende altertavler over alteret. Denne opppyldingen kunne virke svært streng. Krusifikser og helgenstatuer som folk i generasjoner hadde holdt i respekt ble hogd opp og brent - noen ble reddet i siste liten (Nore). Dekorerte paneler kunne bli gjenbrukt til kornbinger eller til sledekarmen.

Folk syntes dette var uverdigg, og i Lardal var det slikt sinne at en av de nye prestene ble drept. Noen gjenstander ble gjemt unna og senere bragt til museer.

Ombygging og gjenbruk

Koret ble ofte utvidet og åpningen mellom skip og kor ble gjort større. De gamle materialene ble brukt om igjen så langt det rakk. I Nore stavkirke ble koret nå bygd firkantet og plankene fra den tidligere apsiden ble flyttet til nordveggen. Nytt øst-vindu ble satt inn.

Kirkerommet kunne bli prydet med dekorasjonsmaling, kraftige blomsterranker og frukter, og portalbuer. De skulle minne om Paradiset, det himmelske Jerusalem med vekst og overflod. Dette ble også gjort i Nore.

I mange steinkirker ble østvinduet murt igjen. Slik gikk det i Hedenstad kirke i forbindelse med restaureringen i 1889. I Efteløt kirke sees vinduet innenfra, men er tettet igjen mot ytterveggen på grunn av senere tilbygg.

I Hedrum og i Hof kirker er vinduet beholdt, men gjemt bak altertavlen. I guds-tjenesten sees det ikke. De østvinduene som fremdeles finnes er viktige for kirken som helhet. De står som symboler, som tegn på kontinuitet, gjennom skiftende tider og kår. De er et bindeledd fra kirken i dag til den første tiden da kristendommen kom til landet.

Koret, Nore stavkirke. Foto: Erling Torkildsen

Nore stavkirke

Nore stavkirke. Foto: Per-Erik Skramstad/Webkommunikasjon.no.

En kort historikk

Nore stavkirke ligger på en flate ved vestbredden av Numedalslågen der den vider seg ut til Kravikfjorden. Den er bygd i middelalderen, og sannsynligvis over en tidligere kirke. Tømmeret er hugd i år 1167. Graver under golviet kan stamme fra en gravplass som tilhørte en eldre kirke.

Opprinnelig ble kirken bygd med skip og kor. Koret hadde halvrund avslutning, apside. I skipet er det en kraftig midtmast som går opp til mønet. Den forbinder veggene med hverandre, og understøtter dessuten en takrytter, hvor klokkene kan ha hengt. Dette er en sjelden konstruksjon i Norge. Den er bare bevart i Nore og Uvdal, og kalles Numedalstypen. Men et feste for midtmast er også funnet i stavkirken i Høyjord, Vestfold, og der er den blitt rekonstruert.

Etter få år ble skipet bygd ut med to korsarmer, også de med halvrund avslutning, på samme måte som koret. Fra middelalderen er det bevart to portaler. Vestportalen har utskårne bladranker, som skal minne om Paradis, og en stupende drage, og på hver side halvsøyler med en løve på toppen. I løvens åpne munn ser vi et menneskehode.

Portalen i koret i sør, presteinngangen, er mye skadet, men har søyler med bladranker og et overstykke med kjempende drager.

Vinduene i kirken er små runde lysglugger, dessuten to spissbuede vinduer i skipet, og to i koret. Fra koret er det også bevart en planke med to vindusåpninger, den ene med en søyle på hver side.

En del innvendig utstyr fra middelalderen er bevart. Døpefonten er en firkantet kum av kleberstein, med fot av tre. Et røkelseskar av metall er bevart. Det finnes deler av to krusifikser, det ene er reparert og rekonstruert. Kirken har også noen bevarte innskårne innvielseskors. Det er flere runeinnskrifter på midtmasten. En lyder: «Unn du meg alt godt».

Det har vært svalgang rundt hele kirken. Den er blitt revet.

Kirken er utvidet og ombygget mellom 1683 og 1750. Nytt, større og firkantet kor kom i 1683. Apsiden ble revet. Korsarmene ble erstattet av nye i laftet tømmer. Våpenhus ble bygd i vest med ny vestportal prydet med kongemonogram for Frederik den 4., år 1723, og med en løve på hver side. Ny takrytter kom i 1730. Det ble satt inn faste benker og bygd tre nye gallerier. Kirken har veggmalerier i skip og kor fra 1655 og 1683, med arkader, gammeltestamentlige tekster og ranker med blad, blomster og frukter. Nordre og søndre korsarm har paneler hvor det er malt rebuser hentet fra en billedbibel trykt i København i 1710. I taket er det malt stjerner og skyer, og over koret en sirkel med sol og små engler. Prekestol og altertavle er fra 1704, malt av Niels Bragernes.

I 1880 ble det bygd ny kirke ved det gamle sundstedet. Stavkirken gikk ut av bruk som sognekirke og eies nå av Fortidsminneforeningen. Det holdes jevnlig gudstjenester om sommeren.

KILDER

- Birkeli, Fridtjov: «Tolv vintrer hadde kristendommen vært i Norge», Verbum Forlag 1995
Bøen, Gunvor Thingstad: «Martin Luther og Kongsberg kirke», Langs Lågen 2017
Christie, Sigrid og Håkon: «Norges kirker, Buskerud, bind 1», Gyldendal norsk forlag, Oslo 1981
Gotfredsen, Lise og Frederiksen, Hans Jørgen: «Romansk kunst i Danmark», Forlaget Systime AS 1987, Danmark
Kolstrup, Inger Lise: «Magi og Kunst», Skippershoved 1995, Danmark
Ottosen, Knud: «Løft Jer, I evige døre», Artikkel i Skalk, dansk tidskrift ca 1998
Ringdal, Magnus og Steinsland, Gro: «Heilage stader i Norge», Det norske samlaget, Oslo 2001
Steinsland, Gro: «Mytene som skapte Norge», Pax forlag AS, Oslo 2012
Storsletten, Ola: «En arv i tre», H. Aschehoug & Co (W. Nygaard), Oslo 1993
Sturlasson, Snorre: «Kongesagaer», Gyldendal norsk forlag
Velle, Jens: «Romanske stenarbejder» bind 6, Forlaget Hikuin 2009, Danmark
De nevnte kirkenes brosjyrer.
Muntlige opplysninger fra Olav Sem, Nils Friis, Sverre Heimdal, Even Tråen

Oberst Hoff på Kløvstad

– Eller oslomannen som ville bli sandsværing

Av Kristian Kløvstad

Dette viste du kanskje ikke om oberst Hoff på Rud?

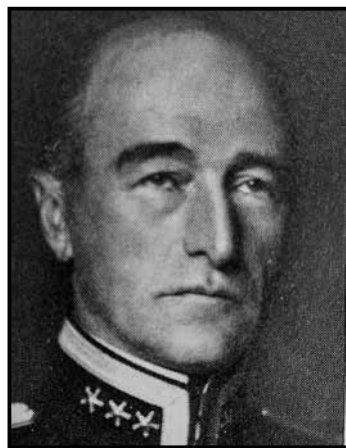
Vi sakser fra Hvem er Hvem (Prosjekt Runeberg, 1930, s 184)

«HOFF Nikolai, oberst, Rud pr. Skollenborg, f.2. mai 1867 i Oslo, sønn av generalløytnant, Edvard Hans H. St 1885, off. 1888, cand.jur.1895, sekr. i Forsvarsdep.1896, kapt. 1899, ekspedisjonschef 1910, generalinspektør i Armenien 1914, oberst og chef for Telemarkens reg. 1918. Fra 1915 samtidig gårdbr. i Øvre Sandsvær»

Her leser vi om en strålende karriere. Til slutt i «CVen» poengteres det at han er gårdbruker i Øvre Sandsvær fra 1915... tydeligvis ikke dårlig det heller!

Nikolai Hoff kjøpte Øvre Kløvstad på tvangsauksjon i 1915 og bosatte seg der med husholderske og gårdsbestyrer. Selgerens datter, Anna Sevrine Kløvstad, ble Hoff trofaste husholderske og fulgte med på lasset når Hoff flyttet videre. Han ansatte trønderen Sverre Stavern som gårdsbestyrer. Sverre var bare 22 år gammel og nygift da han kom i tjeneste hos Hoff. Her ble det også et langt og godt tillitsforhold. I 1921 ble Sverre bestyrer av gårdsdrifta på Dal pleiehjem som tilhørte Øvre Sandsvær kommune. Noen år seinere var kronprins Olav på øvelse på Heistadmoen og glemte medaljene sine da han reiste tilbake til slottet. I stedet for å bruke sin adjutant, tilkalte oberst Hoff sin trofaste «tjener» Sverre og sendte han til Oslo med kronprinsens pontifikalier.

Hoff satset på å beholde gården. Han fikk bygd en stor låve, kjøpt inn buskap og moderne maskiner. I tillegg til å være en fornuftig investering skulle det også gjøre

Oberst Hoff. Kilde: Telemark Infanteri-regiment Nr 3 (1988)

Øver Kløvstad med låven til Hoff restaurert ca 1985. Kilde: Kristian Kløvstad

det vanskeligere å ta tilbake gården på odel. På en måte var han kommet til sine egne for naboene var stort sett hans underoffiserer, sersjanter og fanejunkere hele bunten. Men klasseforskjell var det. Hver dag kom Hoff ridende på sin hvite hest over Kløvstadhagan på vei til Heistadmoen, mens underoffiserene kom først til fots og på sykkel. Det går en historie om en fanejunker og nabo som en morgen tok hest og dogcart (en slags sulky) fordi han skulle videre til Sandsvær- sparebank. Han passerte obersten i friskt trav, noe som førte til påtale. Nestkommanderende møtte opp og forklarte at slikt ikke burde gjenta seg, men fikk som svar: «De kan jei itte garrantere for. Denna higsten er itte tell å hølle igjenn nårn luktær ei så fin hoppe». Hoff førte et stort hus og det var på Kløvstad han begynte å trene opp bygdegutter til tjenere og servitører. Gjennom årene lærte han opp mang unge menn som endte opp som lakeier på Det Kongelige Slott i Oslo. (Der skal sandsværingene vært kraftig overrepresentert blant tjenerskapet.)

Dessverre for Hoff ble gården tatt tilbake på odel i 1920, og Hoff måtte flyttet med husholdersken til Obersthaugen på Heistadmoen (sjefsboligen). Litt etter forpaktet han Rud på Skollenborg av Drammen kommune, og der ble han boende livet ut.

Postkort av R.M.S. Adriatic.

En emigrant

Av Hans Gulli

I 1909 emigrerte den 40 år gamle Margrethe Lindboe fra Kongsberg. Bestemmelsesstedet var Chicago, og hun hadde kjøpt billett hos White Star Line i Kristiania. Den 28. august 1909 gikk hun om bord i S.S. Aaro, som tok henne til England. Derfra fortsatte ferden 1. september med 25 000 tonneren R.M.S. Adriatic. Ved ankomst New York den 9. september, ble hun registrert ved den føderale immigrasjonsstasjonen Ellis Island.

Emigranter afgaaede med S. S. ADRIATIC 1 Sept. Advice No. 33									
Christiania den 28. Aug. 1909 - - - "Aaro"									
No.	Navn.	GYLDIG 12 Aug.	GYLDIG 1 Sept.	hæder 1 Aug.	fra	til	Kr.	Øre.	Anm.
299	Margrethe Lindboe	40			Kongsberg	Chicago N.Y.	214	00	
*300	H. et. Anderson	58			Am.	New York	168	00	1/172 28.8.09
*301	Mrs. Oline	33							
	Mrs. Rose	28					520	00	1/173

Kopi fra White Star Lines emigrantprotokoll. (Statsarkivet i Oslo).

Ole Olsen Dalen / Vøllen – «Gamle Dælingen»

Av Bjarne Bratås

Han er den lengst bak i slekta på far si side som vi har ymse munnleg tradisjon om. Alt er nok ikkje like påliteleg, men slik vil det vel som regel bli med munnlege overleveringar.

Etter kyrkjeboka for Rollag er faren skriven Ole Olsen Rostad da Ole vart døypt den 6. februar 1803. Helst truleg har faren arbeidd og haldi til på Rostad. Elles har det vori snakk om at Ole voks opp på Donavollen, ein plass som hørde til Nord-Haugen i Rollag. Frå den tida har vi ikkje noko å fortelja, heller ikkje frå tida han budde i Dalen under Fossan. Men kallenamnet «Gamle Dælingen» må skrive seg derifrå.

Han blei konfirmert i 1820. Merknad i kyrkjeboka for Rollag: Taalelig Kundskab. Ret god Opførsel.

Ole vart m.a. skomakar og sundmann.

Han skulle vori ein skikkeleg spreking, førbygd, men ikkje høg av vekst. Han var stuttbeina, men hadde lang rygg og lange armar. Armane subba mest ned i bakken når han gjekk, men dei var som stålstenger. Når han gjekk bortpå såg han berre ut som ein gutunge, når han fekk sett seg var han større enn andre, hadde ein svær overkropp. Når han sette seg på ein stol, så knaka det i stolen.

Han var svær til å dra oppgangssaga. Han var rundt på dei største gardane som hadde skog og dreiv med plankeskjering for dei som leverte plank. Det blei kjørt plank heilt ned på Rudstøa på Fiskumstranda.

Plankeskjerarane kunne ta med seg heim hun til ved av det dei skar. Råka dei på ein stokk med feil i, kunne dei ikkje få plank av han. Ein slik stokk var berre kløyvd i to.

Dælingen hadde teki halve stokken på aksla og rugga i veg. Det blei snakka om at at det hadde høvd med to mann til å bera han.

*Dalen under Fossan. Fotografi av
Bjarne Bratås*

Oppgangssag. Tegning av Ø. Tingleff.

Dælingen og Nils, bror hans, seinare Tangen, også plass under Fossan hadde teki på seg noko skjering borti Sigdal. Det var visst ikkje så mange som kunne bruke slike oppgangssager.

Det var nokre sigdølingar der óg, nokre skrekkeleg store karar. Dei lika visst ikkje at det var henta hjelp frå Numedal. Ole og broren var så små, og sigdølingane erta dei for å vera gjeslegutar. Ole sto og koka graut, men da bad han bror sin ta over grautekokinga, og så hadde

han kasta ut alle saman. Nils Tangen var fødd i 1807 og døydd i 1893.

Ein gong Ole var på veg heim, hadde han treft på ein kar som kom ridande, truleg på Aslefetmogen. Karen var frå Grønbu, somme har har sagt Livland, og skulle til Evju på frieri. Begge karane blei gifte med jenter frå Evju, så det kan vera ei samanking her. Det skal vel litt til at Ole har råka på dei kvar sin gong to forskjellige gonger. Da friaren møtte Ole, ville han visst ri heilt innpå han og hadde visst lura på om det var haugetussar ute og gjekk. Det var nok til at Ole blei sinna, og han slengde frå seg lesteskreppa, ei stor, tung skreppe, og så hadde han jult opp friaren. Han hadde visst lura på kven han hadde vori ute for da han kom fram til Evju.

Det var mange skomakarar i slekta etter Ole. Han som denne saga handlar om, heitte Ole, truleg han som er hovudpersonen i denne artikkelen. Han kom til Prestegarden og skulle gjøra sko. Det var i presten Wille si tid (prest i Flesberg frå 1844 til 1851). Før han tok til med arbeidet, hadde han teki for seg nokre av lestane og spikka litt på dei. Det var truleg nokre

Haugtussen. Tegning av Ø. Tingleff

lestar som var der. Presten sto og kika på han med han gjorde det, og så sa han: Vet du hvorfor du gjør dette, Ole? Veit ikkje om Ole svara noko på det – og presten heldt fram: Det er fordi du vil være mester det, Ole.

Nils K. Ribberud var òg av denne slekta. Han gjekk i skomakarlære hos Ole Køse (Kleiverudkøse), onkelen sin. Fanejunker Styrmoen var ofte der på besøk. Nils skulle laga ein lest og var liksom ferdig med den. Onkelen kom og skulle sjå. Han tok ein kniv og spikka og skrapa litt her og litt der. Da sa Styrmoen: Hvorfor gjorde du dette, Ole? Og han la til sjøl: Jo, det var for å være mester det, Ole.

Det kunne nesten verke som ei etteraping av historia om Wille.

Ole Køse var ein mykje flink skomakar. På veggen i hestestallen i Nedre Bråtan i Lindbugrenda hang det ein gammal handsydd baksela. Ein kunne tru han var sydd med maskin.

Det var kanskje i eit kaffilag i ein av Bakken-gardane i Flesberg. Gamle Dælingen var der, og ein som dei kalla Store-Gullek Linås blei litt arg der. Gamle Dælingen ville slenge han unna seg og tok tak i nakken hans. Men han kom til å ta litt for kraftig i og slengde han borti peisen i gloeisa der.

Det var ei ferje nede ved Rebberudsundet. Ved Gåsebergsundet var det òg ei ferje, men der var det heller grunt, det var ein sandbanke ute i Lågen. Gamle Gåseberg'n (Hellik d.e.) og Dælingen drog ferja like langt på land som 2-3 andre karar. Dælingen var sundmann i Førdisundet, så det var vel helst der det var snakk om han.

Ein av sønene til Ole, Torkild, var litt kry av å ha gått frikar da han var i det militære på Gardermoen. Da han kom heim, lura faren på om han hadde noko krefter. Faren låg bortpå ein benk og ba Torkild prøve å lette hovudet hans frå puta, men det hadde han ikkje greidd.

Torkild var svær til å gå på skeiser. Han hoppa over mellom hesten og spissleden med hesten var i trav.

Ole Vøllen var så svær til å løype på ski, løypte utover ein ås ovafor Rebberud. Dei snakka mykje om det.

Stugo på Vøllen blei vedteken kjøpt av kommunen i 1877 og oppsett som skulehus for Juveli skulekrets ved Juvenes og teken i bruk i 1880.

Skomaker. Tegning av Ø. Tingleff.

Ole var gift med Marte Olsd.
Konningen (1807-1883) frå Svene.

Barn:

- 1 Berit (1824-1897), kom til Sigdal
- 2 Olaug (f. og d. 1826)
- 3 Ole (1827-1908), budde i Køse v/ Kleiverud, Rollag og Bråtån i Lindbugrenda, Svene
- 4 Nils (f.1829), budde i Gulleksplassen v/ Fjose i Svene, til USA 1890.
Etterkomarane tok namnet Leen.
- 5 Anne (1832-1841)
- 6 Kristen Ribberud (1835-1912)
- 7 Dødfødt barn 1838
- 8 Marte (1839-1904), til USA 1871. Tok namnet Walden.
- 9 Andres Engerud (1842-1918), til USA 1880. Tok namnet Andrew Olson.
- 10 Torkild (Torkel) Olsen (1844-1935), til Drammen 1873.
- 11 Anne (1847-1894), g.m. Hallstein Olson Mørk, Lyngdal

Stugo frå Vøllen under Nord-Førli blei bruka til skulehus ved Juvenes frå 1880 til 1960. I 2006 blei stugo flytt til Haugen ved Flesberg samfunnshus. På bildet Jeannine Hutson, Casa Grande, AZ, USA, eit tippoldebarn til Ole Dalen eller Vøllen. Foto: Bjarne Bratås.

Familien. Tegning av Ø. Tingleff.

Ved å sjå på kor dei budde når borna blei fødde, så har dei iallfall budd i Dalen under Fossan i Rollag. I Flesberg finn vi dei iallfall i Bekkin under Evju, Vøllen under Nord-Førli, Førliundet under Nedre Førli og Tave under Brekke. Det kan sjå ut til at dei har bytta på å halde til på Vøllen og Førliundet. I ein gammal bibel frå 1873 har presten Allum skrivi dette med hand framme i bibelen: Ole Olsen Førliundet og Hustru af Det Stistrupske Legats Midler den 4de Februar 1876 ved Sogneprest J H Allum.

Ole Olsen Volden (Vollen) døydde 21.10.1893 på Rebberud i Flesberg.

Hjemmefronten på Kongsberg og kommunistene

Del 2. Tverrelv-cella – væpna motstand

av Dag Kristoffersen

I første del i LL 2017 har vi blitt kjent med flere av gutta som kom til å ende opp på Viermyrhytta eller Viermyrstua ved Tverrelva. Det siste krigsåret drar det seg til.

Sommer og høst 1944

Hva som skjer på Kongsberg og i Jondalen denne sommeren og høsten, må sees i noe større sammenheng. Motstanden i Norge er både samla og splitta. Den sivile motstanden og da organisert av SivOrg, er ganske enhetlig. Men den væpna motstanden i Norge er splitta. Vestresida med kommunisten Asbjørn Sundes «Osvaldgruppe» har drevet mye sabotasje, likvideringer og attentater gjerne på bestilling fra kretser i Milorg, selv om det er uoffisielt. Lingekarere har også blitt sendt inn i landet, mest for å drive opplæring, men også for likvidasjoner og etter hvert sabotasje. Men Nygaardsvold-regjeringen og også Milorg er tilbakeholdne, og Sundes gruppe kalles banditter, noe også NS kaller dem. Sunde får imidlertid beskjed fra Moskva om å avslutte sin virksomhet. Nå åpnes det en ny front i Europa også med invasjonen i Normandie, men NKP vil fortsette sabotasjevirksomheten og en mer aktiv væpna motstand mot okkupasjonsmakten og NS.

For milorggutta var det stort sett forberedelse til eventuelle sluttkamper. Nå begynner også rekruttering av gutta som er på skauen for å opprette egne celler, der det skal være «fulltidskamp», ikke bo hjemme og dra ut på netter og i helger. Milorg har forbindelsene i Storbritannia. Det smugles inn våpen via skip og fly. I Buskerud er det først og fremst via slipp fra engelske fly. Milorggutter henter slipp, driver våpentrening, geværpuss, osv. I Kongsberg-Numedalsområdet opprettes det fem celler (Se LL 2015) Mange synes det blei trege saker, de var jo lært opp til kamp, men fra hjemmefrontledelsen var det omtrent –bare vent, ingen konfrontasjoner. Først utpå våren 1945 blei det satt i gang sprenging av kraftledninger og av jernbanespor. Mens

kommunistene og lingebarer sendt inn fra Storbritannia var dem som sto for de mer «spennende» jobbene.

Så når Sunde trappa ned, blei det fra NKP bygd opp grupper som skulle fortsette der Sunde slapp. Mange av «Osvald-gutta» fortsatte, de var jo erfarne. Dette arbeidet blei i Buskerud mer sentrert i Drammensområdet. Konnerudskauen, Lier- og Modumskauene blei også brukt til leire og treningsområder. I juli og august blei arbeidstjenestes kontor og De forenede skofabrikker sprengt i Drammen. Milorg begynner også å gjøre seg gjeldende utover høsten, og på Kongsberg sto jo milorgsjefen Oscar Beck, våpenarbeideren Arne Gundeid, som for øvrig var med kommunistene, og Oslogjengens leder og milorgkaren Gunnar Sønsteby bak KV-sabotasjen i september. Men ellers i Kongsbergområdet var det stille. Gundeid drar for øvrig til ei milorgcelle på Vegglifjell. (Se LL 2015)

Nordsetra eller Nordre Liseter

Nordsetra eller Nordre Liseter som ligger bak eller vest for Jonsknuten, var eid av Sven Bråthen. Setrene her hadde hovedbølet i Jondalen. Sigmund Stengelsrud og Bjarne Laugerud («Honningmannen») dro dit utpå ettersommeren 1944. De blei der til de ikke hadde mer mat. Etter dette var de også ei tid på ei hytte ved Hegnsvann tilhørende Dalen. Laugerud dro så tilbake til byen. Sigmund derimot kommer opp igjen til Nordsetra. NKP på Kongsberg satser på folka som er på Nordsetra og organi-

Nordsetra Foto: Dag Kristoffersen

serer forsyninger dit. På Nordsetra var det til tider seks mann, forteller våpenarbeider **Sigurd Bakli** f. 1921 fra Jondalen og som også var der i lengre tid. Selv hadde han vært på rømmen fra 24. mai. Mens de var der, henta de proviant nede hos Olaf Gulli i Jondalen. **Arnt Wilhelm Anthonsen** f. 1923, anleggsarbeider fra Raumyr, kom til Nordsetra 18. oktober. Hit kom også **Egil Andreassen** tidlig på høsten. **Arne Myhra** og **Georg Ormåsen** kom også dit. De var seks mann der, men de skulle egentlig være åtte. I en av kildene fra Egil Andreassen sies det at sentrale i denne organiseringa var Gunnar Mosebekk og Ole Berg. Hensikten var å danne ei sabotasjegruppe. Kontakten til folk i Drammen, kom via en person som het Nygård, fortelles det. Men dette er høyst usikkert. Dette kan jo være et dekknavn. For skulle de drive med sabotasje, måtte de ha sprengstoff og våpen. Så her ser det ut til at tilknytninga til Drammen opprettes. Dermed må de hente våpen. De hadde med seg tre Krag Jørgensen og en colt. De var blitt lova Stengun (engelsk) evt. hjemmeproduserte maskinpistoler, og opplæring, ifølge Andreassen. I Drammen er kontaktmannen den 20 år gamle læregutten ved Drammen jernstøperi, **Tor Martinsen**. Tor Martinsen dreiv også med støttearbeid for Osvald-gutta og var med på flere aksjoner i Drammen. Dermed var forbindelsen klar, og gutta på Nordsetra måtte forholde seg til gruppa i Drammen. Nå var kommandolinjene klare.

Frakt av sprengstoff

De tok toget og hadde med seg ryggsekker. I Drammen var det en butikk som blei kalt «Lettom». De skulle hente 150 kg sprengstoff, og de var 4-5 gutter i følge. De pakka dette ned i sekker og la disse på gulvet i toget. På samme toget kom det arbeidere som skulle hjem, og flere av disse hadde med seg tunge redskaper som de bare kasta oppå sekkene med dynamitt, lunter og fenghetter. Men det gikk jo bra. Så gikk de av på Kongsberg stasjon. Dette blei så frakta til Nordsetra.

Vikensaga

Reidar Viken som dreiv Dampsaga, var ivrig til å produsere på tysk bestilling. Våpenkasser for Wehrmacht var et av produktene. Allerede høsten 1940 leverte han materialer til en flyhangar på Bømoen på Voss. Bare til dette arbeidet engasjerte han 40-50 mann. Viken var også nazist og blei derfor arrestert etter krigen. Men denne høsten gjaldt det knottfabrikasjon. Siden det var vanskelig med bensin, blei det produsert knottgeneratorer for bilkjøring, og Reidar Viken produserte knott på saga si. NKP skulle 30. september 1944 ha en samordna aksjon mot knottfabrikasjonen. Dermed kom det tre drammenskarer opp til Kongsberg, og de aksjonerte mot Vikensaga. I følge Drammens Tidende 10. februar 1945 blei Åge Tolkinrud og

brødrene Rolf Kristian Johansen og Reidar Johansen henretta for sabotasje mot knottfabrikker i Drammen og Kongsberg. Ved Skoger kirke står det bautastein over disse to brødrene som blei skutt på Akershus.. Antagelig var det disse tre som da tok Vikensaga. De skal ha trengt seg inn og fjerna vakta. De anbrakte sprengstoffet under maskinene, og dermed blei det skikkelig eksplosjon og brann. Dette skjedde klokka fire på morgenen 1.oktober. Knottfabrikken, bilopphogginga og sagbruket, altså tre bygninger blei totalødelagt, samt maskiner og verktøy. Men i avisa står det ingen ting om sabotasje. Meldungen aus Norwegen ramser opp 11 anslag 29.-30. september blant dem «Kongsberg Dampsag». På Kongsberg var det altså passert midnatt og dermed 1. oktober.

Utpå dagen blei Stengelsrud kontakta. Han var da hjemme på Steglet. Da satt de tre drammenserne på et steingjerde og kokte seg kaffe like oppe i åsen i Svartås ved Finn Jacobsens hjem. Stengelsrud fikk beskjed om å skjule dem. Han fikk tak i ei drosje og fikk karene skyssa til Jondalen. Der dro de opp til Lofthus gård og overnatta i et uthus. Deretter dro de tilbake til Drammen.

Nesten tatt i razzia

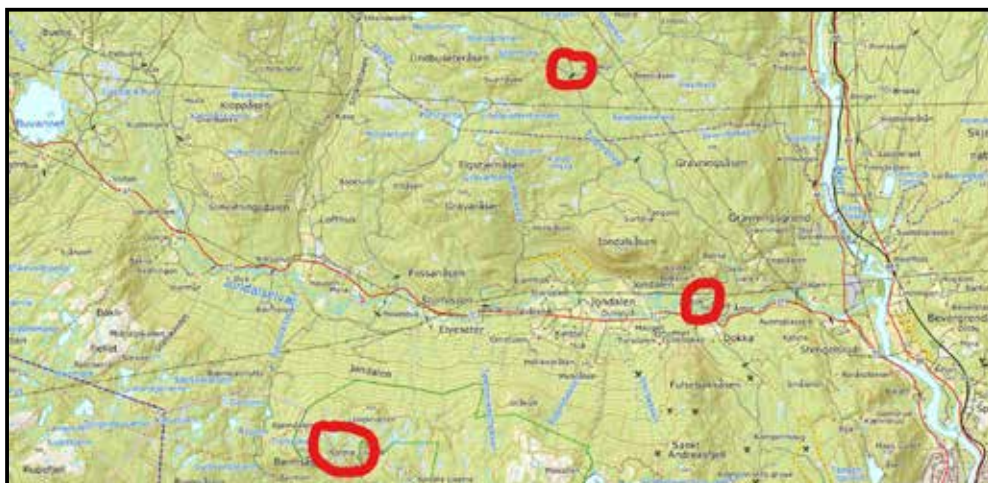
Torsdag 26. oktober skulle de til Drammen for å hente våpen evt. i oppdrag for å ødelegge lister som myndighetene hadde ifølge Andreassen. De mangla folk i Drammen, og derfor hadde de innkalt folk fra Kongsberg. Da kom de på en buss full av hirdfolk som også skulle nedover. Men da de kom til Fiskum, blei de stoppa av en enslig tysk vaktpost. Det viste seg at det var en stor tysk razzia de hadde kjørt inn i. I Vestfossen strømmen tyskerne inn i bussen, og den blei endevendt. Stengelsrud, Andreassen og de andre klarte seg bra siden de ikke hadde våpen med seg. Så bussen kjørte tilbake til Kongsberg. Denne dagen var det altså kjemperazzia med 1500 tyske soldater og gestapofolk. Razziaen varte til langt ut på fredag, og i Eiker blei fire mann skutt og 53 arrestert.

Til Viermyrstua

Denne høsten er det mye dårlig vær, enten regner det eller så snør det, det er tunge forhold for gutta på skauen. Ryktene begynte å gå i bygda om at det var folk i fjellet, så de måtte flytte fra Nordsetra.

Det var jo flere gutter på skauen i området. Milorg oppretta som nevnt omtrent på samme tid fem celler i fjellområdene på Blefjell og Veggli, samt på Bakliseter ved Barmen.

Arnt Anthonsen var kjent i lokalmiljøet, og i forståelse med forstbetjent for Jondalen, den seinere skogforvalter Anders Hope i Sølvverkets skoger, tok de i

Plasseringen av Nordsetra, Sagmyr og Viermyrstua Utsnitt fra Norgeskart.

bruk Viermyrstua ved Tverrelva i Svene. Den lå akkurat der Grautmyrbekken og Viermyrbekken møtes. Tor Bakli og Kristian Moen hadde bygd stua med stor stue, kjøkken og veranda. I dag er det bare murene igjen, og den ligger rett ved krysset der veien fra Bæljen møter veien langs Tverrelva. Henriette Hope, kona til Anders, fortalte at familien ofte brukte stua i bærseongen hvor de også hadde med venner. Men denne sommeren lot Hope stua stå åpen så den evt. kunne benyttes av «gutta på skauen».

Dette passa også bedre med forsyningssituasjonen. Sigurd Bakli bodde på Sagmyr på nordsida av Jondalen, og hans foreldre og søster blei dratt inn i forsyningstjenesten. Dessuten blei det oppretta uformell kontakt med Henriette Hope på Bromyr.

Grappa måtte flytte fra Nordsetra til Viermyrstua. Nå veit vi at snøforholda kan være ulike fra Kongsberg til Jondalen. Men på Kongsberg blei det målt 40 cm snø i november 1944, så kanskje enda mer i Jondalen. Dette fikk grappa merke da de skulle forflytte seg. Da hadde de ikke ski. Først gikk Georg Ormåsen, forteller han selv. Han vassa og brøyta sti fra Sagmyr og gjennom skauen og til Viermyrstua. Snø til

Sagmyr. Foto: Dag Kristoffersen

Utsnitt av kart fra 1946. Viermyrstua Merket med trekanten i krysset. Fra Anders Lundeborg

over knea, forteller Andreassen, minst 25 kg på ryggen, ubrøyta vei. Antagelig var det da Georg Ormåsen ødela beina sine, noe han selv også skriver om. Gruppa på seks flytter seg til Tverrelva og Viermyrstua i begynnelsen av november kan det se ut til. Seinere får gruppa ski fra en sportsbutikk, antagelig Ivar Aasens butikk, som ikke lå langt fra jernbanestasjonen på Kongsberg. Samtidig er det en annen som tydeligvis overtar kommandoen over gruppa. Han framheves som leder, og Georg Ormåsen benevner Sigmund Stengelsrud som nestleder.

Enda nærmere tilknytning til NKP i Drammen

Denne høsten er notoddengutten, som hadde kommet til Kongsberg og arbeidet som bilreparatør, bosatt på Numedalsveien, Gerhard Jan Hugo Haddeland f. 1916, blitt tildelt rolla som gruppesjef. Hvorfor akkurat han? I følge Tor Martinsen hadde kommunistene kontaktsted på Kongsberg på Hotell Norge. Dette var jo også et sted de illegale avisene blei fordelt. I artikkelen om Arne Gundeid i LL 2015 så vi hvordan han gikk feil og gikk på Bondeheimen som var full av tyskere i stedet for Hotell Norge. Hotellet blei drevet av Gerhard Haddelands tante, søstera til faren, Birgit Haddeland Garås. Antagelig ligger årsaken her til at Haddeland blir leder av gruppa. Han var kjent av gruppa i Drammen.

Haddeland hadde deltatt som soldat under felttoget i april og mai, og etter krigen fikk han både diplom og deltakermedalje. Han blei regna som «hotellgutt» siden han var så mye på hotellet, og dette var fordelingssentral for illegale aviser.

Haddeland kom også opp til Nordsetra for å rekruttere folk derfra, og Bakli preserte at Haddeland fortalte at dette var ei upolitisk gruppe. Det samme sa Anthonsen. Men som vi har sett, var det ikke det. Haddeland kom opp til Nordsetra i slutten av oktober. Tverrelvcella blei derfor antagelig etablert i begynnelsen eller midten av november som ei mer fast celle under kommunistene i Drammen. Og i november er det mye som kommer til å skje der grupped medlemmene er med.

Det kan se ut til at Kongsberg hadde fått sin egen gruppe, og at denne skulle samordnes og underlegges Buskerud og her da Drammen. Martin Gunnar Knudsen, den seinere formannen i Norges kommunistiske parti, overtok ledelsen og dermed også kommandolinja for Kongsberg. Han var opprinnelig i AUF, men hadde blitt kommunist. Han bodde på Notodden. I 1944 var han studieleder i NKP Buskerud. Han etablerte da sabotasjegruppa i Drammensområdet med forgreininger til Eiker

og dermed blir også kongsberggruppa med. Deler av denne gruppa i Drammen og Eiker blei delvis revet opp av to tyske infiltratører. Disse to var det som seinere lurte de kjente motstandsmennene Gregers Gram og Edvard Tallaksen i et bakhold 13.november på Plasskaffeen ved Olaf Ryes plass i Oslo. Disse lurte også Knutsen og fire andre drammen-sere i bakhold og får dem arresterer.

De fleste som kom hit til Viermyrcella, var i de aktuelle aldersgruppene som var innkalt til arbeidstjeneste og hadde ulik politisk eller upolitisk bakgrunn. Her var ikke det så viktig, viktigere var at det blei med i hjemmestyrkene, men altså ikke organisert av Milorg. Det var selvsagt også kommunister og blei av Milorg betrakta som ei kommunistcelle ut fra samarbeidet med NKP i Drammen. Haddeland oppgir følgende karer som var eller hadde vært i cella: Sigmund Stengelsrud,

Sigurd Bakli, Arne Myhra, Arnt Anthonsen, Egil Andreassen, Georg Ormåsen, altså de seks fra Nordsetra. I tillegg Rolf Lurås, og en Hellebekk alle fra Kongsberg. Denne «Hellebekk» nevnes ikke av Andreassen og er ukjent for Stengelsrud. John Falkenstein og Olaf Jensen fra Skien, samt Haddeland selv. Muligens kom skiensguttene via familien Bakli på Sagmyr i Jondalen. Også Geir Andreassen (ukjent for Stengelsrud, kanskje en sammenblanding med Egil Andreassen?) og Reidar Lurås, en yngre bror av Rolf, fra Kongsberg, var innom her ei tid. Bakli var sanitetsmann ut fra at han var med i førstehjelpskorpset på Kongsberg.

Haddeland hadde sagt at de skulle drive sabotasje «om de fikk ordre om det», og ordren kom da fra Drammen. Organisasjonen var, som lederen Tor Martinsen sa, konspiratorisk, altså den enkelte skulle vite minst mulig, så lite kunne røpes om noen blei tatt.

Mange av disse gutta hadde vært med i illegalt arbeid før som vi har sett. Viermyrstua skulle nå være hovedbasen. Men det var ikke slik som i milorgcellene hvor de stort sett var hele tida, dreiv våpenøvelser, våpenpuss, henta slipp osv. De dro ofte til bygda og byen, besøkte slektninger osv. Så i midten av november var det bare tre til stede, Sigmund Stengelsrud, Egil Andreassen og Arnt Anthonsen. Antagelig var det Tor Martinsen som formidla beskjeden til Gerhard Haddeland, som ifølge Stengelsrud var den som hadde kontakten med Drammen. Gutta skulle aksjonere i Drammen.

Gerhard Haddeland ca 1950. Fra Bjørg Haddeland.

Gestapo i Drammen

Bergstien 55 i Drammen var beslaglagt, og Gestapo installerte seg der. Dette blei Gestapo Dienststelle i Drammen med Klaus Grossmann som sjef. Også flere andre hus i området blei tatt i bruk av Gestapo. Tirsdag 14. november hadde flere NKP-karar blitt arrestert. To av dem, Knut Berg Nilsen og Martin Gunnar Knutsen, som før nevnt, var bragt til hovedkvarteret i Bergstien 55. Som før nevnt, hadde to tyske agenter infiltrert gruppa som deser-tører. Men uten at andre visste det, var Nilsen og Knutsen blitt kjørt til Akershus.

Ei gruppe på fem under ledelse av Tor Martinsen skulle prøve å hente ut de arresterte så fort som mulig. De rekognoserte og fikk greie på at søndag 19. november ville det bare være gestapisten Kristen Gunneng på vakt, resten av staben var på fest. Gestapo blei avlytta døgnet rundt av motstandsfolk, så kanskje var det via denne avlyttinga at de trodde dette. Gunneng var forøvrig vokst opp i Ytre Sandsvær og hadde gått på middelskolen på Kongsberg.

Antagelig var angrepet forventa, i alle fall skriver Anthonsen at tyskerne nærmest satt og venta på dem. M. G. Knutsen skriver også at de blei flytta så fort for Gestapo venta et angrep for å befri dem.

Følgende beretning bygger på skriftlig materiale av Andreassen og Anthonsen og intervju med Stengelsrud og Tor Martinsen, samt sidekommentarer fra Audun Knappens og M.G. Knutsens bøker og Meldungen aus Norwegen. Men Knappen og Knutsen er ikke primærkildene her.

De tre kongsbergguttene kom seg til Drammen og møtte Martinsen. Der fikk de beskjed om at det bare blei de fire. På et gartneri fikk de våpen, Stengun. Anthonsen fikk en pistol. Gutta som ikke var lommekjent i Drammen, avtalte at hvis noe gikk galt, skulle de møtes nederst ved Bragernes kirkegård, ikke så langt fra.

Stengelsrud og Andreassen får beskjed om å vente et lite stykke unna ved en skrå sti opp fra gata som dekning for de andre. Tor Martinsen som er leder for gruppa, går for å rekognosere i nabohegen til Bergstien 55. Arnt Anthonsen plasserer seg

Tor Martinsen. Bilde i forbindelse med utdeling av utdeling av Regjeringens Minnemedalje i 2016. Kilde: Byavisa, Drammen.

ved en steinmur, gjemt bak noen trær ved veien. De skal også legge sprengstoff i kjelleren og sprengre hele huset. Klokka er 11 på kvelden.

Da skjer det at en annen gestapist, SS-Oberscharführer Erwin Doose nok blir for ivrig og venter ikke på at noe skulle skje. Han gikk sammen med ei dame oppover Albumsgate og ser Anthonsen bak en stolpe ved Bergstien 49 der Anthonsen står. Doose går forbi, tar opp lommelykta og vil lyse på mannen. Men får den ikke til å lyse med en gang. Anthonsen skyter og treffer Doose høyt oppe

i låret. (Meldungen bruker ordet Oberschenkel). Antagelig må Anthonsen skyte med pistolen i bukselomma og får den dermed ikke lenger opp enn til å treffe Doose i låret. (Gerhard Haddeland gjengir dette feilaktig til Audun Knappen forøvrig- og også M. G. Knutsen- de var jo heller ikke til stede.) Anthonsen løp så ned til møtestedet siden operasjonen gikk i vasken. Anthonsen sier også at dette faktisk reddet situasjonen. Hadde ikke Doose kommet, ville de antagelig ha gått rett inn i bakhold. Og å angripe dette hovedkvarteret som hadde bunker og maskingeværstillinger, hadde jo bydd på problemer for å si det mildt.

Stengelsrud hører skuddet og at Doose roper «jeg har blitt skutt». Andreassen har klart å få våpenet skuddklart. Stengelsrud derimot har fått lada Stengunen sin med 34 skudd i stedet for 32, og patronen kiler seg, og han får ikke brukt våpenet. Det er mørkt, og de ser ikke mye, men Andreassen fyrer av flere runder mens han forflytter seg oppover stien så han blir vanskeligere å treffe om tyskerne skyter tilbake, forteller han selv. Mens de trekker seg tilbake, hører de hele tiden Dooses skrik om at han er skutt.

De tyske rapportene melder ikke om noen drepte eller sårede tyskere utenom Doose.

Gestapo hadde lyskastere i området, og disse blir slått på. Stengelsrud og Andreassen må bestemme seg i løpet av noen sekunder hva de skal gjøre og trekker tilbake til skogen for ikke å stå i fullt lys. Meldungen sier at det arresteres en mistenkt. Hvem dette var, er usikkert, muligens en annen som kanskje hadde en viss tilknytning.

*Bergstien. X =Bergstien 55 Gestapos hovedkvarter
Y =Bergstien 49 Google maps*

Like etterpå kommer en politibil kjørende, og en tysk kvinne og en tysk soldat kommer også. Doose blir kjørt til sjukehus.

Flukt

De gikk oppover i skogen og hadde da lys fra tyskerne i byen. I et veikryss kaster de fra seg våpnene. Andreassens stengun blir funnet like

etter, mens Stengelsruds blir først funnet på våren etter at snøen har smelta siden han hadde fått stukket den inn i ei stikkrenne. Gutta bakser seg videre oppover åsen, og det blir så varmt at de vrenger av seg jakkene de har. Stengelsrud glemte i farten at han hadde noe i lommene. De kravla seg opp til Åspaviljongen og over Bragerneåsen og mot Lier. Her hadde de egentlig flaks ved at tyskerne satte på fullt lys i området, for da kunne de se hvor de kunne gå, eller ville det ha vært bekmørkt i skogen. De kunne se tyskerne på veiene. De fikk vite etterpå at tyskerne hadde vært i gang med jakten 10 minutter etterpå også med hunder.

De følger en bekk for å kunne riste av seg eventuelle bikkjer. Da de var ute på et jorde i Lier, så de tyskerne komme. Men siden den mørke skogen var bak dem, så ikke tyskerne dem der midt ute på jordet. Like etter så de ei hytte med lys i, banka på, men de åpna ikke for dem. Derimot kom ei bikkje, men den jaga de vekk. Så kom de til ei elv, antagelig Sandakerelva, de måtte ta noen svømmetak enkelte steder, men de trodde jo at de evt. ville bli kvitt forfølgere med bikkje som tyskerne brukte. De fulgte elva nedover til de så en port og mye tråkk i snøen. De fulgte tråkket og kom til en bondegård og kom inn til en gammel mann som satt ved et bord. Han pekte på veggen hvor det hang en hirduniform. Muligens til en sønn eller slektning. Men de fikk noen brødsiver av han og kom seg videre. Da hadde de spurt om det var noen å stole på i bygda og fikk vite at det var klokkeren ifølge Stengelsrud og fant fram til han. De hadde søkkvåte klær. Familien ba dem inn, men de ville av sikkerhetsgrunner heller ligge på låven.

De overnatta der i ei løe med høy og prøvde å varme hverandre. Mannen skuffa høy over dem. Utslitte som de var, sovna de raskt, og neste dag fikk de mat og billetter til toget til Oslo. Stengelsrud fikk tørt tøy, bl.a. ei jakke. Mannen fulgte med

Sigmund Stengelsrud. Kilde: Sigmund Stengelsrud.

dem til Oslo for de skulle skjules i en større leiegård. Der møtte en som het Jørgen, forteller Stengelsrud. Her overnatta de i en fyrkjeller og et tilfluktsrom, ikke langt fra Møllergata 19 for det gikk tyske vakter ute på gata.

Stengelsrud fikk kontakta søstrene sine, og de kom med klær dagen etter at de hadde kommet seg til Oslo.

Så blei de flytta til en toetasjes villa like ved Spikerveket. Der bodde de hos en yngre kar og en eldre mann.

Stengelsrud var imponert over organisasjonssystemet som kunne ta seg av dem så fort. Han fikk også spørsmål om å bli med i Pelle-gruppa, noe han ikke ville. Pelle-gruppa var ei sabotasjegruppe som blei oppretta etter at Osvaldgruppa var lagt ned. Etter ei tid tok de toget tilbake til Kongsberg. Der tok de avskjed med hverandre. Stengelsrud dro opp til Tverrelva igjen. Andreassen blei ikke med dem mer.

Gestapo hadde funnet jakka til Stengelsrud med rasjoneringsmerker. Via nummeret på rasjoneringsmerkene fant de ut at det var Stengelsrud. Og som tyskerne ofte gjorde når de var på jakt etter en person, arresterte de mora og søstera som gisler og sendte dem på Grini. Mor Marit blei arrestert allerede 21.november og søster Borghild blei arrestert to dager seinere. 8.desember blei de sendt til Grini. Der blei de sittende til 5.mai 1945.

Nå var altså sjefen, Martin Gunnar Knutsen, arrestert, og Tor Martinsen forteller at det var liten kontakt med Kongsberg etter denne hendelsen. Kjæresten til Tor Martinsen, Else Strømsvåg, blei arrestert, men de får redda henne ut, og hun og Tor drar i skjul til Stuvestadgrenda i Numedal. Der er de til over jul da de drar via Nøtterøy og til Strømstad i Sverige.

Egil Andreassen. Kilde: Elsa Andreassen.

Forsyninger og mat – Sagmyr og Bromyr

Som nevnt, var det folk på Kongsberg, ikke minst Rolf Lurås og noen ganger med broren Reidar som skaffa folka på Viermyrstua forsyninger. Disse forsyningene blei som regel frakta til Sagmyr, ikke så langt fra Bromyr i Jondalen. Her bodde familien Bakli. Sigurd som før nevnt, og hans søster Ellen og faren Einar Bakli. Fra Sagmyr blei forsyningene frakta videre til Viermyrstua. Men også på Bromyr hos Henriette Hope fikk de forsyninger. Her fikk de melk, egg og nå og da kjøtt og brød. I et intervju med

Bromyr pr 2018. Foto: Dag Kristoffersen.

Henriette nevnes spesielt Arne Myhra som kom dit flere ganger i uka og også Georg Ormåsen. Dette kunne være strevsomt denne høsten og vinteren. Tar vi utgangspunkt på Kongsberg var middeltemperaturen i november og desember minus 1,8 og 2,0 grader, mens januar blei kaldere med minus 8,3 grader og februar omtrent halvparten. Slikt sett kunne det nok ha vært kaldt oppe i Jondalen der forsyningsruta gikk, spesielt januar. Snødybden (på Kongsberg) i disse månedene var i november 40 cm, desember 69 cm, januar 123 cm og februar 120 cm. Det var så mye snø at de lagde seg ganger i snøen rundt omkring hytta. Folka på Viermyrstua fikk seg jo etter hvert ski.

Samtidig måtte de passe på når de skulle innom Bromyr. For bare 50 m fra gården, på en kolle, hadde Sølvverkets skoger ei hytte. Denne hytta blei brukt av forstmester Røkkum, og han var i NS. Denne hytta blei utlånt til høyere tyske offiserer fra Oslo som rekreasjonssted, så de var stadig vekk der. Det blei observert stor festing og med flere damer. Offiserene skulle på tiurspell om våren og elgjakt på høsten. Terbovens nestkommanderende og SS-mannen Hans Hendrik Neumann og ikke minst SS-sjefen i Norge Wilhelm Reidess var på besøk der. Terbovens rådgiver for tysks næringsliv i Norge, Carl Otte, var der flere ganger. Han var svært interessert i kuene på gården og stakk innom titt og ofte. Soldatene som var med offiserene, kom ofte for å hente melk. Så her gjeldt det å passe på for forsyningsgutta og familien på Bromyr.

Ekstra forsyninger, rekvisisjon eller ran?

Mens gutta i Milorg fikk forsyninger gjennom slipp fra England og andre faste forbindelser, hadde ikke gutta på Viermyrstua denne muligheten, og hvordan skulle de skaffe forsyninger om det blei lite fra Sagmyr og Bromyr? Slik hadde det også vært

med Sundes Osvald-gruppe. De måtte få tak i forsyninger og var det ikke andre muligheter, måtte de gå utradisjonelt fram. Viermyr-gruppa måtte jo også forsørge en engelsk flyger som hadde blitt frakta dit. Denne flygeren het Gerald Marshall, og Haddeland fikk julekort fra han til langt ut

Hytta som i dag står ved Bjørndalen, men som sto like ved Bromyr i 1945 og hadde besøk av tyske befalingsmenn.

i 1960-åra. Haddeland fikk også takk via den britiske ambassaden 24.februar 1947 fra Air chief Marshal Arthur Tedder. Denne er i familiens eie. Gerald Marshall var en havarist fra et engelsk bombefly. Gruppa hadde jo forbindelser til Milorg, så han blei overlevert i januar til Milorg som hadde et godt transportsystem og som fikk han til Sverige. Ved nyttårsskiftet kom det to sovjetiske krigsfanger. Den ene var fra Kiev og den andre fra Odessa. En av dem kalte seg Viktor Stoller. Disse hadde rømt fra russerleiren på Kongsgårdsmoen. En av disse brakk beinet under skitrening. Dette blei gipsa. Om det var en av russerne eller en annen av folka på Viermyrstua som fikk blindtarmbetennelse, skal være usagt. Men ifølge Henriette Hope blei vedkommende frakta til sjukehuset, smugla inn på badet der og operert. Han blei så frakta til Bromyr og lå der et par dager til doktor Lundbom(fra Henriette Hope) kom på besøk og friskmeldte han. Deretter blei han frakta tilbake til Viermyrstua.

Det begynte nok å bli prekært med mat.

Haddeland kaller dette for rekvisisjon i avhøret 14. mai 1945, mens de som blei utsatt for det, kaller det ran. Da saken kom opp etter krigen, fikk de impliserte ikke straff for dette. Det var tross alt krigstid, og de gjorde det ikke for egen vinning, men som organisasjon. Saken er som følger.

To bønder i Svene får besøk

Haddeland fikk høre rykter om at noen bønder dreiv med svartebørshandel. Derfor blei to av disse det gikk rykter om, plukka ut. Haddeland var for øvrig godt kjent i Svene fra før krigen og hadde forhold til ei jente der og som han fikk ei datter med, Gudveig Mojaren.

Ved sjutida på kvelden 5. januar 1945 går døra i hovedhuset på Øvre Grette i Svene

opp med et brak, og tre karer med maske stormer inn og brenner av to skudd i golvet og et i veggen og klippte av telefonledningen. De beskylte den 51 år gamle Hjalmar Åsen for å ha solgt smør på svartebørsen til kr 50 og ei skinke til kr 400. Derfor hadde de valgt denne gården, fortalte de. Dette nekta Åsen for i politiavhøret. De ba om mat, og Åsen blei med ut på stabburet. Der sto også to menn. Også disse bevæpna. De lyste med ei dynamolykt. Åsen oppgir at de tok med seg 15 kg fleisk, 15 kg kjøtt, en sekk med 20 kg mel og ei spekepølse. De ville også ha smør, men han sa han ikke hadde. De trodde det ikke, og de så i kjelleren, men de fant ikke noe. Men de tok med seg en eske med 19 egg. De tok også med seg 2/3 av eplene han hadde da han sa at det var alt han hadde. Søsteren Margit Grette fant fram en ryggsekk de skulle bruke. Han fikk beskjed om ikke å si noe på to døgn eller så skulle de svi av gården. De låste døra fra yttersida. Åsen kløv gjennom vinduet og låste den opp igjen. Han savna ellers en tollekniv med slire og ei lommelykt maken til den luftvernet brukte, fortalte han.

Seks dager seinere, 11. januar, skjer omtrent det samme på Thoen gård hos den 49 år gamle Ole Nielsen Livland. Tre karer kom inn med maske og skjøt et skremmeskudd. Men det må ha vært løskrutt for de fant ikke noen kule etterpå. De reiv av røret på telefonen og sa at de var fra hjemmefronten, og at han var svartebørshandler. Ute sto to menn til, og de gikk på stabburet. En av disse fem var Haddeland selv. De ville ha kontanter, og han hadde 330 kroner i lommeboka. Han ba om å få beholde 30 kroner, og det fikk han. De gikk ned i kjelleren og brukte bare egne lommelykter. De ville ha høy til hesten, sa de, så de gikk opp til låven. Så blei han jagd opp i andre etasje, og der skulle han sitte i to timer. Sa han noe til lensmannen, ville de svi av gården. De hadde tatt med seg 85 kg kjøtt og fleisk, 20 hermetiske glass kjøtt, plommer mm, 50 kg hvetemel, tre vinflasker, ei flaske Cognac, ½ flaske akevitt, to par skistaver, en ryggsekk, tre par votter, ett par strømper og et sykkeldekk. Alt dette ifølge Livland. Sier vi at dette blir omtrent 160 kg, hadde hver av mennene godt over 30 kg å bære. Det høres mye ut, så muligens overdreiv Livland. Men de kunne jo hatt med seg noen sleder å dra det på. Det er tydelig at de også har dårlig med klær, og dette er kanskje til de russiske krigsfangene.

Får myndighetene mistanke om cella på Viermyrstua?

Disse hendelsene blei nok gjort kjent for Milorg i distriktet. For i en melding 6. februar 1945 mellom Milorg-folk (fra Rugland til Dalane) nevnes cella ved Tverrelva. Men da i en litt annen sammenheng. Et våpenlager er funnet av Gunnar Snersrud i Sør-Svene. Snersrud er med i «gangsterbanden» i Tverrelva, står det. «Gangsterbande» brukes nok ut fra hendelsene på Grette og Thon. Men her tok de feil. Snersrud hadde en helt annen bakgrunn. Han hadde funnet et våpenlager sammen med Gustav Blix. Melderene er noe usikker, og saken skal undersøkes av milorgsjef Arne Kjelstrup. Antagelig var

våpenlageret i nærheten, og derfor tror Milorg at gutta på cella i Viermyrstua har tatt disse, og at Snersrud og Blix er med der. Snersrud var innmeldt i NS i 1942, tok tysk sjåførscole og raida hytter i det siste krigsåret. Muligens undersøkte han området i distriktet ut fra det som var skjedd hos Åsen og Livland. Hvis Snersrud med sin bakgrunn varsle nazi-myndighetene, veit de omtrent hvor de skal slå til.

Snersrud sto på Milorgs liste over de som skulle arresteres i maidagene 1945 og fikk dom på 1 år.

To kjøpmenn på Kongsberg får også nattlig besøk

Natt til 15. februar har folk fra cella vært på Kongsberg. Den ene stedet de besøkte var Andreas Amundsens forretning på Sandsværveien. Der blei det tatt 8440 sigaretter, 349 esker røyketobakk og 6 esker snus. I alt for kr 1349,64 som forøvrig blei dekket av forsikringa i Storebrand. Tyveriet skjedde natta før videre tildelingen av kvoten som folk kunne få på rasjoneringskort. De kom inn gjennom et vindu over døra og hadde kappet telefonledningen.

Samme natt blei også Gregar Hommeliens forretning på Numedalsveien besøkt. Der blei det tatt 33 esker snus, åtte esker Mahuni, tre pakker Rex sigarer og åtte kg kokt sukker. Samlet verdi kr 54,90 som var forsikra via Sigyn. Her var det slått i stykker speilglassvinduet i inngangsdøra, og nøkkelen sto i døra på innsiden. Tobakken tok de fra en ulåst skuff i skrivebordet på kontoret.

Det skjebnesvangre innbruddet

Som vi har sett, fikk nok gruppa dekt matbehovet denne gangen først og fremst gjennom bøndene de «besøkte». Men de hadde også andre behov som vi har sett, tobakk. Fram til da hadde de rasjonert til en eske hjemmeavla tobakk i uka, noe som Rolf Lurås hadde skaffa da han bodde hjemme på Kongsberg. Hvor mye glede de fikk av dette, kan en nok spørre seg om ut fra hva som skjedde videre.

Haddeland hadde gode forbindelser til bygda, muligens var dette fra Ole Grette, ifølge Gudveig Mojaren Surlien. Ole Grette blei arrestert dagen etter hendelsen som beskrives nedafor, for sabotasje og satt på Grini. Haddeland får greie på at Kristen Vingestad, Kristoffer Lundteigen og Erling Dokken hadde bestilt hver sin pakke med sju flasker brennevin, i alt 21 flasker. Dette var både akevitt og dobbeltrensa sprit. Disse var ankommet Svene stasjon. Dette var altså dagen, 16. februar, eller retttere natta til 17. februar 48 timer etter innbrudda på Kongsberg.

Gerhard Haddeland og skiensgutten Johan Falkenstein, som antagelig var kommet til stua via Einar Bakli, tok seg ned til Svene for å stjele brennevinet. Dette var imot hovedreglene de hadde på cella, ifølge Anthonsen. De skulle ikke forekomme bren-

*Viermyrstua pr 2017. Kun grunnmurer igjen.
Foto: Anders Lundeberg.*

nevin eller damer siden dette var en sikkerhetsrisiko. Så dette var dermed Haddeland og Falkenbergs eget påfunn. Til de andre på stua sa de at de skulle skaffe batterier.

16. februar ved 1-2 tiden om natta dirka de opp låsen i døra til venteværelset på Svene stasjon. De øvrige dører var oppe. Etter tipset om at det var kommet brennevin, gikk de dermed etter disse pakkene, men samtidig så de etter mat (og muligens batterier?) Det fant de ikke.

De frakta brennevinet på en sparkstøtting ned til Foss. Her bodde det en del arbeidskarer som Falkenstein kjente, for Falkenstein hadde arbeida på Foss. Her drakk de opp ei flaske. Imidlertid hadde det skjedd noe de ikke hadde regna med.

Ekspeditrise Marit Böhmer som bodde ved stasjonen, sto opp på natta klokka tre for å se til ei ku i fjøset som venta kalv. Dermed oppdaga hun innbruddet. Hun kontakta lensmannen i Flesberg, Olaf Aas og stasjonsmesteren Holthe på Lampeland. Lensmannen fant lett sporene etter sparken og de to. Da han kom til Foss, hoppa Haddeland og Falkenstein ut gjennom et vindu og dro til skogs. Brennevinet etterlot de seg. De blei seinere pågrepet på hovedveien ved Skudsvika av en norsk SS-mann og en norsk politimann.

Haddeland blei så transportert til Drammen og satt i kjelleren hos Grosmann i 18 døgn, forteller han. Her blei han stadig vekk forhørt og mishandlet og prylt. Forhørene skjedde av tyskerne Kystler og Nikkel. Den norske tolken Skansen var med og prylte han, og ei tysk kontordame var også til stede. I følge Meldungen aus Norwegen kobles Haddeland til sabotasjen mot Kongsberg Dampsag, drapet på vaktmannen Olaf Dokken og angrepet på Gestapo i Drammen. Haddeland sier i avhøret etter krigen ingen ting om at han måtte røpe Viermyrstua, men det behøvde han ikke, for det hadde Falkenstein gjort. 6. mars blei Haddeland overført til Møllergata 19. med fangenummer 7346. I følge fangeleksikonet for Møllergata 19 satt han der fram til freden. Så blei alle fangene fra Møllergata frakta ut til Grini og sluppet løs sammen med de andre grinifangene.

Antagelig blei også Falkenstein sendt til Drammen. Han har nok sittet i varetekt fram til han kom til Grini 27. februar og slapp ikke fri før 8. mai.

Razzia

Men gutta på cella fikk beskjed og kom seg unna før tyskerne kom. Noen av dem var ikke der da. Anthonsen var i Vestfossen. Følgende skjedde ifølge Rolf Lurås. Han var på Kongsberg, og på dagen 17. februar møter han en kjenning i Klokkebakken som utbryter sin overraskelse over at han er der og ikke arrestert og blir fortalt om arrestasjonen av Haddeland og Falkenstein. Han sykler opp til Jondalen og Sagmyr og treffer Kåre Løver, og han får varsle gutta på Viermyrstua. Arnt Anthonsen hadde vært et par dager i Vestfossen og kom tilbake til Viermyrstua samme ettermiddag som Haddeland og Falkenstein blei tatt, altså 17.februar. Da hadde alle på hytta allerede dratt. De hadde fått gjemt unna noen våpen under isen på Tverrelva, ellers dratt avgårde i hui og hast.

Antagelig skjedde razziaen, 18.februar. Johan Falkenstein hadde sprukket, og tyskerne tar han med for å vise dem hvor cella lå. De går opp fra Sagmyr, den vanlige veien oppover til Viermyrstua.

Mye sprengstoff lå igjen i vedskjulet. Dette brukte tyskerne da de sprengte og brente ned husene på Viermyr. Ifølge Henriette Hope skulle tyskerne ha omringa hytta og skutt mot den før de gikk inn. Men hytta var jo da tom. Ifølge en rapport fra politimester Samuelsen på Kongsberg til Sølvverket, skjedde dette 18. februar. «Ildebrann i Viermyrstua og stall i Svene-Jondalen», som det står.

En av russerne som hadde vært der, hadde som sagt et skada bein, men gipsen hadde han antagelig kasta fra seg, for den blei like etter sprenginga funnet i brannruinene. Men vi lar Henriette Hope fortelle hva som skjedde med Arnt Anthonsen.

Arnt Anthonsen på Bromyr

Arnt, som vi har hørt, var på Nordsetra før han kom til Viermyrstua, hadde vært i aksjon i Drammen og kom seg så derfra tilbake til Tverrelva-cella. Arnt Wilhelm som han het, blei seinere kalt for «Feita», ifølge Henriette Hope, da han jobba i kommunen, var under krigen anleggsarbeider, født i 1923 og oppvokst på Raumyr.

Denne lørdagskvelden, 17. februar, er det kortspill-lag på Bromyr med Anders Hope, Håkon Myhra, Sven Bråthen og Olaf Gulli, bridede, i bestestua. De to siste har vi hørt om

Arnt Anthonsen Fra Mai Irene Antonsen (svigerdatter)

*Bromyr med låven. Utsnitt av bilde.
Fra Arnstein Løvås.*

før som eier av Nordsetra og forsyningsleverandør til gutta der. Utpå kvelden kom, Arnt Anthonsen og fortalte om innbruddet og at de var blitt tatt av tyskerne og ført til Kongsberg. Dermed måtte alle rømme, og Anthonsen kom altså til Bromyr. Han ble plassert i spisestua på en divan. Skia hans gjemte dem i snøen utafor. Anders og kortspill-laget slutta vel ved 2-3 tida på natta. De andre gikk hjem, men blei stoppa ved låven da tyskerne hadde satt ut vakter der. Disse blei sluppet fri, men så kom tyskerne opp til hovedhuset og ved tretida banka det på døra, og noen tyskere sto der og skulle forhøre dem. De kom inn i bestestua

og så seg rundt der hvor det ikke var rydda etter kortspillerne. Men de gikk ikke inn i spisestua der Anthonsen lå. Tyskerne spurte også etter melk for de var tørste.

Anders Hope sa at de fikk komme igjen seinere da kona hadde stått opp ved 6-7 tida for da skulle hun melke. Anthonsen kunne heller ikke dra avgårde siden det var mye nysnø denne natta, og tyskerne ville ha sett spora. Anthonsen stod bak døra ved ovnen og fyrte opp noe han skulle brenne opp. Tyskerne kom så inn igjen for å hente melka. Henriette kunne tysk og snakka med dem for å høre og fritte dem ut litt. Tyskerne sto vakt bak låven og gikk tilbake dit. Hun gikk litt ut i fjøset og observerte derfra at de ved halv 10-tida var borte. Da undersøkte hun at kysten var klar andre veier også, og Anthonsen kom seg avgårde til byen, og han fikk rømt. Denne dagen brente de ned Viermyrstua.

Ettersøking

Tirsdag 20. februar kom tyskerne tilbake, da med Gestapo fra Drammen. De hadde da først vært på Porstjernhytta hvor noen folk holdt på å bygge stallen der. Det var Tjostolf Berget og en av Nilsen-gutta fra Svartås og noen flere. Disse blei tatt med til Bromyr og etterpå til Kongsberg og forhørt, men slapp ut igjen. Porstjernhytta var blitt rasert bl.a. hadde de dratt ut hyttestry fra veggene, så det så ikke ut, fortalte Henriette Hope. Saken blei også meldt av Sølvverket til politiet.

Tyskerne kom inn og skulle ha melk og mat og stua blei full bl.a. Nickel, gestapomannen fra Drammen.

Henriette Hope. Fra Gunnar Hope.

Mange av dem satt rundt spisebordet. De spurte etter Einar Bakli for de hadde mistanke om at Sigurd Bakli hadde vært med. De hadde vært ute i Sagmyr hvor familien Bakli bodde, men der var ingen hjemme, heller ikke Jenny mor til Sigurd og Ellen. Henriette visste at Einar var oppe i Jondalsåsen og kjørte tømmer, men det sa hun ikke noe om. Datteren Ingrid blei sendt ut for å advare dem i Jondalsåsen, men kom nok ikke fram. Men Einar hadde gjemt seg et annet sted i Jondalen.

Hjemme hos Håkon Myhra fant tyskerne noen innpakningspapir eller noe lignende som de jo hadde levert opp til gutta på skauen, og han blei sendt på Grini og satt der ut krigen. Henriette Hope fikk selv tilbud om å reise om det skulle komme fram at hun hadde hjulpet til, men hun orka ikke å reise fra ungene.

Ny flukt

Sigurd Bakli og *Arne Myhra* som var der da, tok med seg de to russerne, og de klaret å gjemme seg for tyskerne på ei annen hytte i Jondalen. Russerne skulle da overføres til Numedal og sendes ut av landet, men dette blei for vanskelig, men russerne klarte seg til frigjøringen.

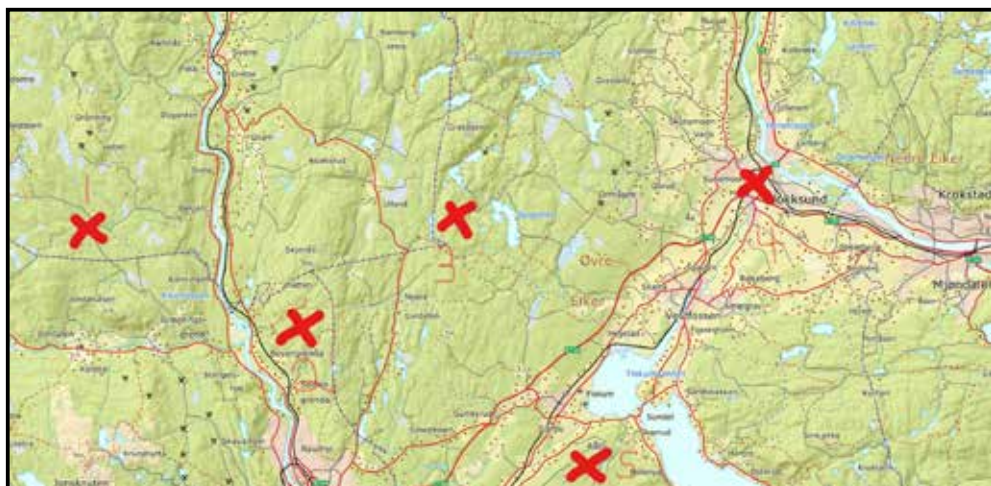
Arnt Anthonsen og noen av de andre spredte seg til andre steder. Anthonsen oppholdt seg aleine i omlag fire uker, men fikk forbindelse på ny i det det blei ordna med reise til Sverige. Men han kom ikke avgårde pga. reisevanskeligheter og var derfor i dekning i tre uker i Skoger og kom tilbake til Kongsberg igjen. I siste tida var han sammen med Myhra, og etter ei uke var krigen over.

Rolf Lurås og *Ellen Bakli* gikk på ski over åsen, videre over Lågen, over Beveråsen og til Hokksund. Fra Hokksund til Oslo og blei så splitta. Ellen kom til et riksmannshjem: Reusch som tok flyktninger og fikk mat fra hjemmefronten. Hun blei sendt til Sandefjord, Sjøbakkens feriehjem (fagforeningens feriehjem), venta der og blei henta av en fiskebåt sammen med 30-40 andre til Strømstad.

Rolf blei av hjelpeorganisasjonen først forhørt om han var kommunist, kom seg så til Halden, rodde over Iddefjorden og til Sverige. Ellen og Rolf traff hverandre igjen i samleiren ved Kjesäter og feira 17. mai på Katrineholm. Ellen blei sendt hjem i juni, mens Rolf blei sendt til Nord-Sverige til de norske polititroppene, blei kokk og seinere sendt over grensa for å betjene russerne som var i leire der.

Rolf Lurås og Ellen Bakli Lurås Fra Dagfinn Lurås.

Fluktrute 1. Viermyrstua 2. Knut Trolleruds hytte Bævergrenda 3. Kolbergseter ved Junger 4. Anders Hoffens hus i Hokksund 5. Hytte ved Kolkind.

Egil Bjarne Andreassen dro til et oppholdssted nær Kongsberg og deretter til Son hvor søstera bodde. Han fikk seg falskt grenseboerbevis på navnet sjåfør Villy Andersen, skriver han.

Sigmund Stengelsrud, Olaf Jensen og antagelig *Reidar Lurås* og *Georg Ormåsen* tok følgende rute. Første stopp var hytta til Knut Trollerud i Bævergrenda. Dagen etter dro de til Kolbergseter ved Junger. På Kolbergseter kvitta de seg med en del tøy, så de ikke skulle bli gjenkjent. Deretter bar det til Hokksund og Sigmunds onkel Anders Hoffen. Han klarte å sende dem raskt videre til ei hytte i Fiskum, antagelig ei hytte på Råen-Hasselåsen eller i starten av den. Muligens nær Kolkind, siden det ikke var så langt inne på åsen, forteller Stengelsrud. Der lå det flere fra Vestfossen og en russer

Kolbergseter 2018. Foto: Dag Kristoffersen.

som var liten av vekst, men som sang opera. Dette kan ikke ha vært hytta ved Trolldalstjern hvor Rolf Dramdahl gjemte russerfanger da denne er langt inne på åsen. Så kanskje var de i noen hus ved gården Kolkind hvor det ifølge Ole Kolkind var folk på flukt under krigen. Her bodde de i noen dager. På denne tida skjedde det noe merkelig med russeren. Han

ville undersøke våpnene de hadde og se om det var blod på dem. Han hadde selv en colt-pistol. Han oppførte seg nervøst, og en dag hadde han forsvunnet. Muligens er dette den samme russeren som dukket opp i Lyngdal 27. februar (se artikkelen om russerhytta i Sandsvær, LL 2016).

Så kommer det profesjonelle transportapparatet som kunne hjelpe dem. Nå dro de to og to og Sigmund Stengelsrud og Olaf Jensen dro da ifølge. Neste stopp var toget til Blommenholm. Der bodde de hos ei høyrekvinne som het Skau/ Schoug rett ved stasjonen. Huset er borte nå. Innom var også professor Bøckman. Her fikk de ny legitimasjon og klær, og

de bodde der i noen uker. Så bar det videre til Fredrikstad. Stengelsrud fikk med seg ei flaske Cognac som han skulle gi til kapteinen på båten som skulle ta dem videre. I Fredrikstad bodde de like ved stasjonen. Så en kveld bar det ned til ei vik, og de hørte båten komme. Derfra til Sverige. Dette var i april 1945.

Rolfs bror, *Reidar Lurås*, var bare 19 år i 1944 og var også våpenarbeider. Han overbrakte antageligvis meldinger og forsyninger fra byen og til cella og omvendt. Han rømte også til Sverige. Muligens sammen med Ormåsen, men dette er usikker. Vernepliktsboka hans melder at han tjenestegjorde i polititroppene fra 15. april 1945. Stengelsrud bekrefter at han var sammen med Reidar Lurås i polititroppene. Seinere dro han til Nord-Norge og tjenestegjorde i 9. bataljon i Saltfjelldal fram til 15. november 1945 også her sammen med Stengelsrud.

Georg Wilhelm «Goggen» Ormåsen rømte også til Sverige. Antagelig var han sammen med de andre til hytta ved Kolkind. Så kan han ha oppholdt seg i andre hytter fram til april. Samtidig skriver han at han etter at sabotasjegruppa blei sprengt, måtte rømme «skaulens» til Sverige. At denne flukten kunne ta et par måneder, er godt mulig. I søknad om krigsskadeerstatning, forteller han også at han var på skauen fram til seint i april. Han kom seg til Stockholm, for passet hans er datert ved den norske legasjonen der 21. april. Vernepliktsboka viser at han blei innrullert i Eckersta i Sverige 23. april 1945. Han kom seg så tilbake til Oslo i løpet av sommeren og blei dimittert 29. august ved Oppsamlingskompaniet i Oslo.

Reidar Lurås. Fra Reidar Lurås.

Polititroppene og på oppdrag i Nord-Norge

Vel framme i Sverige kom Stengelsrud med i de norske polititroppene sammen med Reidar Lurås som nevnt. Da freden kom, blei de med over grensa og blei stasjoner i Rognan. Etter dette var han i Saltdalen. Her var han i ca. åtte måneder. Han hadde en permisjon som han dro hjem til Kongsberg i denne perioden. Noe han husker og som spikra seg fast, var den forferdelige lukta av lik. Det var mange russerfanger som var blitt drept og hadde dødd der. Så seinhøstes var de endelig tilbake til Kongsberg igjen.

Kommunistene på Kongsberg 1945 og framover

Før krigen hadde kommunistene ikke noe lokallag på Kongsberg. I løpet av krigen skjer mye som får betydning for kommunistene, internasjonalt, nasjonalt og lokalt. Hoveddelen av krigen skjedde på Østfronten. Det viktigste vendepunktet i krigen var jo Stalingrad ved årsskiftet 1942-43. Etter dette slaget var det tilbakegang for tyskerne. De store slagene, voldsomme massakre og enorme tap skjedde der. Sovjetunionens innsats ga selvsagt gjenklang også i Norge. Også kommunistenes nasjonale motstand, spesielt gjennom Osvaldgruppa og Pellegruppa førte til god oppslutning når freden kom. På Kongsberg har vi sett i den forrige artikkelen (LL 2017) at kommunistenes innsats gjennom SivOrg og støtte med forsyninger til gutta på skauen var stor. Som nevnt i forrige artikkel, hadde NKP fått 96 medlemmer i løpet av krigen.

Så kom freden. Milorg overtar på Kongsberg, og det blir innsatt midlertidig styre og ordfører. Det forberedes valg. Men før det er det samlingsforhandlinger mellom NKP og DNA. Det er møter på Kongsberg, både på Glitre søndag 26. og på Arbeidersamfunnet 27. august om dette. NKP formannen Sverre Wold taler sterkt for dette, og forsamlingen sender sentralstyrene resolusjonen om ønsket om samling. Men det blir det ikke noe av. Den politiske forskjellen er for stor, selv om det største partiet, Arbeiderpartiet nok hadde tjent mest på dette. Dermed går NKP og DNA til valg. Mange kjente folk fra hjemmefronten stiller på listene.

Kommunistene stiller med bl.a. bilsakkyndig og leder av milorg Storm-Munch som hadde en dramatisk historie under razziaen i 1943, rørleggermester Ole Berg som hoppa ut av vinduet i Bondeheimen under avhør, ellers kjente folk fra motstandshistorien som Gunnar Mosebekk, brødrene Mathias og Sverre Wold, Edwin Bommen og maler Alf Rudin for å nevne noen. Dette samt den generelle positive innstillingen til kommunistenes krigsinnsats nasjonalt og internasjonalt spiller nok inn for valgresultatet.

I følge SSB statistikken over kommunevalget 1945 fikk kommunistene 1219 stemmer av 4041 stemmer som gir 30,3 %. Dette ga 11 representanter av 36. Fridtjof Langnes blei valgt til varaordfører. Det er det beste resultat NKP hadde på Kongsberg

noen gang. Nasjonalt var Kongsberg den noe større byen sør for Nord -Norge som hadde best representasjon for NKP. Nærmest kommer Larvik med 26,3%. og Bergen 26,5%. (Brevik hadde bystatus og 31,2%, men bare 1500 stemmeberettigede.) Ved stortingsvalget fikk kommunistene hele 1286 stemmer, og dette utgjorde hele 29,9%. Totalt for Buskerud ved stortingsvalget var 16,1%, og småbruker Kittil Berg fra Rollag blei valgt til Stortinget. En av kommunistpartiets 11 representanter og nesten 12% nasjonalt. Så på Kongsberg er det meget stor oppslutning for å si det mildt.

Andre sterke kommunistkommuner i området ved kommunevalget var Øvre Eiker med 18% og Nedre Eiker med hele 35%! Ved stortingsvalget 29,4%- noe svakere enn Kongsberg. Også på bygda i sør, i Øvre Sandsvær hadde kommunistene 18%.

Hvordan gikk det videre på Kongsberg? Jo, ved kommunevalget i 1947 kan en vel si at kommunistene hadde en svak nedgang og fikk 1019 stemmer som tilsvarer 23,2% og 8 mandater. Forskyvingen av sosialiststemmer har nok da allerede begynt over til Arbeiderpartiet som erobra to nye mandater.

Seinere gjorde intern krangel i NKP, Gerhardsens Kråkerøytale hvor han gikk til frontalangrep mot kommunistene samt generelt kald krig, til at de fleste gikk over til Arbeiderpartiet, og kommunistene blei halvet ved stortingsvalget i 1949. 617 personer stemte på NKP, så det var i denne perioden NKP fikk seg en knekk. Ved kommunevalget i 1951 fikk NKP på Kongsberg 592 stemmer eller 13,1% og slik fortsetter det, 1955- 10,3%, 1959- 5,9%. I 1963 står det 0.0%, antagelig stiller de ikke og mange har gått til Sosialistisk Folkeparti som får 5,2% og tilsvarende skjer i 1967.

Ettertid

Hva skjedde så konkret etter denne dramatiske hendelsen med innbruddet i Svene, razziaen på hytta og flukten? Drammens-gruppa og ellers miljøet på Kongsberg var utrolig sinte på Falkenstein og Haddeland selv om disse hadde blitt fengsla og torturert. Så de slutta å hilse på Haddeland da han kom tilbake til Kongsberg. I Haddelands intervju med Audun Knappen blei også hendelsen i Drammen galt framstilt. Av den grunn er det også viktig at dette har blitt retta opp i denne artikkelen. Haddeland tok utdannelse i forsvaret i artilleriet og blei sersjant. Seinere er han jo mest kjent som sjåførlærer. Som nevnt blei det snakka lite om i ettertid. Arne Myhra og Sigurd Bakli døde begge i 1981, Reidar Lurås i 1989, Henriette Hope i 1991, Gerhard Haddeland i 1995, Georg Ormåsen i 1999, Arnt Anthonsen i 2000, Egil Andreassen i 2004 og Rolf Lurås i 2008. Johan Falkenstein drar tilbake til Skien og er registrert der i 1946 som kontorist. Han blei seinere skipsmegler og døde i Sandefjord i 1997. Olaf Jensen er ikke identifisert etter krigen. En av gutta lever pr 2018, Sigmund Stengelsrud, og derfor ga dette mulighet for å skrive denne historien.

Kilder og litteratur

Intervju med Sigmund Stengelsrud, 2016, 2017 og 2018.

Intervju med Henriette Hope 27.02.1986 i Kongsberg byhistorielags samlinger

E-post fra historiker Lars Borgersrud om etableringen av NKP-gruppe i Drammen

Intervju med Tor Martinsen om motstandsarbeidet i Drammen

Kongsberg Sølvverk Lnr 348- journalsaker skogvesenet 1944-1950 (Om Viermyrstua)

Kongsberg politikammer. Etterforskning Justissaker I 57 1945 Ad; Gerhard Haddeland mfl.

(Avhør av Gerhard Haddeland, Sigurd Bakli, Arnt Wilhelm Anthonsen, Hjalmar Åsen, Ole Nilsen Livland, Gragar Hommelien og Andreas Amundsen.)

Ove Hagelien: Glimt fra Motstandskampen i Kongsberg og Numedal 1940-1945(1995) s.31

Audun Knappen: Motstandskamp og krigsseilas (Drammen 1998)

Martin Gunnar Knutsen: Liv og mening, erindringer 1918-1945 (Oslo 1981)

Norsk fangeleksikon: Grinifangene (1946)

Meldungen aus Norwegen bind 1.3 (Stein Uglevik Larsen mfl –trykt 2008)

Per Nyhus: Krigsår langs Lågen (1990) (Knottefabrikken)

Regjeringens Informasjonskontor Stockholm, 17.oktober 1944, nr. 1433, Knottefabrikken

Snødybde og temperatur –takkt til Meteorologisk institutt

Takk til Anders Lundeberg for undersøkelser og kart om Viermyrstua og Hans Gulli om brannen i Viermyrstua.

Papirer etter Georg Ormåsen utlånt fra sønnen Jonny Ormåsen, Drammen

Intervju med Dagfinn Lurås om Rolf Lurås og Ellen Bakli

Intervju med Ingrid Asbjørg Hope Kværna om episoder på Bromyr

Intervju med Gudveig Mojaren Surlien om Gerhard Haddeland og episoden i Svene

Intervju med Ole Kolkind om Kolkind under krigen.

Papirer og bilder etter Reidar Lurås utlånt av Ragnar Lurås

Papirer etter Gerhard Haddeland fra familien Haddeland.

Fotografier lånt av Sigmund Stengelsrud, Bjørg Haddeland, Elsa Andreassen, Ragnar Lurås,

Gunnar Hope, Anders Lundeberg og Mai Iren Antonsen (svigerdatter til Arnt Anthonsen)

Laagendalsposten og Kongsberg Dagblad 1945 og 1947 og SSB kommunevalg 1945-67

Til seters i Nore og Uvdal

- før TINE «flytta» til fjells

Av Asbjørn Bjørnsen

Seterbruk som en nødvendig del av naturallusholdningen, der buskapen blei sendt til seters gjennom sommeren, er forbi i Norge. Menneskene som kjente denne driftsformen vil alle snart være borte, og med dem forsvinner også førstehåndkunnskapene om denne spesielle driftsformen. Seterbrukshistorie er først og fremst kvinnehistorie! Kunnskap som var nedarva og videreført fra mor til datter, kanskje gjennom årtusener.

Vasset seter med utsikt over Vassetvatnet. Vei videre innover i Sporanmarka. Foto: Asbjørn Bjørnsen

Arbeidsfordeling

Slik det var i det gamle bondesamfunnet, var det også her snakk om arbeidsfordeling mellom kjønnene. Grovt sett kan vi si at mennene sørget for rammebetingelsene og kvinnene for innholdet: først og fremst måtte mannen sørge for tak over hodet, sørge for at det var ved nok for hele sommeren, og ved trengtes det mengder av til bl. a. koking av prim. Veden (stort sett fjellbjørk) blei felt om høsten, lagt i lunner gjennom vinteren og kjørt til seters om våren. Der blei den kutta i passe lengder, kløyvd og lødd opp mot svalveggen på bua, eller inntil kokehuset, der dette fantes. Det var også mennene som sto for å frakte vinterføret hjem på slede vinterstid. Ca. 14 dager før budeia ankom med bøling og gjeter, skulle alle lagga tre-butter legges til trutning, så alt var klart til buferdsdagen. Dette tok sjølsagt tid. Det var gjerne drengen som hadde denne jobben, og enten det var ensomheten eller lengt til kvinnfolk: *Da møtte han den vakre huldra!*

Setringen forsvinner

Etter at det kom bilvei innover i setermarka, meieri på Rødberg (år 1957), nye driftsformer for mjølkebruk, samtidig som antall mjølkekyr gikk ned, blei det ikke lenger nødvendig å produsere smør og ost på setra. Mjølka kunne føres til bygda og tas hånd

Østsida av Tunhovdfjorden. Utsnitt fra Norgeskart

om der. Framgang? Lettelse? Ja, det også! Noen eldre budeier holdt likevel stand, men også hos dem sneik nytida seg inn, og knaltringen av diesellaggregat blei en kjent lyd to ganger i døgnet.

Det var først på 50-tallet bilvegene for alvor begynte å trenge seg innover i traktene der hvor kun robåt, hesterygg eller apostlenes hester kunne hjelpe fjellfareren trygt fram til målet. Kuraut og bjelleklang blei raskt erstatta av motordur fra bil og traktor. Og i dag står mange av de gamle seterhusa og råtner rundt omkring i fjellheimen.

Men ny-vegene åpnet også setermarka for andre kjøretøy – privatbilen. Den gamle seterbua er i dag, i beste fall, ombygd og innreda til feriebruk: det gamle inventaret er borte, kun det mest dekorative utstyret står som pryd oppe på vegghylla eller peisen, mens smørtina, den med kors i vakker dekor, har fått status av fruktfat. Primkjelen, blankpusa kobber, tjener i dag som vedkasse borte ved den nymurte Jøtul-peisen. En epoke er for alltid over!

Opp til setra

Nore og Uvdal grenser i nord til Hol, Ål og Nes; i øst til Flå og Sigdal; i sør til Rollag, Tinn og Vinje, og i vest til Eidfjord. Uvdal, som tidligere var egen kommune, strekker seg lang innover Hardangervidda, helt til grensa mot Eidfjord i vest. Lars Reinton skriver i boka *Til Seters*: «Fullseterbruk er det når seterfolka sit på setra heile sommaren og har fullt seterstyr, mjølkar, kinnar, ystar og kokar prim og ikkje flytter heim att for alvor før om hausten». Seterbruket vi kjenner fra våre bygder, faller da godt innenfor denne definisjonen. Det samme vil i det hele gjelde nabobygdene våre, med unntak for Eidfjord, som ligger i Hardanger.

Ulike former for seterbruk er kjent fra store deler av Europa, Asia og til og med i Andesfjellene i Sør-Amerika. sannsynligvis brakt dit av de spanske konkvistadorene. Til Vesterhavsoyene; med England, Irland, Island og Grønland, var det vest-norrøne mennesker som brakte kunsten i løpet av vikingtida. I boka *Landet under Leidarstjernen* gir Helge Ingstad en tenkt miljøskildring fra seterbruk og sauehold i de norrøne bygdene på Grønland i middelalderen. En skildring som har farge av seterbrukskulturen slik han har opplevd den i Norge.

I Uvdal ligger ofte setrene helt inn imot, og i noen tilfeller helt inne på den treløse vidda. Så langt inne som til Nordmannslågen. Der inne kan naturforholdene i mangt og mye minne om Grønland, med stort sett de samme betingelsene for seterbruk. Alle gårder av noen størrelse, hadde både heimseter og langseter. Noen flere. På heimsetra satt de to uker vår og høst for å utnytte beitet i skogsåsene nærmere bygda, mens det saftige fjellbeitet lenger inne i fjellet fikk vokse seg grønt og frodig.

I de gamle lovene fantes bestemmelse for når buskapen skulle være ute av havnegangene nede i bygda. Slik måtte det være. Bonden levde på en knivsodd. Å få

buskapen ut av havnegangen og til seters kunne være spørsmål om liv og død i et land så marginalt som vårt, hvor sultedøden ofte kunne vise sitt grimme fjes. Det vanket bøter på den som ikke fulgte bestemmelsene, omkring jonsokleite var det vanlige. Ofte var det gardskjærriga som drog innover med hele ungeflokken. Først til heimsetra for en fjorten dagers periode. Deretter bar det innover til langsetra, kanskje med leid budeie, muligens ei husmannskjærring, og gjeter – et gjeslebån. Dette var som oftest en ungdom i 12-13 års alderen. På langsetra inne i fjellet satt de til begynnelsen av september, da bar det med hele hurlumheien tilbake til heimsetra.

Den som ikke hadde egen gard kunne leie seter og buskap hos de som eide. De som leide buskap, gjorde som regel avtale på forhånd med eierne hvor mye ost, smør og prim den enkelte eier skulle kunne ta ut av avdråtten, avkastningen.

Prim blir rørt kaldt. Tradisjonen blir holdt ved like. Foto: Asbjørn Bjørnsen

Setring

Setring foregikk primært for å utnytte det saftige fjellbeitet til ost og smørproduksjon. Men like viktig for å spare havnegang og eng nede i bygda til slått og til beite vår og høst. Å skaffe nok vinterfôr var en prioritert oppgave som krevde det meste av sommeren for alle som holdt til på garden. Derfor blei også setervollen slått. Setervollen var ofte så fulle av tuer og stein at kun stuttljåen kunne duge.

Vil du ha stein, så skal du få stein – lar historien en illsint bonde fra Norefjord utbryte, mens han denger ljàbladet i steinen som har ødelagt den nykveste ljàen. Lauv var et viktig tilleggsfôr og blei høsta i kjerviler i store mengder, både nede i bygda og på setrene. På setre som ligger i bjørkebandet, måtte noen steder budeia, som en tilleggsplikt, høste x antall lauvkjerv i løpet av sommeren.

Etter slåtten kunne buskapen beite vollen. Dette var spesielt viktig

for gjødslingens skyld, slik at graset kunne fortsette å vokse år etter år. Samtidig ga dette en kjærkommen pust i bakken for gjeteren, som ellers måtte følge dyra hele dagen i alt slags vær.

Gjeter'n

Livet på setra var nok ikke bare idyll for den som gjette. Vi må huske at i utmarka var det tilhold for alle slags onde krefter: haugtuss og huldrefolk i haug og hamre, og i skogen lurte rovdyr med spisse tenner og skarpe klør, klare til å rive og flenge i varme kujur og små gjeterkropper!

Gjeteren var i ett og alt prisgitt budeia. Om gjeteren var en av budeias egne unger, var det en sak. Var den en fremmedunge, og budeia av det kravstore og biske slaget, kunne det nok vanke både grov kjeft og kanskje stryk, sjøl for den minste forsømmelse. Var budeia derimot av det romslige og moderlige slaget, ville gjerne det meste jenke seg til, uansett om gjeslebånet skulle være en fremmedunge fra en av husmannsplassene.

Mens jeg sitter og skriver, kom en artikkel om seterliv før i tiden av historikeren Gro Steinsland dettende ned i fanget mitt – takk Klassekampen. Der tegner hun et heller mørkt, men svært realistisk, bilde av gjeterlivet, og i de delene av landet hun henter stoffet fra, kan nok dette stemme, (Sørvest-landet og deler av Agder, med større stavnsforskjell, og der husmann og bonde sto hverandre slektsmessig fjerner enn her i bygda.) Dette kom kanskje tydeligst til syne i Nore. Selvfølgelig, mye avhang som sagt av budeia, og hvor trygg ungen var i seg selv, aleine i høstmørke og gjeterskog til alle årets og døgnets tider. Noen setre hadde eget rom i svala der gjeteren kunne sove i uka, men kom det besøk fra bygda, måtte nok gjeteren finn soveplass andre steder f.eks. i fjøset hvor det var varmest. Men når mørket sto tjukt mot ruta, og skrømt romsterte i alle kroker – da var det ikke alltid greit å være 13 år og mørkeredd. Men alle var vant til å tåle slit, savn og uhygge. Særlig ungene, og fattigunger i særdeleshet. Slik var tilstanden i alle bygder - dessverre!

Gjeterlivet kunne vel ha sine lysere sider også. I blanke vårdager, før mygg, knott og blinding kom og gjorde buskapen urolig. Da lød gaukens ko-ko fra bjørkeliene, og den som var så heldig å ha en leirgauk da (...) varme sommerdager, stikke ømme gjeterfotter ned i Butjern-bekken, der den klukker forbi på sin evige vei mot tjernet som blinker der nede mellom bjørkestammene. Han har snørestump og krok i lomma og kniv på baken, oppe i lia vokser bjørk og or, fine til markstang, buskapen beiter seg rolig nedover mot vatnet – kanskje det kan vanke en aure ellet to før kyrne må inn til mjølking. Butjern er et prima ørretvatten (...) seinsommer, eller tidlig på høsten når fjellet brenner og lyser i en overflod av farger, kleggen for lengst er borte og myra står gul av modne bær: da kunne gjeterlivet være fritt og herlig for en «gutepøyk» (...)

seinere på høsten: mørke, rim på bakken og is på vannpyttene fra gårdagens regn. Nå i september er stjernene igjen synlige på nattehimmelen – de samme stjernene som engang lyste for steinaldermenneskene på vidda, leda vikingene på hjemtur etter sommerens rov, de samme stjernene, matte mot dag, lyser akkurat nå over en 13. år gammel gjeter som hutrende, i de klærne som nå på høsten nesten aldri rekker å bli tørre. Men blir dagen fin kan kanskje klærne rekke å bli tørre på kroppen.

Edith og Tordis Remme på setra Åmot veg videre inn i Borgemarka Foto: Håkon Sønsterud

Dronninga på setra – budeia

Det er roligere dager nå når buskapen beiter nærmere setra (...) budeia var dronning på setra. Alt avhang jo av henne: om produktene skulle få den kvaliteten som var forventet, om dyra fikk det stellet som var nødvendig. Om dyr eller folk blei sjuke – hva da? Alt avhang av om hun kunne setring - og hun kunne! Slapp bare ikke til før de nedarvede kunnskapene satt. Hun måtte på egenhånd akkordere med bonden hun tinga leiekyr fra. Ta på før-sakt var det vanlige. Før-sakt ville si at muntlig avtale blei inngått mens hun tinga seg buskap til neste sommer. Dette kunne være et vågestykke om bonden var av det upålitelige slaget. Men om alt gikk som det skulle og kua var seinbær, ville hun mjølke på topp hele sommeren. Ei tidlig-bær ku ville derimot «låte åv» ganske snart. dvs. at kua hadde kalva på forjuls vinteren, da ville hun gi mjølk kun ei lita tid utover sommeren. Var det mange tidlig-bære blei avdrotten der etter.

Lokking

Det var en ting ei budeie absolutt måtte beherske – det var å kunne lokke! Lokken var ulik for voksne kyr og for kalver, for geiter og sauer. Lokk på kalver og kviger lød omtrent slik: komma *kjyra bâne, kjyra bân, so kâmma da kjyra, so komma da kjyra, kjyra, kjjra bân ...*) kulokk: - *sjeta bâne, sjet bâne, sjeta, sjeta, sjeta, sjeta bân, sjeta*

båne, sjet bån ...) geitene: – *kølte, kølte og så en serie med sammenhengende triller som lød omtrent slik: kittekittekitte ...*) sauene – *tiksa, tiksa, kom då tiksa*. Lokketonene steig og sank. De kunne holde på i lange tider. Og dyra svarte og kom - som regel – ikke om de fikk smaken på sopp. Da fikk gjeteren en stri jobb og kanskje budeia med. Herre gud – som jeg beundrer de gamle budeiene, og gjeterne, men disse siste hadde kanskje ikke noe valg!? Når vi snakker om hva ei budeie måtte kunne, må vi ikke glemme kunsten å krull-huge. Budeiene fra Numedal var berømte for å være mestere i den kunsten. De forskjellige budeiene hadde sin egen melodi. Når de sto oppe på en topp eller åskam, kunne de synge den ut. Blei de hørt av andre budeier, svarte disse med sin egen variant. På den måten holdt de kontakt med hverandre. Krull-huggingen var helt ordløs, den besto av vakre naturtoner som steig og sank - du allstyrendes!? Jeg garanterer, *det lød vakkert i fjellstilla*. Pga. topografien ligger stort sett setrene i Nore og Uvdal spredd. Ikke i grender som i Hallingdal og Valdres. Da var det ikke bare å stikke over til naboen for en prat og en kaffetår, slik de kunne i setergrøndene. Men helgebesøk fra bygda, av mann eller forlovede eller andre, både venner og bekjente, var kjærkomne høydepunkt for seterfolket.

Fridtjof Nansen på besøk

Ei historie fra setra Brennbu i Sporan- marka, som for anledningen hadde fått selebert besøk. Dette besøket var ingen ringere enn Fridtjof Nansen, og polarhelten blei anvist overnatting i rommet i bu-svala som var innreda med sengeplasser. Gamle Sigrid kunne seinere peke mot den bestemte senga og stolt berette for den som ville høre at « - i danna sengje har Nansen ligge» – det var da ikke så mye å kyta av - vil kanskje noen mene. Da må vi huske på at Sigrid sikkert ikke hadde hatt andre av tidens «kjendiser» som overnattingsgjest i bu-svala si, og Nansen var jo nesten for kongelig å regne den gangen.

Ysting

Kjennskap til ysting viser seg å være mye eldre enn det forskerne tidligere har antatt, og grunnen til at menneskene tidlig starta å domestisere ville feraser, som ku, sau og geit, først og fremst var for å lette tilgangen på kjøtt. Steinaldermennesket tålte ikke laktosesukkeret i mjølka. Nyere arkeologiske funn gjort i Kuiariva provinsen i Polen viste at menneskene allerede for 7500 år siden beherska kunsten å yste. I de gamle kulturlagene blei det funnet en gjenstand de antok måtte være en primitiv sil. Inne i silen fant de, til sin store forundring, tydelige spor av ostestoff. Osten kunne steinaldermenneskene tåle.

Å framstille ost av ulike slag var en av budeias viktigste oppgaver. Søtost blei

framstilt ved at søt skumma mjølk blei varma opp til omkring kroppstemperatur. Ei øvd budeie behøvde kun å stikke (en reinvaska, for all del) albue ned i ystekjelen og bedømme når mjølka var passe varm. Da blei løype tilsatt. Etter kort tid begynte ostestoffet å stige mot overflata og legge seg i ett tjukt lag øverst. Da var det tida for sukkerunger å be om osteball. Var dronninga i det nådige hjørnet, blei ønsket oppfylt. Osteball var ganske enkelt lunka ostestoff, krysta til en ball mellom hendene. Den var litt seig, med smak av kremle og syrlig myse. Åh! – osteball var vidunderlig.

Men – det må vel sies, osteball var nok ikke målet med prosessen. Det var å framstill søtost. Og av en koking kunne det bli flere oster når ystekjelen var på hele 100l. Ostestoffet blei tatt opp av den varme mysen ved hjelp av et dørs slag, eller tidligere, ei nokså flat treøse med korsforma hull i midten, slik at mysen kunne renne av. Deretter blei det fylt i runde osteformer, også de med hull i bunnen, noen med korsforma hull.

Menneskene var religiøse og troen på et det lå beskyttende kraft i korset, var allment godtatt. I det hele var mangt og mye av seterstellens husgeråd utstyrt med kors. Noen ganger innfelt i vakker dekor, slik skulle maten vernes. Kors av tjære blei strøket over inngangsdørene til både fjøs, bu og stall, slik var alt levende gitt det beste vern mot ondskaper som trua over alt. Etter at ostestoffet var lagt i osteformene, blei lokket lagt på med tyngde oppå og formene satt bort til dagen etter, eller om det var nødvendig, enda lenger, slik at all myse fikk rennet av. Dette var viktig for å hindre at den ferske osten skulle begynne å mugge fra innsida.

Det var først når osten kom ut av forma at det meste arbeidet begynte. Den blei lagt sammen med andre oster inne i mjølkebua bakerst i seterbua til lagring. Der måtte den passes og vendes, vaskes med saltvann for å fjerne muggsopp som danna seg på skorpa med tiden, hindre flueangrep så langt mulig osv. Osten kunne også anvendes ferskt. Da hadde den kort holdbarhet, men var ypperlig til pålegg som: trøgost, knåost, eller når denne var blitt for moden og fått et grønnlig skjær, – kokaost.

Surost

Når været var så varmt midt på sommeren, og det kunne være vanskelig å holde mjølka søt lenge nok, lot de mjølka syrne, oftest ved å overføre syrningsbakterier fra tidligere syrningsprisesser. Dette for å hindre uønska bakterier å trenge inn og ødelegge eller forstyrre prosessen (få villgjæring i mjølka). For å få osten til å skille seg fra mysen, trengtes kun oppvarming av mjølka til ostemassen begynte å stige opp. Fersk surost ga opphav til kongen av setermat (etter min mening) – ystingsøll. Det høres kanskje ikke så fristende ut for den som aldri har smakt, eller ikke tåler surt.

Ystingsøll lages av surost som deles i klumper som legges i en blanding av syrna skummamjølke og rømme. Å komme inn til Brennbu og bli bydd Barbros nystekte mjølkekaker med multesyttetøy fra myra hennes, den som ved en felles aksept tilhørte

just henne (budeiemyra). Når en da fikk servert ystingsøll i tillegg og med søtprim inntil, da kunne selv den mest kresne ikke si nei. Surost kunne lagres som søtosten og nyttes som denne, men var også utgangspunkt for gammelosten. Vegen fra surost til gammelost er en lang. Sluttproduktet skal ha en robust, skarp og aromatisk smak ifølge Gamalost frå Vik i Sogn. De påstår også at «vikingane åt gamalost». Dem om det!

At kunsten å yste er eldgammel, har vi jo sett. Ost nevnes også i sagaene, som f.eks. Njåls saga. Der er det en osteelsker som tydeligvis ikke kan styre sine lyster, men stjeler, om jeg ikke husker feil, to skiver ost. Av hvilket slag forteller ikke sagaen.

Kjørsmessoste var en offerost til prestene i Numedal fra bøndene før reformasjonen. Etter reformasjonen forsvant kjørsmess som helligdag, og dermed plikta til å gi ost. Dette blei opphavet til en langvarig strid mellom prestene og menighetene i Numedal, som endog blei ført for ulike rettsinstanser. Men hva slags ost kjørsmessosten var, stå det intet om. Jeg har forsøkt å finne ut hvor lenge folk har kjent til osteløype. I den forbindelsen kontakta jeg TINE. Etter tre dager fikk jeg svar fra ystemesteren. Jeg tror ikke han visste det han heller. Så da, så!

Brunosten

Norges nasjonalost: Som vi har sett, er ikke seterbruk spesielt for Norge, men en ting er vi nordmenn aleine om: det er brunosten. Skal vi finne opphavet til brunosten,

*Kari Groven ved primkjelen på Breiset seter inn for Juvsgrend i Nore.
Foto: Håkon Sønsterud*

må vi langt utafor Numedal, da må vil til Gudbrandsdal på 1800-tallet. Budeia Anne Hov fant der på å tilsette fløte til avkoket av myse(primen), dermed fikk hun feitost. Seinere blei det også tilsatt geitemjolk. Dermed fikk vi den berømmelige «brunosten» slik vi kjenner den i dag. Osten blei så populær at dette ga støtet til et økonomisk oppsving i Gudbrandsdalen i 1880-åra. Jeg er ikke kjent med at noen liknende oste-typer er blitt produsert i dalen her. At brunosten er kjent utover landets grenser, er følgende sitat et vitnesbyrd om. Ei dansk «eskortepike» fikk spørsmålet av en norsk journalist: - finnes det en norsk variant for svensk massasje? – svar; - det måtte vel i så fall være noe med brunost, det! Brunosten er i dag et TINE produkt og blir markedsført under navner «Gudbrand». I det siste har Synnøve Finden forsøkt seg med et konkurrerende produkt som de har kalt «Gudbrandsdal». Det spørs om de lykkes ...

Prim

Prim framstilles av myse som kokes helt inn til en stiv masse. En prosess som er svært tidkrevende og som krever mengder med riktig kløyvd ved. Det er en kunst å lage prim om du ønsker et glatt og førsteklasses resultat. Her kunne nok de gamle ha enkelte spesialiteter, men grunnreglene måtte de følge. Ønska du et mjukere prim som kunne brukes til pålegg på brødet (blautprim), måtte dette tas av før mysen var kokt helt inn. Det beste resultatet fikk en ved å la massen koke inntil budeia med trente øyne så: nå er det kommet langt nok – da måtte det ikke lenger forekomme bevegelse i massen. Stakkars den som var årsak til at primen ikke fikk den konsistensen budeia forvanta!

Da massen var passe kald, måtte den røres til den var helt avkjølt. Da primkjelen kanskje var på så mye som 100 l, kunne dette ta tid. Men når premien for å gjøre den jobben kunne være å få skrape primkjelen til slutt, var det ikke så vanskelig for budeia å få andre til å ta jobben. Søthungeren blei ikke så ofte dekt, og lunka søtprim kunne være erstatning god nok. Å benevne produktet «prim», mener jeg er mer korrekt enn primost eller brunost. Ostemassen er jo allerede tatt ut fra mjølka. Om kunsten å koke inn myse til prim er kjent fra andre land enn vårt, er ikke godt å si. Men helt usannsynlig det ikke. Det er jo snakk om ressursutnyttelse. Myse er et ernæringsmessig verdifullt biprodukt som blir godt ivaretatt ved innkoking. Men innkokingen krever store mengder brenne. I Norge vokser det fjellbjørk i tette band opp mot snaufjellet. Fjellbjørka er forholdsvis tett i veden og egner seg godt til innkoking av prim. Norske bønder var i stor grad sjøleiere, og de som leide (leilending) kunne ofte ha part i annen jord. I det øvrige Norden og på kontinentet gjaldt leilendingsprinsippet i mye større grad enn her i landet, og gjeldstyingde kunne tvinge sjøleiende bønder inn under stor-godset og føre til neste føydale forhold. I Europa mangler de i tillegg bjørkebandet,

og belastningen på skogen var mye større enn i Norge. Alt dette kan jo ha spilt inn. Primkoking er kjent fra langt tilbake i tida. Ole Olsen Evenstad skriver i 1805: «*om Brug af Myse og dens indkogning til Myssmør*» Første gang prim nevnes, er da nordlandspresten og salmedikteren Petter Dass i 1674 skriver: «*så gennem Granskov og Furru/kom jeg til en heeder Gurru/Gav mig Møsse Brømme*».

Setring foregikk jo lang inne på Hardangervidda. Om det skulle skorte på veden, ville det være lite annet enn fjellrapp (dvergbjørk), brisk og vier å hjelpe seg med til primkoking. Det fortelles at inne på Mårbu måtte ungene hente brisken stadig lenger fra setra ettersom den som vokste inne på vollen blei brukt opp.

Smør

Like viktig som osten de produserte, var smøret. Det saftige fjellbeite ga ekstra feit mjølk og dermed mye smør. Før separatoren blei vanlig på begynnelsen av 1900-tallet, blei mjølka helt i trekar til fløten (av norrønt, det som flyter) blei liggende som en tjukk fell øverst. Da kunne den siles fra mjølka med en spesiell silingskniv. Det kunne kinnes av både søt og sur fløte (rømme). Smør av surt hadde lenger holdbarhet og blei derfor foretrukket, særlig smør som skulle lagres over lengre tid.

For å få smør blei rømmen helt i en kinne, enten stav eller trommelkinne. Stavkinna var ganske enkelt ei smal tønne med bunn og avtagbart lokk, ca. 50-55 cm høy. I midten av lokket et hull. Gjennom hullet blei det ført ei stang med to armer i kryss i enden. Når denne stanga blei ført opp og ned, brakte armene bevegelse i rømmen, og når det begynte å surkle og plaske i kinna, begynte fettstoffet å skille seg

Nils Ufserud på gården Ufserud ved Tunhovdfjorden, midt mellom Øygardsgrend og Tunhovd. Bruker stavkinna. Foto: Håkon Sønsterud

fra det våte, som nå var redusert til «saup» eller kjernemelk, som vel er det offisielle navnet. Når fettet har gått sammen og blitt smør, blei det tatt opp og lagt i et eget kar for vasking og salting. Karet var utstyrt med lange bein, passe høye til at budeia kunne få en bekvem arbeidsstilling.

Vasking av smør kan ta lang tid og krever mye vann, fordi vannet må skiftes ofte, helt til alt saupet er vaska ut, så du ser vannet blir helt klart. Dette er viktig både for holdbarheten og for smaken. Straks smøret er reint for saup, må det saltes. Da er det budeias smak som bestemmer saltmengden. For lite salt gir kortere holdbarhet og flau smak. For mye salt øker holdbarhetslengden, men noe av saltet må da gjerne vaskes ut før bruk. Så blei smøret pakka inn i pegamentpapir og lagt inn i mjølkebua. Før vaskinga begynte, fikk saupet renne ut gjennom et hull i bunnen av kinna og blei tatt vare på til f.eks. saupsuppe eller som blande i enten skummamjølke eller vatten. Blande var en herlig tørstedrikk i slåttonna når sola brant ild i ryggskinnen, svetten rant i bekker og enga syntes knapt å ende, og var så bratt som kun et jorde i øverst i Numedal kan være. Danskene forteller om en kjernemelkost de har produsert lenge. At det fantes ostestoff i saupet, visste jeg faktisk ikke.

Seterhusa

Seterhusa kunne sikkert være primitive i begynnelsen, da setringen var mer knytta til jakt og sanking av vinterfôr. Kanskje en enkel form for telt, eller tilhold under en fjell-hammer, i holer e.l. På Vestlandet har det helt til opp imot 1900-tallet forekommet slike primitive seterhus, men der praktiserte de et annet seterbruk enn i fullseterområdene østafjells, der det tidlig blei vanlig å bygge gode seterhus av tre. En skulle kunne tenke at navneformen også kunne si noe om alderen på setra, og til en viss grad kan navet gi en pekepinn. Mange seternavn har førsteledd pluss «set». Dette gjelder i stor grad setre som ligger i lia, ofte ikke så langt fra heim-gården, (hvor langt unna disse setrene ligger vil likevel variere en god del pga. kommunes spesielle topografi). Dette er setre som i nyere tid stort sett har fungert som heimsetre, men i perioder med økende folketetthet, som f.eks. i høymiddelalderen, kan det ha vært fast busetning på disse setrene.

Langsetre, kan (ifølge Reinton) ha blitt tatt opp som setre nettopp i perioder med stor folkevekst. Tidligere kan disse ha vært anvendt til husvære under veiding og fiske i høgfjellet. Disse har ofte navn som viser til ulike naturformer eks. Langedrag, Mårbu, Sletthøllin osv. Flere navn med endingen -støl, av å stå, forekommer: eks: Slettastølan. Dette kan ha vært reine mjølkeplasser der buskapen blei samla i kve og mjølka der. Nettopp Slettastølan kan av flertallsformen tenkes å ha vært en fordums fellesseter. Om vi med dette kom så mye nærmere å bestemme alder, vet jeg i grunnen ikke!

Rohaug seter, nedlagt og alle hus borte. På bildet: Reier Reiersen med familie. Fotograf ukjent.

De underjordiske

Haugtuss, haugty, hulder – det var mange navn på de som bodde i hauger og fjell. De levde i folkefantasierne like virkelige som folk ellers i bygda. De trodde - om de ikke sjøl hadde sett så kjente de i alle fall mange troverdige mennesker som hadde sett. Haugtuss og huldrefolk kunne bo over alt. Noen ganger under sjølve bua eller kanskje fjøset. Da kunne de gjøre seg synlige fordi maten deres blei ødelagt av lan (uttales med lang a) fra krøttera. Det rant rett ned på matbordet deres og opp i grauten. I verste fall måtte da fjøs og krøtter flyttes til en plass på vollen som ikke sjenerte haugtussen. Ellers kunne de usynlige komme til å hevne seg. Det kunne bli verre. På noen setre var det slik uro, særlig i fjøset, at setra rett og slett måtte legges ned. I setermarka finnes det flere eksempler på slike. Grønnlon, Grønnomli og Rohaug er tre setre som alle ligger i skillet mellom Sporanmarka og Borgemarka, den siste langt inne der snaufjellet begynner. Den setra må ha blitt lagt ned så seint som på begynnelsen av 1900-tallet. Bestemor, som er født i midten av 1880-åra, er gravid, og med på bildet. Mor var den nest eldste av en søskenflokk på åtte, hun er født i 1912. Haugtuss eller ikke. Av alle de tre setrene er det i dag kun tufter igjen.

Huldra var vakker, det visste alle. Hun hadde kun ett lyte – under stakken gjømte det seg ei lang og stygg kurompe. Men det fantes råd med slik styggedom. Om du var så heldig å møte ei smellvakker huldrejente inne i fjellet, måtte du være snar som røyskatt og få tollekniven opp av slira og kaste den over jenta før hun forsvant. Straks

ville rova dette av og huldra stå der rovelaus som den fagreste bygdejente. De usynlige hadde ikke alltid gode hensikter, og de hadde makt til å skade både folk og dyr. Ei gammel vise fra Telemark gir råd mot slike krefter: – *vievann o marihand o turte oppundre lio, det ska du røykje kyre di med før vonde vetter o fri ho.* – *Vievann o marihand o åmundlauvet det goe. Det ska du røykje kyre di med, so ska ho møkke froe.*

Huldra flytta inn i seterbua etter at seterfoket var reist hjem om høsten. Hun måtte derfor varsles når seterfolket kom innpå om våre, slik at hun rakk å flytte ut igjen.

Det er så mye å si og fortelle, om haugtuss og huldrefolk, rovdyrproblematikk og u-hygieniske forhold osv. Så, kanskje en annen gang ...?

Kilder:

Litteratur:

Lars Reinton: Til seters 1969

Helge Ingstad: Landet under Leidarstjernen

Snorre Sturlasson: Heimskringla

T. K. Loftsgard: Nore – Uvdal I forn og nye

Tov Flatin: Gamalt frå Numedal I – III

Wikipedia

Gro Steinsland: Til seters (artikkel)

Primærkilder seterbudeier:

Barbro Bjørnsen

Barbro Abrahamsen

Marie Hagen

Randi Sporan

Fotografer:

Håkon Sønsterud: primkoking på Breiset, Nils Ufserud med stavkinne, Tordis og Edit Remme på

Åmot i Borgemarka

Asbjørn Bjørnsen: Fargefotoene

Besøkende falt av tralle i Christian 7. stoll

Sommeren 1900 ble det arrangert et kurs på Kongsberg for sløydlærere. På programmet stod blant annet et besøk i gruvene i Saggrenda. Under turen var en av lærerne så uheldig å skade seg. En av deltakerne sendte feriebrev om kurset til Norsk skoletidende, hvor hendelsen ble omtalt i nr. 32/1900.

Ved Hans Gulli

«Det andet feriebrev fra Kongsberg.

7. august 1900.

Naar vore gode venner og veninder læser disse linjer, lider det mod enden med dette feriekursus. De som har taget den haardføre beslutning at sløide videre uden afbrydelse og ikke deltage i skolemødet, bliver færdige den 11te august. De som skal være med under skolemødet, maa derimod herop til bergstaden igjen og arbeide de resterende dage. For 36 arbeidsdage maa alle yde; det er condition sine qva non, som de lærde saa smukt udtrykte sig i gamle dage.

Som Stanley og hans mænd saa indover det mørke fastland, de skulde passere for første gang, saaledes var vist mange af os tilmode ved begyndelsen af kurset. Men nu – nu retter vi allerede blikket tilbage og tænker, maaske med et vist stille vemod, paa at det snart er slut.

Kongsberg er igrunden et ikke saa ueffent kursussted. Stille og tilbaketrukkent ligger det der oppe imod sine sølvrige aaser og bergrygge. En som søger sig et rolig hvilested for nogle uger, kan neppe finde nogen by, som bedre egner sig dertil. Folk er venlige og forekommende her og ser gjerne, at her holdes kursus; det hjælper paa rørelsen. Gammeldags og landlig er denne Kristian Kvarts by; kun her og der med et moderne anstrøg. Luften er frisk og god, efter regnveir deilig kjølen. Almindelig bygadesøle findes her ikke, for enten er det berg eller saa sand man gaar paa, og sanden suger i sig al fugtighed, i den grad, siges der, at man endog hjælper sig uden kloakvæsen.

Midt gennem byen fosser Laagen og gjør vist ikke lidet til at give luften det friske

drag den har. Sætter det derimod ind med tørke, som det gjorde nu i uge efter uge, da kan Kongsberg være støvet som et hvilket som helst andet støvhul. Aa hvor en sløidende skolemester kunde svede og tørste og drikke og svede igjen, saa længe heden og støvet raadede. Og som han gjorde sig værdig til en fortjenstmedalje vor foretagssomme sløiderven, som opdagede og fik sat i brugbar stand et badehus, som stod der ubenyttet og saa godt som glemt i sommerheden, uagtet det indeholdt tre prægtige styrtebaderum.

Ensformig bliver livet ikke blandt en saadan samling lærlinge, trods det gennemført regelmæssige ved den lange arbejdsdag, da millimeteren raader i alle forhold med en vidunderlig magtfylde. De ældres rolige gemytlighed og de unges spret og muntre paafund sørger for afveksling.

Af minderne fra dette feriekursus vil vistnok footballpartiet, som blev sat igang her, staa for deltagerne i en frisk glans. Mest udgjordes det jo af kursets yngre kræfter, men ogsaa enkelte ældre var med, og specielt deltog kursets senior «goldkjiperen» med megen bravour. Men da snart den ene, snart den anden kom hinkende paa skolen efter «sparking» den foregaaende aften, gik spillet istaa, og den anskaffede bold er besluttet overdraget som mindegave til Kongsbergs sportselskende unge mænd.

Videre maa nævnes besøget i gruberne, da sløiderne fordelt paa to partier fik et indblik i den merkelige bedrift, som i sin tid gav stødet til stadens grundlæggelse. Iførte de sedvanlige «varetræk» og med filthætter paa hodet fik vi pr. tralle gjøre en prægtig tur indover Kongens grube. Vistnok gjorde det et betydeligt skaar i glæden, at en af selskabet under udreisen faldt af under den sterke fart og kom til skade (brud paa kjævebenet, som dog viser sig ikke at ville medføre varigt mén), men ikke desto mindre vil denne ca. tre timers fart inde i fjeldets merkelige labyrint, med stiger opover og nedover, med huler og gange, med pumpeverk og heiseverk og smedje og skinnegange, være en oplevelse, som deltagerne vil sætte pris paa og mindes med tak til bergemesteren, stigerne og de øvrige bergmænd, som velvillig ledsagede alle os pædagoger paa disse uvante veie.

Naturligvis har vi ogsaa gennemvandret vaabenfabriken med dens utal af maskiner og virtuosmæssig øvede arbeidshænder og beundret denne arbeidets deling, nøiagtigheden, soliditeten, gennemført i alle detaljer. Tilbage staar nu kun mynten, som for tiden ikke er igang.

En gang i forrige uge fik vi istand en festlig aften i arbeidersamfundets sal, hvor vi leirede om et «hestesko» -bord tilbragte nogle gemytlige timer sammen med kursets lærere. Blandt deltagerne er der to dygtige musikere, en violinist og en pianist, som ved denne leilighed ydede det betydeligste bidrag til festen. At der forøvrigt ikke var mangel paa taler og sang og gemytlighed behøver vi ikke at meddele vore ærede læsere, der saa godt kjender til vore selskabelige talenter.

Under festen afsendtes et telegram til skolebestyrer Kjennerud omtrent saa-

lydende: «Kursets deltagere samlede til fest fremsender sin tak til hr. Kjennerud for hans ihærdige arbeide for sløiden og udbringer hans skaal.»

Og saa er tiden gaaet. Vore hænders gjerninger er samlede i en smukt ordnet udstilling og venter paa opbruddets dag, som nærmer sig med raske skridt. Det var sterkt paa tale at sende den oparbejdede modelsamling ind til skolemødet i Kristiania; men tiden blev for knap, og andre omstændigheder stillede sig ligeledes i veien. Vi nærer en stille formodning om, at det ville blevet en udstilling, som skulde have geraadet os til ære og berømmelse ligesaa vist som den hos tilskuerne uden tvil vilde have vakt «udelt beundring og forbauselse».

Og saa tilslut denne lange tales korte mening: vi har havt et godt feriekursus, hygget os meget og lært meget. Tak for alt!»

C.

*Inngangen til
Christian 7. stoll
ca. 1900. (Foto:
Norsk Bergverks-
museum).*

Solheimstulen høifjeldsæter

Av Per Arne Lia

*Solheimstulen
ligger på ca. 1000
moh. innerst
i Jønndalen i
Nore og Uvdal
kommune. Her
på kanten av
Hardangervidda
kommer Store
Nordmannsslepa
fra Vestlandet
ned og går videre
sørover mot
Kongsberg.*

Solheimstulen seter 1918 (Haakenstad: Hardangervidda... s.83).

Solheimstulen var opprinnelig langseter til gården Videsjorden i Uvdal.

Tore Videsjorden (1863-1934) og kona Sigrid (1869-1926) gjorde rundt 1890 avtale med Den norske turistforening (DNT) om å ta imot turister for overnatting på setra. For å huse dem bygde de andre etasje på setra med to rom. Tore Videsjorden var forøvrig i mange år også patentfører for DNT til Vestlandet over Hardangervidda.

Sønnen Gunnar (1896-1979) og kona Gro (1903-1975) overtok drifta og bygde i 1928-29 på setra til turisthytte.

Turismen økte år for år og i 1934 blei det påbygg sørover med bl.a. stue og spiserom. Badstue, nye toaletter og dusjer blei installert i 1952.

Gunnars sønn Tore (1930-) og kona Ellinor (1934-) overtok Solheimstulen i 1974.

I 2004 hadde hytta 54 senger.

DNT ved Drammen og Oplands turistforening (DOT) åpna hytta 30. juni 2018 og leier nå Solheimstulen for fire år.

Solheimstulen 1929- sett fra sør (postkort I. Aasen)

Solheimstulen 1934 -sett fra øst (postkort I. Aasen)

Solheimstulen 1934 – sett fra sør- vest (postkort I. Aasen)

Kilder:

Helge Haakenstad: Hardangervidda-til Lågens kilde s.81-90

Per Roger Lauritzen: Hyttene på Hardangervidda og Skarveheimen s.81

Kåre Sønsterud: Nore og Uvdal i forn og nye s. 169-173

NRK Buskerudsendinga 25. juni 2018

Postkortene er fra Per Arne Lias samling.

Flykrasj i Brunlanes og flukt til Sverige

Av Jørgen Sandberg

De alliertes luftstyrkers bidrag til motstandsfolkene under krigen var betydelig. Det ble foretatt 717 flygninger til Norge. Av disse var det 30 ekspedisjoner som ikke returnerte til basen, men forulykket underveis av ulike årsaker. Her skal vi se nærmere på hva som skjedde med ett flymannskap som forulykket. Vi holder oss her til rapporten skrevet av Jan Olaf Wiik i Tjølling i april 2011, og til bygdeboken for Brunlanes.

Det var altså et av de vanlige amerikanske B-24 bombefly fra USAF 858 Squadron som var underveis til Norge. Det var seks stykker av denne typen som sto for trafikken over Nordsjøen i dunkle nattetimer i krigens avgjørende fase. Flyet hadde tatt av fra sin base i England om kvelden 22. april 1945 med 12 containere med våpen og utstyr som skulle droppes ved Hansesprangseter nordvest for Oslo. Den kom imidlertid ikke lenger enn ut over Nordsjøen før den ble angrepet av tyske jagerfly og hardt skadet. Det tok fyr i to bensintanker, og den ene motoren stoppet. Skadene var så omfattende at de ikke kunne nå tilbake til England og heller ikke frem til det nøytrale Sverige.

Krasjet

De måtte derfor søke innover mot land, og greide å holde det gående oppover langs norskekysten inntil de nådde Rakke i Brunlanes. Der ble den angrepet av tysk luftvernartilleri og styrtet ved Eikelund gård. Der tok de bakken ved uthuset så nære at den ene vingen rev med tre takstein. Straks etter var flyet i full fyr, og det eneste som ble igjen av det, var et forbrønt vrak. Dette skjedde omtrent halv to om natten.

Besetningen var på 10 mann, hvorav en døde. Han fikk ikke tak i fallskjermen i tumultene som oppsto, men prøvde å henge seg fast på en av dem som hadde skjerm. Men rykket fra fallskjermen til denne soldaten da den åpnet seg, var så kraftig at taket glapp for han som prøvde å holde seg fast, og han styrtet ned.

Den av mannskapet som falt ned nærmest flyet, kom i kontakt med en gymnasi-

ast som kunne språket, og som til alt hell samtidig var en milorgmann. Han forsto straks sakens alvor og varslet sin troppsfører som igjen varslet områdesjefen. I alt ble omkring 40 milorgmenn satt i gang med en stor aksjon for å bringe flyverne i sikkerhet. De ble etterhvert funnet og klarte å unngå den store tyske aksjonen som ble iverksatt. Mellom 3 og 400 menn var ute på leiting etter flyverne.

To av flyverne skadet seg, men ble tatt vare på av Milorg i Brunlanes. De ble mellom-stasjonert på Kysthospitalet i Stavern. De ble imidlertid angitt av norske nazister, men overlevde de siste par uker av krigstiden og ble satt fri 9. mai.

Flukten

Hva skjedde så med de andre? Her strides kildene en smule. Ifølge bygdeboken for Brunlanes ble de transportert til kysten og lå i dekning der i påvente av reisen over til Sverige. Men ifølge skrivet til Jan Olaf Wiik, ble seks av dem brakt i sikkerhet til et sted i Lågendalen. Derfra ble de fraktet ned til kysten til Fjellvik i Tjølling. Her ble de liggende i dekning inntil de kunne gå ombord i «Neptun» og kom seg trygt over til Sverige. Båten var en 23 fots åpen sjekte. Turen over fjorden var på 30 sjømil og tok omkring syv timer. Den illegale trafikken over fjorden fra Vestfold til Sverige var det bl.a. Josef Anker Løvdal og Anders Wilhelm Ahlgren som sto for, og den første turen hadde de i november 1943. De hadde fra en til flere overfarter i uken til Sverige. De sørget for at fem av mannskapet kom seg over til Koster i Sverige. Der ble de mottatt av amerikanske representanter, og allerede litt seinere samme dag ble de fløyet over til England og i sikkerhet.

Den neste turen gikk med den sjettede av mannskapet. Han ble fraktet over om kvelden den 27. april, og også denne turen gikk bra. Til slutt var det en igjen av mannskapet, og han ble seinere fraktet over av det man antok var en spritsmugler som var vant til å leke gjemsel med myndighetene.

Flyktningetrafikken

Flyktningetrafikken over fjorden fra Norge til Sverige var i starten ikke så fast organisert. Den foregikk da med fiskere, og noen spritsmuglere var også med på denne trafikken. Men etter hvert krevdes et mer organisert system, og Milorg tok kommandoen, og det gjaldt både våpen, ammunisjon og utstyr, i likhet med en hel del flyktninger.

Taktikken de brukte under overfarten, var at de skulle komme seg så langt som mulig i ly av nattemørket, slik at de var fremme i alliert farvann når dagslyset kom. På returen passet de på å komme i land i ly av mørket. For en liten sjekte kunne vær og vind være en stor utfordring, men det var også i høy grad de tyske patruljebåtene som trafikkerte farvannet.

Det var slik de se så ut de seks flyene som gikk i skytteltrafikk mellom England og Norge og forsynte hjemmestyrkene med våpen og utstyr. Et bombefly av typen B 24. Foto utlånt fra Norsk hjemmefront-museum.

Hovedbasen for denne trafikken ble lagt til Havstensund på Bohuslenkysten. På det meste var det 15 ulike ruter som omfattet stedene fra Risør i sør til Hvaler i øst. Til tross for den til dels åpenlyse trafikken er det kjent at bare en båt ble stanset, og mannskapet arrestert. Båten ble trolig senket.

Etter å ha brakt den siste passasjerer fra flykrasjet trygt til Sverige, gikk det galt med grenselosene Anders og Anker på tilbaketuren. De startet fra Koster eller Havstensund 28. april lastet med våpen ammunisjon og utstyr. Etter det man antar, forliste de ikke langt fra hjemlandets kyst, der det var et farlig område med brottsjøer.

For sin innsats som grenseloser ble Anders og Anker i 1948 tildelt post mortem Kong Håkon den VII.s krigsmedalje. For innsatsen de gjorde for å frakte den amerikanske flybesetningen over til Sverige, ble de tildelt post mortem en utmerkelse av The Eight Air Force Historical Society. Denne utmerkelsen ble også tildelt alle som deltok i denne redningsaksjonen.

En regner med at mellom 3000 og 4000 mennesker flyktet til Sverige fra havnene på vestsiden av Oslofjorden, og de aller fleste av disse kom fra Vestfold.

Kilder:

*Skriv fra Jan Olaf Wiik Tjølling april 2011 (Tjølling historielag)
Brunlanes bygdebok bd. 1 redigert av Gunnar C. Wasberg s 340-348*

Avlytting av tysk etterretningstjeneste i Larvik

Av Jørgen Sandberg

Det var mange under krigen som tok store sjanser og satte livet på spill for å hjelpe motstandsstyrken med informasjon om tyskernes bevegelser og potensielle rassaer. En usedvanlig dristig gruppe som vi her skal se litt nærmere på, tok seg den frihet å avlytte den tyske etterretningstjenesten i Larvik (SIPO). Der hadde de sitt hovedkvarter, og de dekket Vestfold, Telemark og deler av Buskerud.

De utgjorde naturlig nok en stor trussel mot norske motstandsfolk. Det som var foranledningen til at denne avlytningstjeneste kom i stand, var massearrestasjonen av studenter i Oslo i november 1943. De ble sendt fra Oslo til Larvik, og senere havnet de i Stavern, og det var i Larvik den første freidige avlytting fant sted. En sentral mann i dette arbeidet var Jan Høeg. Han er født i 1922 og er den eneste gjenlevende motstandsmann i Larvik. Han er fortsatt ytterst vital og husker klokkeslett og datoer.

Ved juletider 1943 kom han med i arbeidet, og den første lyttetjenesten gikk under navnet «Hybelen». De greide på en uhyre freidig måten i løpet av nattetid ved Herregårdssletta å kople seg inn på SIPOS linje. Under arbeidet som pågikk i mørket, passerte en av Gestapos biler i gaten bare en 20 - 30 meter unna. Gestapo hadde hovedkvarter 100 meter i fra Larvik kirke. Fra koplingsboksen på Herregårdssletta gikk det linje både til Gestapos hus og til Munken. Det tekniske arbeidet ble på en glimrende måte ordnet av de unge telefonteknikerne Finn Stenberg Andersen og Arne Bakke. Sammen med Odd Svendsen anla de et lite, skjult rom over scenen på Munken kino. Fra et kikkhull der kunne avlyttingskarene se ned på filmrerretet og se de samme filmene som de tyske soldater som en og to ganger i uken fylte Munken.

Munken kino

Fra nyåret 1944 kom senere fløtningssjef Erling Thon og Magnus Åsheim med i lytte-arbeidet. Det byttet av og på og til og med en nattevakt i tillegg, og Odd Svendsen var

Her er Magnus Åsheim til venstre og Erling Thon i ferd med å skrive ut rapporten fra siste døgns avlytting av SIPO. Foto hentet fra Vestfold i Krig utlånt fra Per Nyhus.

en annen sentral mann. Han var budbringer mellom lytterne på Munken og avsnittsjef Støtvik og advokat Petter Meyer som var i etterretningstjenesten. Høeg forteller at han har et konkret eksempel på at en mann berget livet ved å rømme etter å ha fått varsel gjennom gruppen på Munken.

Denne tjenesten fortsatte til begynnelsen av mars da en større opprulling førte til rassiaer og arrestasjoner. Særlig gikk dette ut over gruppen i Sandefjord hvor to ble arrestert og henrettet.

Fama

Avlyttingstjenesten måtte da droppes og ble tatt opp igjen i juni under kode navnet Fama. Men da hadde altså den første gruppen drevet med avlytting i to og en halv måned. De måtte forlate Munken av sikkerhetsmessige grunner og flyttet litt rundt, inntil de fikk sin faste base på Nanset, da under navnet Fama. De fikk sitt tilholdssted i huset til fløtningsdirektør Bergestad. Der ble de til freden kom. I tillegg til å avlytte SIPOs linjer hørte de også på den illegale sendingen fra London.

For Jan Høegs del fortsatte motstandsarbeidet med planlagte aksjoner som sabotasje mot oljetank på Vadskjæret. Dit ut svømte Høeg med en større sprengstoffladning høsten 44. Men oppleggene fra ledelsen var så haltende at han reiste kritikk mot

den og de første milorgcellene som han var med i i Hedrum. Dette tålte ikke de som var ansvarlige, og det ble til at Høeg ble sendt til Sverige. Der ble han hilst velkommen ved den det norske militærkontoret i Stockholm, som forsto den kritikk han hadde kommet med og meddelte at Høeg skulle tas opp på en spesieltreningsleir med karer fra Lingekompaniet som instruktører. Militærkontoret ville ha ham tilbake til Norge for oppgaver der.

Reisen til Sverige hadde gått med motorbåt fra Sandefjord til Strömstad. Turen tilbake til Norge gikk fra grensen med to grenseloser gjennom Finnskogene, Østerdalen og Odalen på ski. Han ble satt i arbeid som våpeninstruktør for 4 - 500 mann i skogene rundt Lillestrøm, dit han kom rundt 15. februar og virket til 8. mai. De følgende ukene i mai ble han satt i arbeid som våpeneskorte hos politiet ved spesielle arrestasjoner. Men før han kom så langt, var tiden fra februar et liv i høyspenning.

Det ble å leve med maskinpistolen og håndgranaten i konstant beredskap natt og dag, og det satte sine spor. I hele området mellom Oslo, Gardermoen og Lillestrøm var det kanskje så mye som 30.000 tyske soldater og en betydelig risiko for å bli omringet og oppdaget.

Først etter mange måneder begynte livet å normalisere seg for motstandsmannen.

Den lille gruppen som drev avlyttingstjenesten ved Munken og de som senere fortsatte under navnet Fama, klarte å holde dette hemmelig slik at det ikke ble oppdaget av Gestapo eller av angivere.

SIPOs peilere kunne ikke avsløre avlyttingen av telefonlinjene, mens derimot ble en av senderne peilet inn og avslørt, og telegrafisten ble torturert, men han overlevde. Avslørt ble også den første motstandsgruppens hovedkvarter i Hvarnes. Den måtte forlates. Men etter at hovedkvarteret ble flyttet til den såkalte Majorstuen i Hvarnes, fikk de holde på uforstyrret til freden kom.

Kilder:

Per Nyhus Larvik før og nå 2, Østlandsposten 2009, avsnittet om Fama.

Egil Christophersen Vestfold i krig. Utgitt av Bokkomiteen Vestfold i krig 1989, s 246-255, 259, 264-273

Muntlige kilder: Jan Høeg

Her er Jan Høeg som holder tale under femtiårsmarkeringen for frigjøringen ved minnesmerket i Bommestad. Fotograf ukjent.

Kvinnearbeid på Kongsberg i første halvdel av 1900-tallet

Ågot Sandengen

Av Gunilla Thorsen

Kongsberg byhistorielag har siden 1980-åra intervjuet et stort antall eldre personer om deres oppvekst, familieforhold, arbeidsliv og fritid. De fleste av disse er menn som har hatt et interessant virke i forskjellige yrker. Noen få er kvinner, og deres liv og virke skiller seg i større grad fra dagens kvinners liv. Derfor vil jeg gjerne gjengi det noen av disse kvinnene forteller om sitt arbeid og hvordan de opplevde sin hverdag. Her følger hva Ågot Sandengen forteller om sitt yrkesaktive liv, som begynte i 1919.

Ågot Sandengen

Ågot het som ugift Wad med etternavn og var født i 1903. Hennes foreldre hadde hus, fjøs og låve ved Numedalsveien hvor Skavangertun ligger nå. Gamlehjemmets første bygning ble oppført på en av løkkene ved Ågots hjem. Ved neste trinn i utbyggingen av gamlehjemmet måtte familiens hus rives. Faren arbeidet i Sølvverket, og i tillegg drev de jordbruk. De hadde høns, griser og kuer som beitet på løkkene i området. Hun beskriver nabolaget som et sted preget av samhold og med gode muligheter for friluftsjaktiviteter for barna.

Ågot gikk sju år på skolen som var obligatorisk den gangen. Skolen lå på Vestsida hvor Kongsberg bibliotek var før det brant ned i pinsen 1988. Selv om Ågot var flink på skolen, var det ikke tanke på noen videre utdanning. Det kostet for mye å fortsette på Middelskolen. Som de fleste barn den gang, måtte hun få seg arbeid. Dette gikk gjennom bekjentskaper. En av hennes eldre søstre, Margrete, som arbeidet på Mynta, skulle gifte seg, og den ledige stillingen etter henne fikk Ågot. De fleste kvinner som giftet seg, sluttet yrkesaktiviteten. Ågot var 16 år da hun begynte på Mynta, og hun ble der i sju år.

På Mynta

Det var noen perioder i disse åra på Mynta hvor flere damer var permittert når det ikke var nok arbeid til alle, men de fikk plassene sine tilbake. Ågot begynte med en lønn på

40 øre/time hvilket ikke var så lite den gangen sammenlignet med andre. Arbeidet på Mynta var variert, og hun trivdes godt. Det var ordnede forhold og 8-timers arbeidsdag. Men så i 1927 var det slutt. Da ble alle kvinnene sagt opp for det var lite arbeid. Grunnen til at det var kvinnene som måtte gå, var at man mente det var lettere for dem enn for menn å finne en ny jobb, for eksempel huspost. Dessuten var mange menn familieforsørgere, og man anså at de var mer avhengige av fast inntekt enn de ugifte kvinnene. Ågot hadde dog også et visst forsørgeransvar da hennes far døde tidlig og som enke hadde hennes mor en pensjon som ikke var til å leve av. Hun var avhengig av at barna som bodde hjemme ga henne en del av sin lønn for å få nok til det nødvendige.

Det gikk ikke lang tid før Ågot fikk nytt arbeid, og det var på gamlehjemmet som var nabo med hjemmet hennes. Der begynte hun som kokke i 1927, først som sommervikar og siden fast. Bestyrerinnen, frøken Gjerdrum, kjente naboenta Ågot siden gamlehjemmet åpnet i 1916/17, og hun tilbød henne denne posten. Ågot var litt nølende og trodde dette var mer enn hun kunne klare, men frøken Gjerdrum hadde tiltro til henne, og så tok hun mot til seg og sa ja. Lønna var nokså lik den hun hadde hatt på Mynta, men nå fikk hun mat og husrom i tillegg.

Huset ved Numedalsveien hvor Ågot bodde størstedelen av sitt liv.

Kokke på Gamlehjemmet

Da Ågot begynte som kokke, var det førti beboere på gamlehjemmet, inkludert tre i betjeningen. Hun skulle stå for maten til disse. De hadde vedkomfyr på kjøkkenet og et svært trau som de blant annet skulle lage deig til 16 brød i. Dette var beregnet å være til en ukes forbruk. På kjøkkenet var det også store oppvaskkummer. Her var det ikke noen 8-timers dag, men de kunne som regel ta en liten hvilepause etter midt dagen midt på dagen. Bestyrerinnen var grei og deltok selv i det praktiske arbeidet. Det var hun som sto for planleggingen av måltidene og innkjøp, og Ågot lagde maten til 40 personer og tok oppvasken etter dem. Gamlehjemmet hadde også griser i et uthus, og det var Ågot som måtte ta seg av dem. Noen gamle beboere var heller ikke dårligere enn at de kunne hjelpe til litt, da helst med renhold på rommene sine. Det var ellers en stuepike som hadde ansvar for tøy og renhold.

Ågot.

Etter to år på gamlehjemmet hadde Ågot lyst på litt forandring. Hun dro til Oslo og fikk husposter, og et par perioder arbeidet hun i spisesalen på Bolkesjø hotell. Så da hun var 34 år gammel, vendte hun tilbake til Kongsberg. Hun fikk hun arbeid som første kokke på Sølvverket i Saggrenda. En av brødrene hennes var ansatt i Sølvverket og tipset henne om den ledige stillingen som hun søkte og fikk. Dette betød en bedre lønn, 90 kroner i måneden pluss mat og husrom. Først fikk hun dele rom med den andre kokka, men så fikk de et rom hver i Sakkerhusene. Lønna steg med årene og utpå 1950-tallet lå den på over 100 kroner/måned.

Matlaging til bergarbeiderne

På Sølvverket var Ågot ansvarlig for matlagingen til 70-80 sølvverksarbeidere. Det kunne også være flere, men det fikk ikke lov til å overstige 125. Ågot sto for organiseringen og planlegging av middagene i tillegg til tillagingen. Hun lagde en plan over

hva det skulle være til middag de ulike ukedagene, og en formann godkjente planen og kjøpte inn råvarene hun trengte på Samvirkelaget. Melk fikk de tilkjørt fra meieriet hver dag. På tirsdager var det vanlig å ha fisk, ellers var det ofte kjøtt. Lapskaus var en vanlig middagsrett. Det var ofte svinekjøtt til middag for Sølverket hadde griser som ble brukt både til fersk mat og speking. Det var alltid store mengder poteter, men de ble bare skrelt når det var lapskaus til middag. De lagde maten og helte den opp i spann som ble oppbevart varmt. Det sto en lang varmedisk med tett lokk på kjøkkenet. Klokken elleve kom arbeiderne og åpnet lokket og hentet ut spanna sine og tok dem med til Sakkerhusene hvor de spiste. Etterpå leverte de de tomme spanna tilbake til oppvask. De som arbeidet i gruvene, kom og hentet sine matspann klokken fem etter dagens arbeidsøkt. Den maten måtte altså holdes varm i mange timer.

Matlagingen begynte grytidlig om morgenen, særlig når det var kjøtt eller ertesuppe som skulle koke lenge, på menyen. Da det var ferdig kokt, skulle kjøttet skjæres opp, alt skulle porsjoneres ut og fordeles i spanna for å være klart når arbeiderne kom for å hente sine spann klokken elleve. Det var ikke få skjærefjører og skarpe kniver som gikk med til matberedningen. De hadde en stor koker til kjøtt, en vedfyrt bryggepanne til poteter og en masse kjeler. Utstyret ble oppbevart i skuffer som Ågot syntes var altfor høye og tunge, og hun ble utslitt i armene. Det var lagt inn elektrisk strøm på kjøkkenet helt fra hun begynte der. Etter en tid ble det installert et kjøleskap så stort som et klesskap i et rom ved siden av kjøkkenet og i samme rom sto en stor benk hvor man kunne stå kjølig og dele opp kjøtt.

Det ble ikke mye fritid i arbeidsuka, men hun hadde lørdagsfri og reiste hjem på fredagene. Da ordnet hun og den andre dama som arbeidet på kjøkkenet, det slik at den ene kunne reise hjem litt tidligere, mens den andre måtte vente på at de siste tomme matspanna ble levert inn til oppvask. De byttet på hvem som ble igjen og hvem som dro. På den måten kunne hun slutte tidligere annenhver fredag. Da syklet hun hjem til Numedalsveien, både sommer og vinter i all slags vær, for det var dårlig med offentlig transport som passet. Ågot la stor vekt på alltid å ha en god sykkel, helt fra hun var meget ung og fikk låne penger av broren sin for å kjøpe sin første. På søndag ettermiddag måtte hun så sykle til Saggrenda igjen for hun måtte stå opp midt på natta for å begynne tillagingen av mandagsmiddagen.

Venta på forloveden i 30 år

Ågot likte stort sett jobben sin, men til tider kunne det bli litt stritt. Hun arbeidet i Sølverkets kjøkken i 17 år. Det betyr at hun sluttet noen få år før Sølverket ble nedlagt i 1958. Hun hadde onde anelser om at det gikk den gale veien med Sølverket og valgte å bytte arbeidsplass. Hun fikk arbeid på sykehuset, men dette arbeidet har hun ikke fortalt noe om i intervjuet og heller ikke om det var hennes

siste arbeidsplass. Hun forteller til slutt at hun giftet seg seint for mannen hun var forlovet med, Hans Sandengen, reiste til Canada og ble der i nesten tretti år. Det var vanskelig å få arbeid på Kongsberg den gang og det var vanlig å søke arbeid på andre siden Atlanterhavet. Han kom dog tilbake i midten av 1950-åra, og da giftet de seg. Hun nevner ikke hvilket år dette var. Kanskje det var på grunn av det sene giftermålet at Ågot fikk så mange år som yrkesaktiv kvinne.

I samtale med to av Ågots slektninger, Nils Andreas og Erik Anders Wad, fikk jeg noen ytterligere informasjon om henne. Blant annet at hun giftet seg i siste halvdel av 1950-åra, og etter det var hun husmor på heltid. Hun hadde vært forlovet i over 30 år og ventet på at mannen skulle vende tilbake fra Canada. Ågot var medlem i Metodistkirken i Kongsberg og var et meget gudfryktig og stillfarende menneske. Det kan være en grunn til at hun så tålmodig ventet på sin forlovede. Etter at de giftet seg, bodde de sammen i huset ved

Numedalsveien som var delt i to leiligheter. I den ene leiligheten bodde Ågots eldste søster Gunda, som var ugift, og i den andre Ågot og Hans Sandengen. Hans døde i 1981 da Ågot var 78 år gammel. Kort tid etter det ble huset ekspropriert og revet da Skavangertun skulle utvides. Da fikk Ågot og søsteren Gunda hver sin leilighet i de nybygde blokkene på Dyrgravveien. Her bodde de til de døde. Ågot døde i 1995 og ble altså 92 år gammel.

Hans Sandengen

Kilder:

Historielagets intervju med Ågot Sandengen

Nils Andreas Wad og Erik Anders Wad, som også lånte ut bildene

Bildet av Hans Sandengen fra Kjersti Rød

En stasbegravelse

Av Odd Arne Helleberg

*«A. O. Eie,
vil du veie
fire sild,
er du snill?»*

Dette lille diktet husker jeg fra min barndom. Ellers er det ikke så mye minner igjen om hans kolonial-, mel- og fetevareforretning i Kirkegata 19. Han ble født her 22.12. 1869, forteller han i boka «Fra Norges næringsveie i tekst og bilder – Buskerud fylke – Kongsberg», utgitt i 1924, og i nytrykk fra Langs Lågen i 1992. Boka bærer preg av å være en «reklametrykksak» – folk må ha fått spalteplass ut fra hva de har betalt. På annet vis er det i alle fall vanskelig å forklare hvorfor Kongsberg Våpenfabrikk får ei side, mens trelasthandler O. A. Skinnes får tre.

14 ½ år gammel begynte han som handelsbetjent hos kjøpmann Julius Thomassen og var der i knapt ti år før han åpnet egen forretning 10.06. 1893. Han var medlem av bystyret i 15 år, herav en rekke år i formannskapet, var et av Kongsberg Handelsforenings eldste medlemmer og formann i et år. Forøvrig var han medlem av ligningsnemnda og overligningsnemnda og fungerte som overskattetakstmann, var mangeårig medlem av sykehusstyret med tre år som formann, og var domsmann, medlem av skolestyret og av representantskapet i Kongsberg og Oplands Privatbank. Selve forretningen skriver han lite om.

Det var således en veltjent samfunnsborger som ble stedt til hvile lørdag 22. oktober 1927. Og dette var i de tider en hadde et rimelig realistisk forhold til død og begravelse, så begivenheten er behørig referert i Laagendalsposten 24. oktober:

«Kjøbmand A.O. Eies begravelse fandt lørdag sted fra kapellet under enestaaende stor deltagelse. Kbg. Handelsstand var mødt fuldtaligt frem under sin fane og de fremmødte deltagerne i den store sørgeskare talte forøvrig sik-

kerlig over etpar hundre. Avdøde hadde frabedt sig kranse, men den hvite kiste som var omslynget av grønn tuia og indflettet med vakre krystantemum ok sig i sin enkelt-het (sic!) vakkert ut, det sorte tæppe var bestrødd med blomster og kapellet forøvrig var pyntet med kandelabre, flor og planter. Methodisternes sangkor var mødt fuldtallig frem og aapnet høitideligheten med sin stemningsfulde sang «Gjennem dødens skyggedal

jeg snart maa gaa», hvorefter pastor Aarvold talte med utgangspunkt i Davids 121de salme. Efter talen blev en av H. E. forfattet vakker sang sunget hvorefter H. Ellensen paa methodistmenighetens vegne og grosserer Jacob H. Hanssen paa handelsstandens vegne samt Sigurd Isaksen paa avholdslagets og fællesutvalgets vegne bragte avdøde en hjertelig tak for hans interessante arbeide og retskafne og lysende færd i alt hans virke. Kisten blev baaret til graven av methodisternes kvartalskonferance. Ved graven forrettet distriktsforstander Abr. Andersen. Som slutnummer paa høitideligheten sang sangkoret etpar vers av «Den hvitmalte kirke». Marschaller var grosserer Jac. H. Hanssen og Chr. Sørensen.»

A. O. Eie.

Kilde: Fra Norges næringsveie....Kongsberg...1924.

Om Trondhjemmern og Persløkka

Av Ivar Lie

Trondhjemmeren er jo et kjent og kjærst sted her på Kongsberg, men hvorfor har tjernet fått akkurat dette navnet ? Og Persløkka, hvem var denne Per eller Persen som har gitt løkka navn?

Ikke uvesentlige spørsmål i vår lokalhistorie dette.

Trondhjemmern

La oss begynne med Trondhjemmeren. På løkkekartet av 1797 finner vi navnet Kjerringtjennet, det samme navnet finnes i alle de såkalte løkke-designasjonene (over-

Trondhjemmern og Sangerheimen 1926 (B. Wilms- R ved Øivind Rohjan Karlsen)

sikt over løkker) som ble laget i 1734, 1757, 1777 og 1796. Området fra Rundetjern forbi Persløkka og sørover til Kruttmølla var tidlig et viktig løkkeområde.

Vi ser nærmere på løkke nr. 184 i designasjonen av 1796, som er der Sangerheimen lå, og som da er eid av Johan Caspar Korneliussen. Han var født i Svene i 1749 og døde på Kongsberg i 1798. Foreldrene hans, Kornelius Jacobsen og Marie Pedersdtr. Hoff, bodde bl.a. på søndre Gråten i Svene. (se Flesberg VI, s.600.) Johan Caspar kjøpte løkka i 1782 av vokter Tjøstel Christensen. Han hadde kjøpt løkka i 1768 av Rasmus Blårud. Johan Caspar betalte hele 150 rdl. for løkka i 1782, så det må ha vært ei stor og verdifull løkke. Rasmus Blårud (f.1704 i Hedenstad) hadde løkka både ved løkke-designasjonene i 1734 og i 1757. Det er trolig at løkka ble ryddet rundt 1730.

Så, 24.10.1799, gifter enka etter Johan Caspar, Ellen Christensdtr., seg med Ola Andersen «Trundheimer». Denne Ola Trondhjemmer het egentlig Ola Andersen Lind, og var født i Trondheim i 1751. I folketellinga i 1801 er Ola oppgitt til å være 61 år og skomakermester. Og tydeligvis ungkar. Så det var på sine gamle dager at skomakeren giftet seg, og med det «arvet» løkka. Først i 1823 selger Ole Andersen Trondhjemmer løkke 184 «beliggende ved Kjerringtjern» til kjøpmann Paul Andreas Samuelsen. Da får vi også vite at det er et tinglyst skjøte av 3.8.1752 på løkka.

Det er ikke før omkring 1850 (nevnt i en handel i 1854) at tjernet får navnet Trondhjemmeren, i offisielle dokumenter ihvertfall. Men på folkmunne har nok navnet oppstått før.

Sangerheimen

Navnet Sangerheimen kommer av at Kongsberg Mannssangforening kjøpte løkke 184 den 24.7.1918 av Nils Gregarsen Homelien. Han eide også flere løkker i nærheten. Sangerheimen, med tilhørende fester og branner, er en del av nyere Kongsberg-historie, så det tar vi ikke med her.

Persløkka/Perseløkka

Så går vi over til Persløkka. Det var nesten uten unntak slik at løkker fikk navn etter farsnavnet (etternavnet) til eieren. Før var en ikke så nøye med skrivemåten på navn, slik at navn som Persen og Pedersen egentlig var samme navnet.

Persløkka var løkke nr. 174 på kartet av 1796 og ble, i 1796 såvel som i 1777, eid av pukkstiger Severin Frandsen. Han var en ordentlig «løkke-baron» i området. Løkka blir betegnet som ei løkke i Skjeggetrengsel-dalen (kanskje et gammelt navn på Kruttmølle-dalen?). Det gamle grunn-nummeret var 520. I 1831 (tinglyst 1832) selger boet etter enka Malene Kristine (byggmester Herman Holms enke) løkke 174 til Ole Pedersen Ruud (Pb. 9/417b). Først i 1901 (!) selger arvingene etter Ole Pedersen

Perseløkka (Digitalmuseet/ Norsk Bergverksmuseum)

Ruud løkka til Paul Kongsgården (som eide flere løkker i området). Familien hadde derfor løkka i 70 år. Ved dette salget kalles ikke løkka Persløkka, men med sitt gamle navn Kroneløkka. Navnet Haavløkka er brukt i 1812.

I 1913 (2.8.1913) selger Paul Kongsgården eiendommen til Nils J. Holstrøm. Da kalles eiendommen Persløkka! (Pb. 23/360). («Perseløkken»- red DK) Som nevnt over, var nok navnet i bruk i god tid før det fant veien inn i offisielle dokumenter. Forøvrig, ved salget i 1913, er den årlige grunnavgiften til Sølvverket 20 øre.

Hoppbakken må ha blitt anlagt før 1909, fordi det første kjente hopprennet var 7.3.1909. Avtalen om anlegging av hoppbakke kan ikke ha funnet veien inn i offisielle dokumenter.

(Det ser ut til at «Perseløkka» (med e) blei brukt fram til krigen og «Persløkka» uten etterstilt e blei tatt i bruk mer etter krigen ut fra en gjennomgang av Laagendalsposten- red DK)

Kongsberg tekniske aftenskole under krigen

Av Dag Kristoffersen

Kongsberg tekniske aftenskole er, om en ser bort fra bergskolen, starten på den allmenne tekniske utdannelsen på Kongsberg. Det var denne skolen Tinius Olsen tok utgangspunktet i da han kom tilbake til Kongsberg og initierte en ny teknisk skole på byen. Nå tok det av ulike grunner mer enn 35 år før den blei realisert ved innvielsen av Tinius Olsens skole i 1959.

Starten

Det var Kongsberg håndverkerforening som i 1880-åra nedsatte en komité for å utrede en teknisk aftenskole. Det blei mye om og men, og i 1895 tok byfogden opp forslaget om en offentlig tegneskole. Enden på visa blei at lærer O. U. Hoff startet en privat teknisk aftenskole 25. november 1895 etter forbilde av Kristiania tekniske aftenskole. Ved siden av denne hadde også Sølvverket en teknisk aftenskole i Saggrenda en periode. Så ville Håndverkerforeningen også søke støtte til en skole. Staten kunne ikke støtte to til tre tekniske aftenskoler på Kongsberg, så enden på visa denne gangen var at staten støtta den private tekniske aftenskolen som var kommet i gang. Så i 1897 vedtar staten dette, og dermed må også kommunen inn. Da er det faste rammer for Kongsberg tekniske aftenskole.

Skolen fikk egen plan, det skulle undervises to timer hver kveld, fem dager i uka i åtte måneder i året. Kurset var treårig og hadde fagene tegning, regning og geometri, norsk, skriving, bokholderi med handelsregning, fysikk og kjemi. Tegning skulle tilpasses det enkelte håndverket. Det kunne tilknyttes et toårig handelskurs. Dette blei jo til handelsskolen. For å kunne begynne på skolen måtte en være ferdig med folkeskolen og minst 14 år gammel. For opptak måtte en også ha bestått ei opptaksprøve. Middelskoleelever kom rett inn i 2. klasse. Det kunne også opprettes tilleggskurs og en 4. klasse, og en kunne hospitere i utvalgte fag. Undervisningen foregikk på Nymoen folkeskole.

Styret skulle bestå av en oppnevnt av departementet, to av kommunestyret, en

Dyrmyr skole.

av arbeidernes stedlige organisasjon og av skolens bestyrer. Skolens lærere fikk ikke sitte i styret.

Skolen hadde 33 elever i 1897 og hele 147 siste skoleåret før den flytta til Dyrmyr i 1917. Da var hele 2. etasje på Nymoens skole samt noen rom i første etasje helt sprengt. Elevene var jo også større enn folkeskoleelevene mht. pult, og det var prekært med tegnepult. Det var først tenkt innkjøp av

den gamle jernbanestasjonen (i dag er den borte, den lå nederst i Stasjonsgata) i 1915, men da dette falt, blei det Dyrmyr hovedgård. Da var det også flere uthus der hvor murbygningen står i dag, samt et lite tjern og jord og åker rundt. Der fikk skolen sju værelser i tillegg til vaktmesterleilighet i første etasje. Husholdningskolen flytta også inn i noen værelser i andre etasje. Etter hvert blei også kjelleren gravd ut og ominnreda. Der fikk skolen plass til det praktiske kurset for mekanikere.

Elevtallet steig til 313 i toppåret 1938-39 pga. arbeidsledigheten. Da presses det også ekstra på for å få en ny teknisk skole på Tråkka, og byingeniør Clausen tegner utkast til en ny skole i trevirke på Tråkka der Tinius Olsens skole står i dag. Dette utkastet var i stil med Bergseminaret på Kirketorget. Så begynner skoleåret 1939-40.

Krigen kommer til Kongsberg

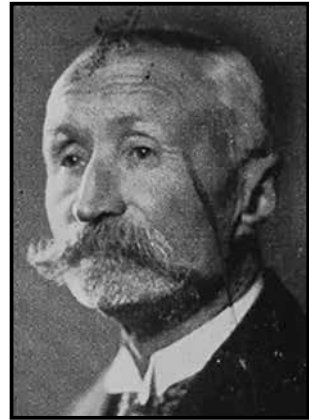
Høsten 1939 angriper Tyskland Polen, og to dager etter er det krig mellom Tyskland og Frankrike-Storbritannia. Skipsfarten får merke dette. Norge får også merke dette generelt med vanskeligere import. Regjeringen prøver å holde oss utenfor. I november angriper Sovjet Finland. På Kongsberg er det flyøvelser, bomberom planlegges og dekningsgraver graves ved hjelp av ungdom, og ungdom strømmer til kurs i geværskyting. Dette året merker også de 247 elevene på Teknisk aftenskole det ved at skolen stenger i 14 dager i februar pga. brenselssituasjonen. Dette skoleåret har det bare

begynt 69 i første klasse i forhold til ca. 100 de tre foregående år.

Styret dette året er ikke av ny dato. Arbeider og seinere formann Andreas Nygaard hadde sittet fra 1933. Han var stortingsmann for Arbeiderpartiet og en sentral og viktig mann i styret. Bakermester Olaf Sørensen og ligningssjef Anton Lande hadde kommet inn i styret i 1935. I 1939 var Lande også blitt ordfører på Kongsberg. Direktør ved Kongsberg sølvverk Bertel A. Sherdahl kom i 1938, og det gjorde også formann Bjørn Karlsen. Men ny av året var bergingeniør Karl Johan Hansen som overtok etter Theodor Fusche som bestyrer. Theodor Fusche, Tinius Olsens venn, døde bare fire år seinere i 1943, 74 år gammel. Bestyrer K. J. Hansen, som han alltid skriver under med, var 51 år da han overtok. Han vokst opp i Saggrenda hvor faren var landhandler, utdannet seg som bergingeniør, og hadde vært lærer både ved Bergskolen og ved Teknisk aftenskole fra 1920.

Ved skolen var det flere som hadde lang ansiennitet. Tilsynslærer Arthur Pedersen fra 1912, major Alstad fra 1913, ingeniør Th. Mørk fra 1926, tekniker O. Busengdal, lektor (og seinere rektor ved Kongsberg Gymnas) Sprauten, samt kontorsjef i Kongsberg våpenfabrikk (og seinere innsatt NS-direktør der) Alfred Wasstøl alle fra 1930. Av seinere ansettelser var ingeniør T. Tunold-Hansen, som seinere blei byingeniør, lærer O. Midtgard, ingeniør L. Lindemann, adjunkt P. Auerdahl, lærer H. Tandberg, teknikerne Kr. Steen-Hansen, J. og Asbjørn. Nygaard, Th. Kaarsberg og ingeniør L. Wermundsen som kom til å bli bestyrer etter krigen. Den siste faste ansatte var lektor O. Løkse, som også var på Gymnaset og blei ansatt i 1939. Ved siden av disse var det timelærere. Lærerne var spesialiserte og hadde kun ett fag og var ansatt ved andre skoler og andre bedrifter. Dette var jo kveldsundervisning som mange hadde ved siden av. Under krigen ansettes det to lærere til i 1942. Folkeskolelærer B. Steinsland og lektor Mostad fra gymnaset.

Her var det menn med betydelig innflytelse i samfunnet. Dette skal vi komme tilbake til. Alt går normalt helt fram til 9. april. På Kongsberg misforstår oberst Steen og mobiliserer raskere enn regjeringen beregner. Flere av elevene blir mobilisert eller tar selv initiativ til å dra i militæret. Byen evakueres natt til 12. april. Tyskerne

Theodor Fusche.

K. J. Hansen.

kommer og etter noen få dager ute i felten overgir Steen troppene sine som har ligget i området. Etter ei uke er de mobiliserte soldatene i kongsbergstyrkene tilbake i sivilsamfunnet. Imidlertid trenger tyskerne skolene til soldatene, så først 22. april begynner skolen igjen. Men allerede 26. april blir det avbrudd igjen, og styret vedtar da at det ikke skal være mer undervisning dette skoleåret. Eksamen blei avlyst, men det blei holdt tentamen i alle fag fra 14.mai, og ut fra dette satt lærerne standpunkt-karakterer som skulle gjelde og godkjennes. Ut fra situasjonen sa bestyreren seg fornøyd med en snittkarakter på 1.98 for avgangsklassen. En av elevene som gikk ut, var hopperen og den seinere ol-mesteren, den da 18 år gamle Petter Hugsted som gjør det svært godt og får 1.26, det nest beste resultatet på skolen. « ...flere elever

Petter Hugsted.

som deltok i krigen. Da de kom tilbake fortsatte de på skolebenken som om intet var hendt», heter det i årsrapporten. Heldigvis kom sommerferien.

Skoleåret 1940-41

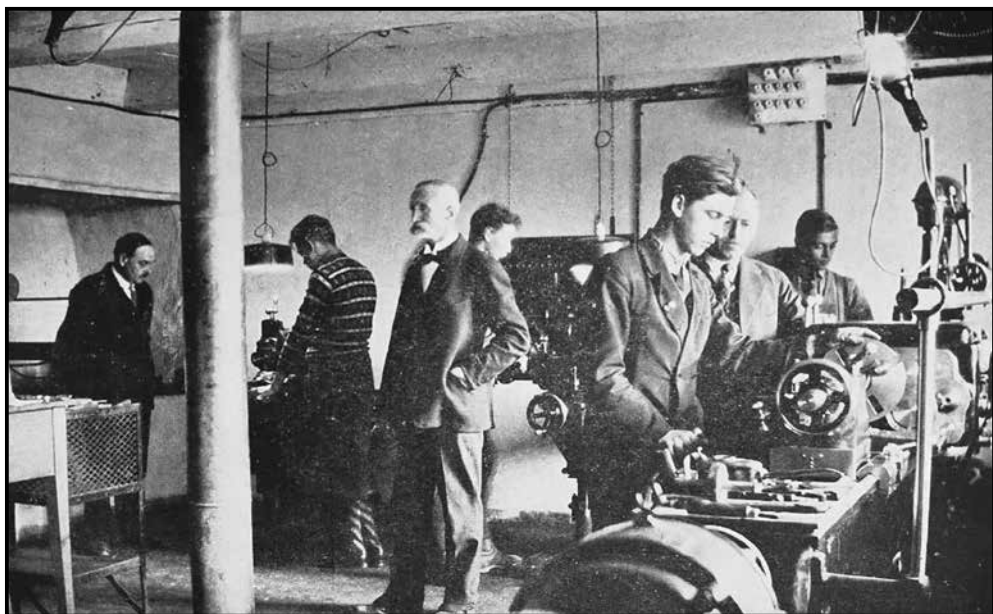
Kongsberg er okkupert, og dette året blir det nyordning i Norge og også på Kongsberg. Rikskommisar Josef Terboven bestemmer at eneste tillatte parti skal være Nasjonal Samling. Mange melder seg inn, og det skal de tjene på for kommunene skal reorganiseres med førerprinsippet. De valgte kommunestyrerepresentantene skal erstattes av en NS-ordfører og hans råd, et byting. Ligningssjef og ordfører Lande velger å fortsette sin ordførergjerning og melder seg inn i NS. Han har mange verv og som

formann i styret for Teknisk aftenskole, får styret også en NS-leder. Om dette gjør en forskjell i det daglige, skal være usagt. Det er nok heller den generelle utviklingen i okkupasjons- og NS-samfunnet som får betydning. Men det var sentrale NS-folk i Kongsberg som var ansatt på skolen. En var kontorsjef på Våpenfabrikken Alfred Wasstøl. Han fikk bestilt og satt opp et radioapparat på lærerværelset på Dyrmyr før den varsle viktige talen til Terboven 25. september. Det var tydelig at han flagga hvor han stod. Også tilsynslærer Arthur Pedersen flagga tidlig sitt NS-medlemskap. Han blir i 1942 skoleinspektør på Kongsberg.

Skolen starter som vanlig med inntak, opptaksprøve og skolestart 2. september. Men dette året synker søkingen voldsomt. Mens antallet elever forrige skoleår var for 1., 2. og 3. klasse henholdsvis 69, 103 og 75, sank dette tallet til 28, 49 og 73. Altså hopper 30 elever av mellom 2. og 3. klasse. Mer enn halvparten forsvinner mellom 1. og 2. klasse. Mange søker heller ikke fra middelskolen for de kunne komme rett inn i 2. klasse, og tilsvarende skjer i første klasse med under halvparten søkere. Bestyrer Hansen forklarer disse tallene med lavere antall barn, færre avgangselever på folkeskolen og at de eldre har fått arbeid ved treindustrien og annen industri. Det siste passer godt. Reidar Viken på Vikensaga produserer for harde livet for tyskerne, brakker, flylemmer til flyplasser og mye mer. Det merkes at okkupanten trenger arbeidskraft. Men samtidig er det mange som ikke har arbeid også, av de 150 elevene inkludert hospitanter, er 80 arbeidsledige. Videre er 30 visergutter, 10 snekkere, tre ekspeditrister og tre gårdsarbeidere, to mekanikere, to smeder, to bakere, og følgende yrker er det en av, myntarbeider, feier, barberer, urmaker, sykkelreparatør og en gartner. Denne jenta som jobber hos en gartner, skal vi komme tilbake til.

Også dette året var det vanskelig med brensel, så juleferien blei utvida helt til 3. februar. Undervisningen var fra kl. 18 til 20 hver dag. I tillegg hadde mekaniker- og smedkurselever i 3.klasse to timer praksis på lørdager. Eksamen måtte flyttes for å ta igjen tapte timer. Også dette året var det undervisning på Nymoen skole. Der blei det leid to rom. Av 42 leksjoner (to –timer) var 10 på Nymoen. Praksiskurset hadde normalt vært i kjelleren på Dyrmyr, men pga. krisesituasjonen blei dette rekvirert av kommunen og innretta til førstehjelpsrom for Røde Kors. Da søkte skolen om at praksis i mekanikk kunne utføres på Våpenfabrikken. Muligens gikk dette greit en tid, men så blei praksislærer major Alstad nekta tilgang til fabrikkens siden han var norsk offiser. Da overtok maskinmester Nilsen den jobben. Etter hvert søkte major Alstad permisjon for andre oppdrag. For praksis i smiing blei smia til Sanness i Smedkroken brukt hvor han også fungerte som smedlærer.

Av de 59 som tok eksamen i 3. klasse dette året, var det kun ei jente. Godt resultat og mange elever var glade ved utdeling av eksamensbeviset 30.mai på KUF i Hyttegata. Hele 12 fikk 1.50 eller bedre noe som blei karakterisert som særs godt.

Verkstedet i kjelleren på Dyrmyr.

Et spesielt skoleår. 1941-42

På vinteren 1941 hadde det blitt nytt styresett. Tre av styremedlemmene var valgt av kommunen. En av disse var Andreas Nygaard, stortingsrepresentanten. Stortinget var avsatt, Arbeiderpartiet var også forbudt, så dermed blei ikke han gjenvalgt. Men etter krigen var han tilbake i styret. I stedet blei markskjeider ved Sølvverket Olaf Løken valgt inn. Fagforeningen valgte inn også en ny person, bygningsarbeider Fredrik Berg erstatta formann Bjørn Karlsen. Karlsen kom også tilbake etter krigen. Etter krigen blei også bakermester Olaf Sørensen erstatta uten at det ser ut til å ha vært politiske grunner.

Denne sommeren starter Tyskland operasjon Barbarossa, angrepet på Sovjet. Terboven følger opp med å stramme inn i Norge også. Vi får de to første henrettelsene av sivile i Norge i september etter den såkalte melkestreiken. Dette merket jo folk. Denne høsten øker elevantallet til totalt 164. 59 i første, 54 i andre og 51 i tredje. Tyskerne vil ikke ha elever flyende på fabrikkene, så styret henvender seg til Røde Kors for å få tilbake kjelleren slik at det kan praktiseres i maskin og filing. Smedene praktiserer også dette året i Smedkroken hos Sanness. Kurset finansieres av Tinius Olsens fond. Denne vinteren er det sprengkaldt, og i landet skjer det spesielle ting i februar. Vidkun Quisling, NS-fører utnevnes til ministerpresident. En blanding av monark og grunnlov. Han bruker slottet til kontor. Den norske fører, men bare så

langt Terboven vil. Men han er for de fleste nordmenn en (q)u(i)sling som det skrives på veggene. Allerede 5.februar setter han i gang Norsk Lærersamband og Nasjonal ungdomstjeneste – landet og skolen skal nazifiseres. 14. februar sender en hemmelig aksjonskomite ut parolen om å boikotte begge deler. Biskopene går også ut mot at lærerne skal få ungdommen inn i ungdomstjenesten. Det er uro i skolene. Lektor O. Løkse var en skikkelig jøssing (uttalt motstander av NS) og ikke redd for å si ifra. Har var jo på Gymnaset, men også ansatt her med undervisning i norsk. Han er med på å utgi den illegale avisa «Vi», og han blir sendt til Kirkenes som en av de utplukkede lærerne som ikke ville melde seg inn i det nazistiske Lærersambandet.

Demonstrasjon

16. februar 1942 kom NS-avisa Fritt Folk med en artikkel med navnet «Jøssingenes fødselsdag». Antagelig har det i jøssingmiljøet, enten av lærere eller antagelig av ungdommen selv, avtalt å demonstrere ved å holde seg borte fra skolen 17. februar. Dette skjer på mange skoler i hele landet. Det skjer også på Teknisk aftenskole. Men kanskje med magert resultat. I alle fall innrapporteres bare 11 elever, og åtte av disse forhøres av styreren. Tre møtte ikke opp, Halvdan Lande, Ragnar Olsen og Alf Aasane, og disse blei ikke fulgt opp. Så styreren gjorde vel ikke mer enn han måtte. Det var følgende sju gutter som møtte opp og forklarte seg med trussel om utvisning om de ikke hadde gode nok unnskyldninger: Hans Sørum, Egil Gravningsmyhr, Mats Gutterud, Georg Lie, Torbjørn Stranna, Kjell Haugen og Asbjørn Engebretsen. Hva forklarte disse? Ingen hadde hørt noe om demonstrasjonen, og ingen av dem ville ha deltatt om de hadde visst om dette. Noen av unnskyldningene virker noe påtatt. En hadde fått for lite brød, en hadde ikke sko og måtte reparere disse, en måtte stelle dyra siden det var andre sjuke på gården, tre hadde hørt fra andre elever at det ikke blei noe skole og gikk derfor hjem. Det siste er ikke uvanlig som unnskyldning i dagens normale tider heller. Det var kun en elev som retta ryggen og sa at hun visste om artikkelen og demonstrasjonen og støtta den ved sitt fravær og visste dermed at hun ville bli utvist. Og det var altså EI JENTE. En av de ytterst få jentene som gikk på skolen. Hun tenkte å bli gartner. Faren var lokomotivfører, og hun var, ut fra dette, også interessert i noe mekanikk, men tiden var ikke moden nok til at jenter blei lokomotivførere. Den første i Norge kom i 1982. Men hun hadde i alle fall bein i nesa. Akkurat i denne situasjonen hadde ikke gutta det. La oss se litt mer på denne jenta!

En elev med rak rygg!

Ingrid Johanne Brekke blei født i 1922 og var i februar 1942 passert 19 år. Hun var født i Sandvika, men foreldrene Jenny og Håkon flytta til Kongsberg da Håkon fikk

Ingrid Johanne Brekke Myhra.

jobb som lokomotivfører på Kongsberg i 1930. De flytta inn i nytt hus på Hellebekk, i Bævergrendveien 2. Hun begynte på folkeskolen og gikk på Nymoen. Deretter begynte hun på middelskolen. Her gikk hun ut våren 1940. Hun husker at hun hadde Garthus i tysk og Ellingsen i engelsk. Men hun husker også bestyrer Bang og lærer Beggerud. Begge skulle bli dømt for landssvik. Broren Bjørn Brekke var en del sammen med Anders sønnen til bestyrer Bang. Han var en morsom fyr, husket hun, da jeg intervjuet henne i februar 2018. Dessverre fulgte han i farens politiske fotspor og falt som soldat på nazistisk side i slaget ved Haglebu mot slutten av krigen. Ingrid hadde sansen for gartneryrket og jobba om somrene hos Elise og Ida Hansen på gartneriet i Gomsrud. Etter middelskolen, høsten 1940, begynte hun hos Haugen og Kjos på Numedalsveien. På vinteren jobbet hun hos søstrene Andersson i Klokkebakken. Så på kveldstid begynte hun på Teknisk aftenskole. Tegning likte hun meget godt, og da nevner hun tegne-

lærer Kaarsberg. Så kom februar 1942. Hun blir eneste elev som blir utvist fra skolen. Den eneste som tør å innrømme sitt standpunkt, den eneste med rak rygg der og da. Seinere på våren leser hun en annonse om lærlingplass hos Kolbjørnsen på Dilling ved Moss. Men det blir bare en 3-4 uker, forteller hun, for det var mer bondegård med kuer og hester enn gartneri. Så hun drar tilbake til Kongsberg igjen.

Her blir hun etter få dager kontakta av arbeidsformidlingen og sendt til KV. Hun hadde ingen kompetanse til det, men blei satt til forefallende arbeid, rydding osv. Så tar hun seinere kurs på handelsskolen i stenografi og maskinskriving, og dermed blir det kontorjobb på KV. Der kommer hun til å ha jobb fram til hun blir pensjonert. Men hun treffer Torvald Myhra og gifter seg med han i 1960. Han er ti år eldre enn henne, og de flytter inn i Meynsgate 1. Han dør i 1998, men hun bor i huset ennå pr februar 2018.

Dagen etter streiken, 18. februar, bestemmer departementet at skolen skal holde stengt. Dette varer i over en måned, og 24. mars meddeler departementet at skolen

kan starte igjen under visse betingelser. Dette blei ikke godtatt og elevene går i streik. Laagendalsposten meddeler at skolen er stengt pga «statsfiendtlige handlinger» av elevene. Dermed blir det heller ingen eksamen våren 1942.

Siste skoleår i krigen. 1942-43

Elevene har tapt mye undervisning, så på høsten må disse elevene ta igjen det tapte. Antallet synker til 131, relativt bra i 1.klasse 74 elever, det høyeste siden 1939, mens i andre klasse er det bare 30 og tredje 27. Det rakner omtrent, frafallet er stort. Hva med neste skoleår? Før de kommer i gang, bestemmer skolemyndighetene at folkeskoleelevene spesielt fra Nymoen og noen middelskoleelever skal benytte Dyrmyr siden tyskerne igjen har beslaglagt skolen. Så dermed innstiller styret hele skolen. Det planlegges nytt skoleår i 1944, men situasjonen er ikke forandra. Det er jo andre elever der fra handelsskolen og husholdningsskolen, men altså Teknisk aftenskole holder stengt. Dette får faktisk stor betydning for husholdningsskolen.

Kongsberg Lærlingeskole

Krigen slutter, og det skjer store forandringer. Handelsskolen blir selvstendig, og Teknisk aftenskole avsluttes og oppstår på nytt under navnet Kongsberg lærlingeskole. Bestyrer K. J. Hansen sitter til 1946 i jobben, og den overtas da av Wermundsen som er lærer på skolen. Styreformann og ordfører Anton Lande hentes av milorg-soldater, varetektsfengsles og dømmes for landssvik. Andreas Nygaard overtar etter han, men overlater formannsstolen til Bernhard Foss i 1946. Elevtallet stiger til 149 i 1945, men synker igjen til 138 i 1946. En annen skole har begynt som dagskole, Kongsberg yrkesskole med Kolbjørn Hegstad i føringen.

Kilder:

Kongsberg Lærlingeskole 1897-1947 (Kongsberg 1947)

Årsrapporter Teknisk aftenskole 1940-46 (IKA Kongsberg)

Teknisk aftenskole Møtebøker 1939-46 (IKA Kongsberg)

Intervju Ingrid Johanne Brekke Myhra februar 2018

Laagendalsposten 1939-45, enkelte utgaver.

Obligatorisk skolekjøkkenundervisning også for gutter i Ytre Sandsvær

Av Asbjørn Kjørstad

Valborg Glenne var en dyktig lærer som arbeidet ved Efteløt skole i mange år. I 1946 fikk hun Ytre Sandsvær herredsstyre med på å starte obligatorisk skolekjøkkenundervisning for alle elevene i 7. klasse.

Undervisningen kom i gang høsten 1946. Guttene og jentene fikk undervisning hver for seg. At også guttene skulle få slik undervisning, var noe helt nytt. All skolekjøkkenundervisning blei samlet på Efteløt skole og skoleskyss blei ordnet.

Jeg kom med høsten 47. Etter hvert blei det kjent hva som foregikk i Ytre Sandsvær, og våren 48 meldte kringkastingen seg for opptak til «Husmortimen». Det var direkte opptak inn på ei plate uten redigeringsmuligheter. Vi fikk litt oppvarming ved at vi sang noen sanger som vi fikk høre igjen på plata.

Intervjurunden med frøken Glenne var spesiell. Hun som intervjuet, sa mye og avsluttet stadig med «ikke sant». Så frøken Glenne fikk nesten ikke sagt mer enn ja og nei. Noen av guttene blei plukket ut til å forklare hva vi skulle gjøre den dagen.

Det var å lage kjøttkaker og bake rullekake. Til slutt for å markere at maten var ferdig og klar til spising, blei jeg plukket ut til å lese bordbønn. Det skjedde i full fart, men etterpå sto de andre og gapte for å minne meg på at jeg skulle ha sagt amen. Etter mange runder med plata fikk jeg endelig sagt det.

Jeg blei trøstet med at de skulle redigere bort pausa.

Den dagen dette skulle komme i radioen, hadde vi norskeksamen på folkeskolen. Da var det ingen annen råd enn vi måtte få pause i stilskrivingen for å høre «Husmortimen». Dessverre var ikke noe redigert, så den lange pausa blei med. Det var flaut.

Valborg Glenne. Foto fra Sissel K. Surlien

Vi må ha vært flinke eller gjort et bra inntrykk, for nesten alle guttene fikk karakteren Sg.

Da vi mange år seinere skulle ha klassejubileum, tok jeg kontakt med kringkastinga for å høre om de hadde bevart opptaket, men svaret var negativt.

En tid etter hørte jeg et program som het Wok på radioen, og da kom opptaket der. Da hadde de funnet det likevel.

Valborg Glenne flyttet siden til byen og blei en viktig drivkraft bak Treningskolen og tilbud til psykisk utviklingshemmede.

Tre generasjoner Gulli på postkort

Av Hans Gulli

Dette postkortet viser familien Gulli på Kjoneløkka i Hvittingfoss 6. oktober 1912. Bildet ble tatt i anledning konfirmasjonen til tvillingsøstrene Astrid og Borghild Gulli.

Fra venstre: Nils Gulli (1894-1974), Marie Gulli (1891-1981), Nils Christian Gulli (1826-1913), Ludvig Gulli (1863-1949), Sigrid Gulli (1907-1992), Maren Gulli (1866-1922), Jacob Gulli (1904-1993), Martha Gulli (1892-1968), Borghild Gulli (1897-1989), Astrid Gulli (1897-1988) og Olav Gulli (1896-1982).

Kongsberg forsyningsnemnd 1947

Av Odd Arne Helleberg

Under ryddesjau i kommunen dukket det opp en brevjournal for Kongsberg forsyningsnemnd fra 19.05. 1947 til 23.04. 1957. Og den som trodde at byråkratiet var mindre da, får tro om igjen. Her kommer et lite knippe innføringer fra senhøsten 1947, med noen egne kommentarer:

14.11.: Kristian Pedersen spør vedrørende rasjoneringskort. Alf Jørgensen sender kvittering for 42. kortperiode. Forsyningsdepartementet orienterer om ekstrarasjoner til jul.

15.11.: Fordelingskontoret for slakt melder om ankomst av 5026 kg kjøtt til dekning på merke 136. Forsyningsdepartementet sender rundskriv om osterasjoneringen.

17.11.: Solum forsyningsnemnd skriver om flyttemelding for Olav Gotland. For rasjoneringskortene måtte jo følge mannen.

19.11.: Fordelingskontoret for slakt melder om ankomst av 5162 kg kjøtt til dekning på merke 137. Forsyningsdepartementet melder om sukkeranvisning til August Nygaard. Det bemerkes at brevet er uten underskrift, noe som selvsagt var mistenkelig. Trodde Forsyningsnemnda at noen hadde tiltusket seg departementets brevark, og prøvde seg på svindel, kanskje?

21.11.: Fylkesforsyningsnemnda orienterer om månedlige oppgaver over rasjoneringslegitimasjoner for tekstilvarer for de handlende, og om oppgaveskjema for de handlende på skotøy. Kongsberg Våpenfabrikk sender søknad på gardiner.

23.11.: Kåre Helliksen, Harry Bråthen, Asbjørn Johnsen og Olaf N. Kasin får rasjoneringskort tilsendt i posten – rekommandert, naturligvis, for å unngå at uvedkommende snapper dem opp.

*Den som trodde byråkratiet var mindre da, får tro om igjen.
Tegning av Ø. Tingleff.*

24.11.: Bergen forsyningsnemnd melder at Anker Hafnor har fått erstattet 532 tekstilmerker ved totalforlis med s/s Ingestre.

28.11.: Den Norske Chokoladefabrik skriver om søknad om frukt og tobakk og sjokolade til nystart av forretning, B. Wikan.

01.12.: Ole O. Holtan søker om startlager av sjokolade og drops, en søknad som muligens kan sees i sammenheng med det siste vi skal sitere:

13.12.: Forsyningsdepartementet orienterer om omsetning av spisesjokolade og drops.

Julehilsen med ballong fra Tyskland til Sandsvær på 22 timer

Av Asbjørn Kjørstad

9. desember i 1954 var min bror, Jon, i skogen da han fikk se en ballong komme seilende. Den hektet seg fast i et tre, og Jon klatret etter, men ballongen dro videre slik at han måtte vasse etter i snøen før han fikk tak i den. I ei snor i ballongen hang det et halvt julekort som var skrevet på tysk.

Julekortet fra Tyskland.

Det viste seg at den var sendt opp fra Dortmund Hörde i Tyskland 22 timer tidligere. Det var ei jente på 12 år som hadde sendt den opp. Hun hadde vært i en butikk og fått ballongen, og så klippte hun og faren til et julekort som var lett nok til at ballongen kunne bære det.

Siden jeg hadde gått i gymnaset og hadde lært tysk, blei det min oppgave å svare. At det kom brev fra Norge, vakte nok oppsikt slik at lokalavisa i Tyskland fikk melding om det og skreiv en liten artikkel om det.

Det var ei kusine av Annegret i mer passende alder som skrev tilbake, og vi brevvekslet i noen år. Hun hadde nok andre forventninger enn meg, så jeg måtte nok til slutt skuffe henne.

Da dette kom i den tyske avisa, var jeg i det militære på Heistadmoen. En dag kom en av mine overordnede bort til meg og lurte på om det var jeg som hadde skrevet tilbakemeldingen til Tyskland. Det viste seg at kona hans hadde lest om det i den tyske avisa.

Artikkelen i avisa.

Helge Olsrud

– en viktig mann for Sølvverket

Av Hans Gulli

Helge Olsrud var gruvestiger ved Kongsberg Sølvverk i 19 år. Han hadde også erfaring som oppsynsmann ved flere private bergverk på forskjellige kanter av landet. Et kortere opphold på Grønland inngikk også i hans mangslungne arbeidsliv som bergmann.

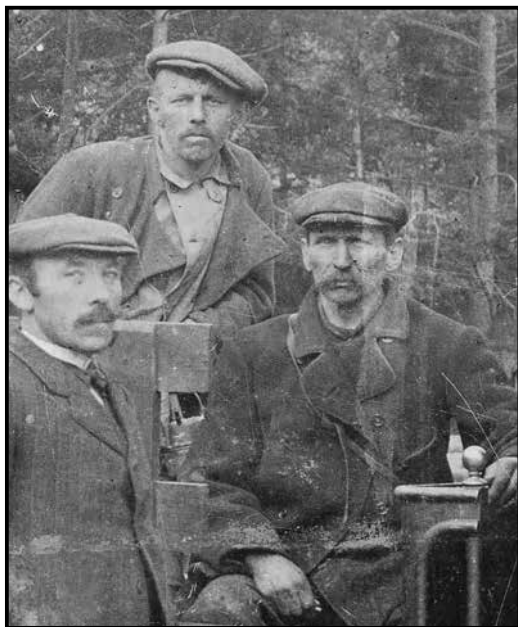
Helge Olsrud ble født 8.2.1886 i Saggrenda, sønn av Martinus O. Olsrud (1854-1918) og Anne Gurine Myhra (1857-1932). Faren var sjakthauer og fra 1906 formann i Gottes Hülfe in der Noth gruve. Olsruds bestefedre, flere onkler og brødrene Olav, Erling og Frithjof var også ansatt ved Sølvverket.

Etter en kort periode som visergutt hos landhandler og smed Ole A. Brath, begynte Olsrud som 15-åring ved Sølvverkets forstvesen. Der drev han med tømmer- og vedhogst og planting frem til sommeren 1904. Av sluttattesten, skrevet av forstbetjent Evju, fremgår det at Olsrud var en meget flink og ivrig arbeider, fiks og hurtig på ferde når det gjaldt og forresten ordentlig og påpasselig i sitt arbeid. Det var en glede for Evju å kunne gi Olsrud sin beste anbefaling.

20 år gammel inngikk Helge Olsrud ekteskap i Kongsberg kirke 30.9.1906 med Helga Marie Lia (28.6.1885 - 18.11.1948), datter av sølvverksarbeider Halvor P. Lia (1864-1919) og Elen Marie Isaksen (1867-1942). De hadde barna Hjørdis Ingebjørg, født 1907, Edel Gunvor, født 1909, og Magne, født 1911. Ved folketellingen 1910 bodde familien i Saggrenda, men flyttet senere til Sandsværmoen. Olsrud er morfar til Toppen Bech.

Den første gruvepraksisen ser ut til å ha vært ved Grua Zinkgruber på Lunner, hvor Olsrud fra 1906 til 1907 arbeidet som fordrer, sjeider og minerer. Våren 1907 gikk ferden til Grønland, hvor Olsrud fra 18.5. til 20.10.1907 arbeidet i Josva Mines, som var drevet av Grønlandsk Minedrifts Aktieselskab AS. Flere fra Sølvverket dro samtidig, blant andre Oscar Lindås og Olaf Bommen.

Olsrud ble 21.11.1907 opptatt som elev ved Sølvverkets bergskole. Det var 32 søkere og 20 ble opptatt. Den teoretiske undervisningen foregikk på fredager og lørdager,

Helge Olsrud (i midten) og hans far Martinus Olsrud fotografert på gruvetoget utenfor Christian 7. stoll i 1914. Sistnevnte hadde vært ansatt ved Sølvverket i 43 år da bildet ble tatt. Maskinmester Kittil Sanness står til venstre. (Foto: Utsnitt, Norsk Bergverksmuseum).

mens elevene på ukens øvrige virkedager deltok i arbeidet ved gruvene. Fra januar 1908 ble trykkluftdrevne bergbormaskiner tatt i bruk, og Olsrud var blant de første som drev med maskinboring. I mai 1910 var det avsluttende eksamen, og Olsrud fortsatte som arbeider ved Sølvverket til mai 1911.

Fra 1.6.1911 til 27.7.1912 var Olsrud sjeideformann og stiger ved Aktieselskabet Røstvangen på Tynset. Deretter var han fra 6.8.1912 til 15.6.1913 stiger ved Åmdals Verk. Der arbeidet det 232 mann i gruva og 197 i dagen, det høyeste antall i verkets historie. Sommeren 1913 var Olsrud igjen tilbake ved Sølvverket. Det ble imidlertid et kort opphold på Sunndalsøra som oppsynsmann i tunnelen ved AS Aura fra 27.7. til 10.8.1914.

Helge Olsrud ble 1.7.1915 ansatt som formann i Gabe Gottes gruve.

Der var arbeidet i driftsåret 1915/16 konsentrert om den nye fordresjakten, som ved budsjettårets utgang var bygget ferdig ned til 310 meters dyp. Ny heisemaskin med lineskiver var ferdig montert og ble prøvekjørt i desember og hadde siden vært i bruk. Gruva hadde en gjennomsnittlig arbeidsstyrke på 24 mann.

I mai 1916 tok han igjen permisjon, og nå gikk turen til Nordland, hvor Olsrud frem til desember 1917 var stiger ved AS Rødfjeldets Kisgruber, Mo i Rana. Der hadde han utført sitt arbeid, både i gruva og ved kontoret, til ledelsens største tilfredshet. De kunne også attestere at han var en meget arbeidsom mann, som hadde lett for å lede en større arbeidsstokk. Fra mai til desember 1918 var Olsrud stiger ved AS Hovland Molybdæn og Wolframgruber i Ørdsalen, Rogaland, hvor han ledet gruverdriften på høyfjellet.

I løpet av juli 1918 brøt spanskesyken ut for fullt i Norge, og under høstepidemien døde flere av Sølvverkets oppsynsmenn og arbeidere. Tre stigerstillinger ble avertet ledige 29. november i blant andre Laagendalsposten, og 41 søkere fra ulike deler av landet meldte sin interesse. Søknaden til Olsrud er datert Hovland 4. desember,

og 21.12.1918 ble han ansatt som stiger i Kongens gruve og Gabe Gottes gruve, med tiltredelse 1.2.1919. Da var arbeidet med den 1350 meter lange stollorten som forbandt Overberget med Underberget, påbegynt. Olsrud ledet arbeidslaget fra Kongens gruve, og gjennomslaget mot Samuel gruve fant sted 10.5.1922.

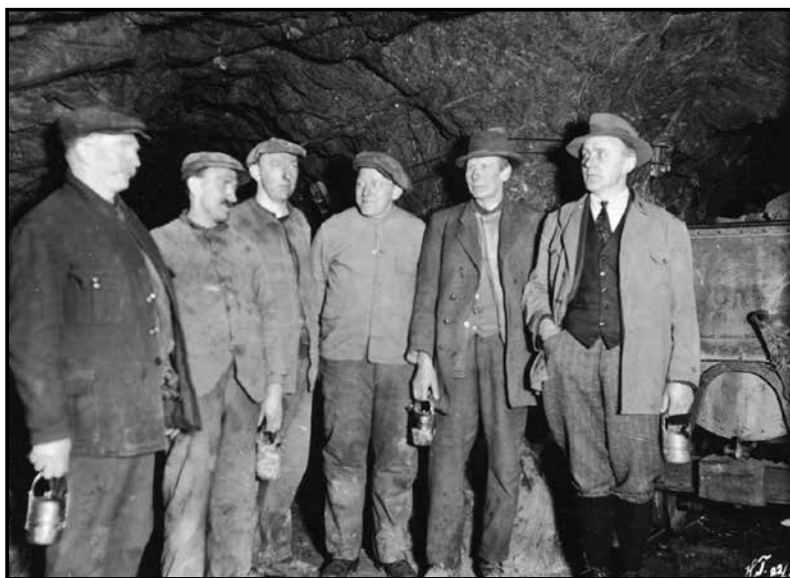
Kongsberg Sølvverks Oppsynsmannsforening ble stiftet 25.10.1919, hvor Olsrud var formann 1921-1922 og 1930-1938. Han var også formann i Kongsberg Avholdslag, medlem av Kongsberg bystyre og flere kommunale nemnder. Olsrud var initiativtaker til Sølvverkets skirenn, det såkalte «sølvverksrennet», som fra slutten av 1920-årene ble arrangert regelmessig.

I mai 1929 besøkte forfatteren Mikkjel Fønhus Sølvverket, noe som resulterte i en lengre artikkel i blant andre avisen Valdres. Der beskriver han turen med gruvetoget gjennom Christian 7. stoll frem til

Som stigere

ved Kongsberg sølvverk er ansat:
 Daniel Bryn som indtil videre skal forrette som stiger i Underbergets gruber.
 Helge Olsrud som indtil videre skal forrette som stiger i Armen og Kongens grube og Gabe Gottes grube.
 Hans Holmen som indtil videre skal forrette som dagstiger i Saggrænden.
 Opseerstillingen ved ekstraktionshytten blir foreløbig ubesat, idet opseerens forretninger midlertidig utføres av den konstituerende formand, Gustav Braaten.

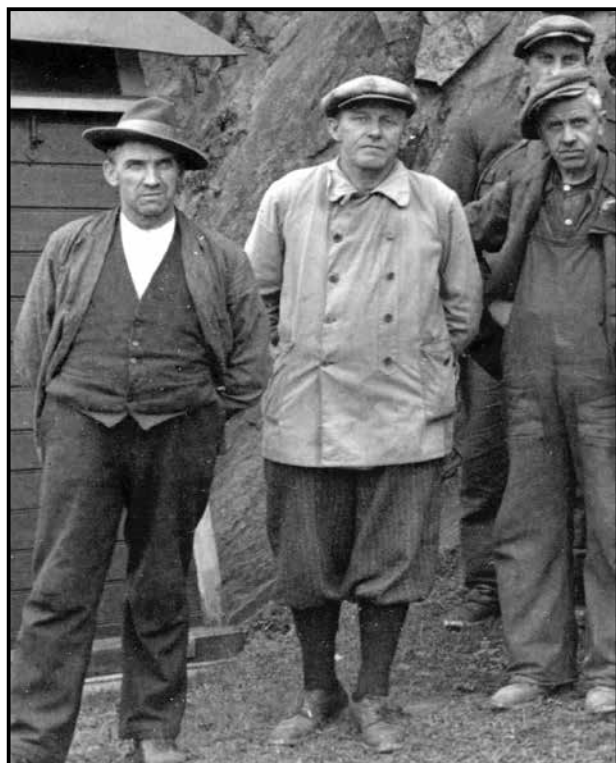
Fremtiden 23.12.1918.

Gruveoppsynsmenn
 fotografert 1932
 i Kongens gruve.
 Fra venstre:
 Formann
 Fredrik Spiten,
 formann
 Hjalmar
 Ormåsen,
 formann Bjarne
 Sanness, stiger
 Helge Olsrud,
 stiger Daniel
 Bryn, stiger
 Hans Holmen.
 (Foto: Norsk
 Bergverks-
 museum).

*Fra «stiger-
oppholdet» i
Kongens gruve
ca. 1935. Olsrud
sitter til høyre, og
viser besøkende
en kalkspatklump
som inneholdt
10 kg sølv. (Foto:
Norsk Bergverks-
museum).*

*Utsnitt av gruppebilde tatt ved Christian 7. stoll i
Saggrenda ca. 1935. Fra venstre: Hjalmar Ormåsen,
Helge Olsrud, Nils Sommerstad og Torgeir Haugen.
(Foto: Norsk Bergverksmuseum).*

Kongens gruve, hvor han ble tatt imot av stiger Olsrud, som viste ham rundt. Fønhus beså kraftstasjonen og heiserrommet og var også innom «oppholdet», hvor arbeiderne tilbragte spise-pausen. Der stod det flere sotede kaffekjeler på bordet og ved siden av noen digre spilkummer av kopper. Etter å ha besett seg på stoll-nivå, tok de heisen ned til bunnen av gruva. Fønhus hadde følelsen av å fare ned gjennom en lang og mørk peispipe. Da de endelig stanset, fortalte Olsrud at de befant seg 460 meter under havets overflate. Der hadde Fønhus iaktatt en borer som arbeidet i en sann «helvedeslarm». Olsrud fortalte at folkene kunne holde ut i gruvene i både 30 og 40 år,

Olsrud var medlem av Bergskolekomiteen av 1931, som skulle gi en nærmere utredning om en fast og varig ordning av utdannelsen av bergverkenes oppsynsmenn. Fra Sølvverket ble oppnevnt direktør Dalset og Olsrud. Komiteen avga innstilling i 1933, hvor mindretallet, Dalset og Olsrud, foreslo at skolen i hovedtrekkene ble organisert som den tidligere bergskole, og at den fortsatt ble knyttet til Kongsberg Sølvverk. Innstillingen ble forelagt en rekke interesserte til uttalelse. Den 11.6.1936 vedtok Stortinget at Bergskolen fortsatt skulle ligge på Kongsberg. Olsrud var fra 1936 til 1938 medlem av skolens forstandskap.

Febr. 1938

Der Leuzmerster!

Ned 240 Ton er bygget Kvarta Takgrunden
Ned 515 er skinnene af vis reast og revinger
ar skakten påbegyndt.

Seerne revideret er udført 374 dage arbejde
= 556.5 Mann. Heiren og linen er prøvet og fundet
i orden, bortset fra den brude his som revideret
i forige revideret

Brætteløysen

I det nærmest forbeholdt Salopningen
iforandret, i det med det gælder gælder mig ut
Arbeide med hellere er fortsat på Skopene,
er vandring, i iske det kan påbegyndes.
I dag helt stans på grund af Isdækkelsen.

Hellyvandingsproben

Der er arbeidet med nedbygning og
skumpning samt frejningsbygning. Al² x på
dage fortsat, der gælder det at 10 er fuldt
er sands til skænkningen.

Sagpenden den 30
H. H. H. H.

(Signature)

Den 2.8.1938 skrev stiger Olsrud sin siste rapport om arbeidets gang i Kongens gruve, Bratteskjerpet og Helgevannsgruvene. Fredag 5. august var han i smeltehytta med en malmprøve fra Bratteskjerpet. (Statsarkivet i Kongsberg).

ledet og assisterte filmfolkene under opptakene, som ble gjort i juni 1937.

Høsten 1937 fremla Bjarne Sanness i et møte med sølvverksdirektør Dalset ideen om å skape et museum eller samling for Sølvverket. Dalset overlot arbeidet til Kongsberg Sølvverks Oppsynsmannsforening, som på foreningens årsmøte 29.1.1938 valgte en arbeidskomite bestående av Bjarne Sanness, Helge Olsrud og Olaf Løken. På det konstituerende møtet 6.5.1938 ble Sanness valgt som formann.

Da Olsrud mandag 8.8. 1938 hadde tatt fatt på en ny arbeidsuke i Kongens gruve, ble han funnet bevisstløs på gruvas stollnivå. Helge Olsrud avgikk ved døden samme dag, i en alder av 52 år.

Helge Olsrud ble begravd 13.8.1938 på Kongsberg kirkegård, under meget stor deltagelse. 14 kranser ble pålagt, blant andre fra familien, Kongsberg Sølvverk, arbeiderne i Kongens gruve, Bratteskjerpet og Helgevannsgruvene, Kongsberg Sølvverks Oppsynsmannsforening, Kongsberg Avholdslag, Statstjenestemannsforbundet og tjenestemennene i Den Kongelige Mynt. Marskalker var maskinmester Kittil Sanness og stiger Anders Kortvedt.

KILDER OG LITTERATUR

Statsarkivet i Kongsberg: Kongsberg Sølvverks arkiv 1816-1962: Manntall, korrespondanse, lønningsberegninger, analyseprotokoller, rapportbøker.

Attester etter Helge Olsrud.

Digitalarkivet: Diverse kirkebøker for Kongsberg og Sandsvær, folketellingene 1900 og 1910.

Stortingsforhandlinger på nett.

Diverse utgaver av Laagendalsposten 1918, 1922 og 1938, Valdres 23.5.1929.

Kjenn ditt lands turistbrosjyrer nr. 3. Kongsberg 1937.

Pryser, Thoralf (red.): Statstjenestemannsforbundet gjennom 25 år. Oslo 1949.

Studentene fra 1923. Oslo 1950.

Bergskolen 100 år. Jubileumsberetning 1866-1966.

Sanness, Bjarne: Oppnavn og tekniske uttrykk ved Kongsberg Sølvverk. Bergverksmuseet skrift nr. 3. Kongsberg 1984.

Grimdalen, Olav: Mo bygdebok bind 1. Tokke 1996.

Til øyenslyst og hvilens behag: Sandsvær-antependiet

Av Gunvor Thingstad Bøen

I en stor sal på Kunstindustrimuseet i Oslo henger et stort billedvevteppe som i faglitteraturen blir kalt Sandsvær-antependiet. I denne salen er det en dunkel belysning, og på veggene henger også mange andre norske, verdifulle billedvevtepper i glassmontere, som blir godt bevart i denne belysningen.

Det berømte Baldisholteppet befinner seg også her. Mats Mørkholt hadde vært tingskriver i Sandsvær mellom 1615 og 1625, da han flyttet fra området. Muligens har han og hans hustru, Anne Persdatter, forært det såkalte flamskvevde billedteppet til en kirke i Sandsværdistriktet. Teppet er 122 cm høyt og 223 cm bredt. I 1887 ble dette kunstverket innkjøpt til Kunstindustrimuseet i Oslo av en mann fra Numedal.

Sandsvær-antependiet.

Sentralmotivet i antependiet er den korsfestede Kristus, og korset er omgitt av frodig vegetasjon, med Jerusalem i bakgrunnen. Kristusskikkelsen er flankert av de navngitte giveres våpenskjold. Tingskriver Mats Mørkholt og Anne Persdatter er nok fremstilt som donatorer lengst til venstre i teppet. Deretter følger en gruppe på tre personer foran et stort tre med en blomstrende og en visnet grein ut fra stammen. Døperen Johannes med glorie om hodet står nærmest korset og peker opp mot den korsfestede Kristus. De to andre mennene har vært tolket som Abraham og Isak. Den sittende, nakne personen kan være mennesket som har fått nåde i dåpen, og den stående skikkelse er representant for Det gamle testamente og loven, kanskje Moses. Til høyre for den korsfestede stiger Kristus opp av graven. Symbolsk ligger døden og djevelen beseiret under hans føtter, mens to forferdede soldater følger underet. Lengst til høyre står Eva med et fikenblad foran seg og med et eple i hånden. Adam er ikke med i bildet, men slangen ser vi blant løvverket.

Det er tydelig at Kristusskikkelsen er større og mer realistisk gjengitt enn de andre personene. De andre er stive og frontale. Bygningene i bakgrunnen er sammentrengte med spisse, skjeve tårn og skakke løkkupler. Stoffenes foldekast er skjematisert og mønstrene forenklet til geometriske figurer. Teppet har hatt en livlig fargeprakt, men er i dag ganske falmet. Forbildet for dette teppet kan være tittelbladet på Christian III' bibelutgave med scener fra Det gamle- og Det nye testamentet, som kom ut i København i 1550. Et kopperstikk fra litt før 1550, som går tilbake til Lucas Cranach d. e. (1472-1553) tysk renessansekunstner, maler og grafiker, er igjen forbilde for Christian III' bibel.

Billedvev, også kalt flamskvev, har lange tradisjoner i vårt land, og har spesielt engasjert kvinner, men også menn, gjennom lange tider. Når vi sitter ved veven, tenker vi ofte på at vi som vever i dag, arbeider i en lang tradisjon, og kjenner gleden ved å skape noe felles med disse menneskene. Men tidens tann har tæret på fortidens tekstilkunst, mye er utslitt og blitt borte, men noe har overlevd og blir tatt godt vare på i museer verden over. I Kongsbergområdet satte Åpent verksted i gang opplæring i billedvev for en del år siden, og mange kvinner har lært seg billedvevens teknikker og vevd vakre tepper. Underveis har jeg skaffet en del litteratur om emnet, og prøver med dette å sette søkelys på billedvevens historie, og hvordan den bringes videre i vår tid også i vårt distrikt.

Tjelding

Tekstil romutsmykning i middelalderen kalles med det gamle nordiske ord for tjelding. Den skikk å henge opp tepper rundt veggene når det skulle være fest i en sal, hall eller stue, et tempel eller kirke synes å ha vært i bruk fra uminnelige tider og hos de aller fleste av jordens folk. Dette skjedde så snart de nådde et visst kulturtrinn, og

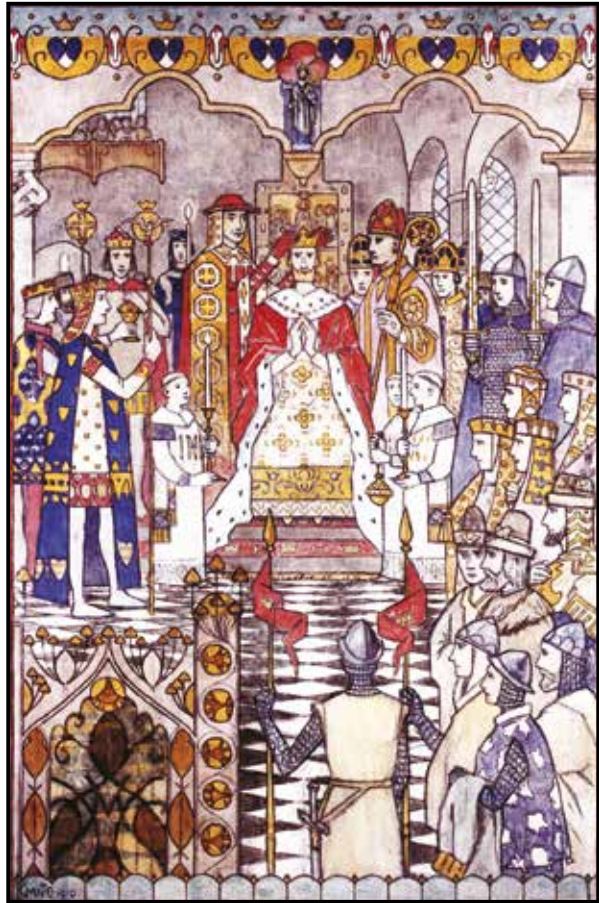
lærte å beherske vevens og broderiets tekniske finesser. Når de sluttet å brenne på åren på golvet, og gikk over til å bruke peis, ble det mindre røyk i rommet, og da holdt tekstilene seg lengre pene.

I Hellig Olavs saga fortelles det, at da han fra sin utenlandsreise kom hjem til sin mor, dronning Åsta på Ringerike, stelte hun i stand til gjestebud. «Åsta står raskt opp og byr karler og kvinner ta stuens innbo og pryde den raskt med tjeld og benker rundt om».

Tjelding har svært lange tradisjoner i Norge, det viser fragmenter av billedvev som ble funnet i Osebergskipet. Men Osebergskipets billedvev er vevd i en helt annen teknikk, og hører derfor til i et annet tradisjonsområde. Sagaene har en del beretninger om tjelding av hallene før de store høytider.

I beretningen i Håkon IV Håkonsons saga om hans

kroning i Bergen Olavsvaka 29. juli 1247, hører vi om en av de mest pompøse begivenheter i hele vår middelalderhistorie. Det var av avgjørende betydning for kong Håkon å styrke kongedømmets stilling, og gjennom kroningen skape et trygt og godt forhold til kirken. Derfor skulle det ikke spares på noe for å kaste glans over begivenheten. Kong Håkon sendte skip til England og andre land om våren for å skaffe de ting han syntes det skortet mest på i Norge, så han kunne ta i mot kardinalen således han ville, og som det sømmet seg for dem begge. Vi har vel lov til å regne med, at mange av de stoffer som ble brukt til tjelding, ble brakt hjem på kongens skip for anledningen. Dekorative veggtepper var da naturlig å anbringe bak høysetet, og over har det antakeligvis vært en himling eller baldakin. Kongen har sittet midt på tverrpallen med kardinalen, erkebiskopen og bispene på sin høyre side, og dronnin-

Fra Håkon IV Håkonsons kroning.

gen, hennes mor, døtre og andre damer på venstre side. Den temporære tjeldingen til store fester holdt seg hos overklassen langt inn i 1600-årene.

Olaus Magnus, (1490-1557) svensk geistlig, historiker og kartograf, samt erkebiskop i den romerskkatolske kirke, skrev Nordens første historiske bokverk «Historia om de nordiska folken» utgitt på latin i 1555. Der kan vi lese «Men i bonader af inväfda trådar i gjenombrutet, sådana man kan se i romerska fursteboningar, synes Nordens kvinnor afgjort ofverträffa alla konstväfvare i världen. Ja, för att icke vara syslölösa, äfven fornämna damer, och skänka därigenom sina hus en prydnad som går i arf til kommande släkten».

Tjeld synes litt etter litt å gå over til å betegne et firkantet teppe, men også i form av pute, åkle og sengeteppe. Gjennom generasjoner hadde slekten samlet seg rikdommer i gull og sølv, men også i tekstiler. Det var oppspart arbeid som ble anbrakt i tepper, og som bonden med stolthet viste fram når det ble tjeldet til fest.

Når det ble stelt til gilde og høytid på gårdene i Norge, fra vikingtiden til langt opp i 1800-årene, var det etter evne. Om dette forteller både det bevarte materiale, våre senere sagaer og ikke minst vår levende bondetradisjon.

I fyrsteboliger og velstående hjem har nok tjelding til en viss grad vært permanent, men stort sett må den oppfattes som en skikk som er nøye knyttet til de store fester, først og fremst bryllup, dåp, begravelser, men også til julefeiringen. Men aller viktigst var det at huset og gården tok seg riktig staselig ut ved de for slekten viktige bryllupsfester. Selv om huset var velberget og eide et godt forråd av tekstiler, rakk dette med renessansens stigende luksuskraav aldri til. Man tydde til lån hos naboer og venner i en slik utstrekning som man i våre dager ikke kunne tenke seg. Oftest var rommene sparsomt utstyrt, og det kunne nok behøves noen fargerike tekstiler for å gi det rette inntrykk av fest og velstand.

Inventarlister fra 15-1600-årene i Norge viser at Bergenhus og Akershus festning hadde permanent utstyr med tekstiler, og mye av dette var billedvev, også kalt flamskveving eller flamskvev. Utdrag fra skifteprotokoller på 1500-tallet viser at folk har eid gammel billedvev i by og bygd. Billedtepper her i Norden i 1500-1600-årene har tilhørt festutstyret i form av billedvev. Sagatidens og høymiddelalderens tjelding må ha vært alminnelig kjent og brukt over hele landet.

Renessansens billedveving

Renessansens billedveving kom som en ny motebølge til Norge i siste halvdel av 1500-årene. Det må ha vært flamskvevere fra de mer provinsielle nord-tyske og slesvigske vevstuer som brakte håndverket med seg. De første vevere kan ha vært både menn og kvinner. Flamskvevstolen må være brakt som en nyhet til Norge av utenlandske vevere. Ordet flamsk kommer av Flandern, som på den tid var det viktigste sentrum

for billedvev i gobelinteknikk. Flamsk er betegnelsen i Norge om vevnader i denne teknikken. Denne veven har vært en opprettstående vevstol med bom oppe og nede. Veveren satt under arbeidet og vevde nedenfra og oppover. Om den var en nyhet i Norge, var den velkjent i Europa, i flere størrelser og varianter. Flamskveving er det samme som vi kaller billedveving, det ble den store moten i Skandinavia under renessansen og barokken.

Det er vanskelig å finne ut hvor de første flamskvevere slo seg ned i Norge, men Bergen og Skien var de første tilholdssteder for denne virksomheten. Sjøveien var bindeledd mellom Nordsjølandene og Norge. I norske rettsdokumenter står det at Anne Pedersdotter, enken etter den kjente Bergenspresten Absalon Pedersen Beyer, ble brent som heks på bålet. Årsaken var at hun var blitt sint på Giert snekker og hans kone fordi hun ikke fikk utlevert en «ram» til å veve «flamsk» i. Det var Annes datter som skulle ha den nye rammen, en flamskvevstol.

I 1594 endte enda en norsk kvinne sitt liv som heks på bålet i Bergen. Det var flamskveveren Johanne Jensdatter som fikk denne skjebne. Hun eide først hus i Skien, der hun hadde vevstue, og hadde unge jenter til opplæring hos seg. Senere flyttet hun til Bergen der hun fortsatte med flamskveving. Der led hun samme skjebne som Anne Pedersdotter. Hun står sentralt i norsk flamskvevings historie.

Vewing av billedteppe på vevstol med renning utspent mellom to faste bommer. Merk modellteppet opphengt bak renningen.

Bøndernes billedvevinger

Mange steder på bygdene har det også vært populært å veve flamskvev. Som treskurden og rosemalingen gikk også kunstvevingen over til å bli øvd av spesialister. Veversker har hatt vevstue fast installert på sin egen gård. Billedvev kan ha blitt drevet som et bierverv ved siden av gårdsdrift. Prisen på et godt åkle var like høy som prisen på ei ku. Disse vevde teppene var nok vevd på bestilling eller laget for salg. De originale teppene, utgangsteppene, har sitt utgangspunkt i renessansen, i 1600-årenes første halvdel og senere i barokken.

I Gudbrandsdalen må det ha vært en helt spesiell interesse for billedvev. Disse veverne representerer en særpreget, nasjonal tekstilkunst av monumental karakter. Billedvevingen er også enestående i bondekulturen fordi den representerer det eneste området hvorpå de norske bondekunstnerne bevisst og kunstnerisk har mestret figurfremstillingen, og utad fordi den ikke har noen parallell i samtidig europeisk bondeveving.

Det mest alminnelige utstyret i hjemmene var puter, kalt hynder, ca. 45 til 60 cm. i firkant, som ble stilt opp mot benkeryggen, slik at det ble mest mulig behagelig for de som satt der. Undersiden kunne være av skinn eller farget klede. Benkehynder, som kunne bli opptil 4-5 meter lange, lå på veggfaste benker eller løse benker som fantes i interiøret. Da det i 1600-årene ble moderne med stoppede møbler, ble fargerike, flamskvevde møbeltrekk mye brukt på stoler.

Kirkekunst

Tjelding av kirkerommet er en urgammel tradisjon, og mye tyder på at utgangspunktet for flere av de populære vevinger med religiøse motiver har vært bestemt til å pryde kirker. Tjeldingen i kirkene hører først og fremst middelalderen til, men den fortsatte også etter Reformasjonen. I klostervevstuene ble det utført antependier og annet kirkelig utstyr.

Johan Meyer, (1860-1940) professor i form- og ornamentlære og arkitektur-historie ved NTH i Trondheim, fremhever at kirkens bibelske bilder er hovedkilder for vår billedvevings fremstillinger. Dekorasjonene fra Eidsborg stavkirke i Telemark, fra 1604, viser en figurfrise med De hellige tre konger og Tilbedelsen med Jesus på Marias fang, som har den mest utpregete ”teppestil” av alle de faste kirkedekorasjoner vi nå kjenner. Hovedfargene var rødt, grønt, hvitt, gult med sort i tegning og konturer. Det er påvist at teppenes komposisjon og stil ligger så nær opptil enkelte maleres arbeider at vi må kunne forutsette en viss forbindelse mellom veveren og maleren. Det er ikke vanskelig å tenke seg at også bondeveverskene, særlig de profesjonelle, har benyttet anledningen når omfarende kunstnere var i området for å dekorere kirker, enten å få tegnet en mønsterkartong eller lage fortegning fra et kirkebilde til sin vevstue. Det

kan tenkes at malerne tegnet mønsterkartonger for billedveverskene. Etter reformasjonen er norske kirkers tekstile utstyr blitt sterkt forenklet. Uten å kunne påvise det nærmere, kan det ha vært malere som var beskjeftiget på Akershus slott som påtok seg utsmykning av kirker andre steder.

Billedvevingen er også enestående i bondekulturen fordi den representerer det eneste område hvorpå norske bondekunstnere bevisst og vellykket har mestret figurframstillingen, som man ikke finner noen parallell til i samtidig europeisk tradisjon. Nordre Gudbrandsdalen var blomstringsstedet for den nasjonale vevkunst, hvorfra nesten alle andre landsdeler har fått sine impulser til billedvevingen.

Billedvev i nyere tid

Vevkunsten har som nevnt eksistert svært lenge i menneskenes historie. Men vevarbeider i ull og lin vil i det lange løp bli ødelagt av tidens tann. En del gamle, til dels falmende tepper, kan man se i glassmontere i saler med svak belysning i museer verden over. Thor B. Kielland, (1894-1963) direktør ved Kunstindustri-museet i Oslo, skrev verket «Norsk billedvev 1550-1800» i årene 1953-1955. I sitt verk viser han bilder av gamle, vakre tekstiler som er tatt godt vare på i våre museer. Det er imponerende å se hvor flinke veverne må ha vært i mange hundre år. De har behersket vevkunstens teknikker, og brukt store vever vi ikke får tak i i dag. Vi beundrer de store bildene, men det er vanskelig å gjøre maken til dem i dag.

I vår tid har Husfliden og andre lignende institusjoner stått på for å ta opp igjen billedvevinteressen i Norge. Dyktige kunstnere studerer gamle tepper, og lager nye mønsterkartonger, som er kopier av gamle tepper. De nyere teppene er ikke så store som de gamle, og tar bare med utdrag av dem. Nåtidens rammevever er ikke så store som de gamle, og det lages heller ikke store mønsterkartonger som vi kan veve de gamle bildene etter.

Baldisholteppet

Baldisholteppet er et av de sentrale stykker i norsk tekstilkunst, og er et av de få billedvevninger som er bevart i Europa fra romansk tid. I 1875 ble Baldishol kirke i Nes i Hedmark revet. Under golvet i klockerstolen fant man et fragment av et stort teppe som nå eies av Kunstindustrimuseet i Oslo, og betraktes som et av museets fornemste stykker. Renningen i Baldisholteppet er av grov 2-trådet ull, som også finnes i noen av våre 400 år yngre norske billedtepper.

Teppets dimensjoner og billedinnhold med de tolv månedsfelter ville passet utmerket til domkirken i Hamar. Begivenhetene rundt Reformasjonen, og de urolige tider under krigen mot svenskene i 1567, som medførte kirkens brann, kan ha gjort at man ønsket å bringe teppet eller restene av det i sikkerhet til en nærliggende kirke.

Baldisholteppet.

Teppet fremstiller april og mai av de tolv månedsbilder, som i middelalderen var en av de mest yndete europeiske billedserier. Opprinnelig må det ha vært tolv bueganger. Kunsthistoriker og museums mann Hans E. Dedekam (1872-1928) går sterkt inn for at dette er et norsk arbeid. Ridderens utstyr hører nærmest hjemme i tiden før 1150, aprilfigurens draktmønster minner mye om moter, ca. 1180. Drakten med de halvlange benklær eller den splittede kjortel synes å ha vært alminnelig i Norden i 1100-årene. Ad de fleste veier føres vi til tiden 1180-90. Hans Dedekam hevder videre at teppet har tilknytning til annen norsk kunst, især kirkeportalen fra Hylestad i Setesdal. Flere detaljer bringer tanken hen til Baldisholteppet: Treet med bølgeformet stamme, fuglene og bladdusken i toppen er nesten det samme som på teppet. Mange detaljer i Baldisholteppet tyder på en livlig forbindelse med det øvrige Europa, men helhetsinntrykket av det er like så norsk som av vår treskurd.

Hellig-tre-konger-teppene

Hellig-tre-konger-teppene har en sentral plass i kirkekunsten. Sjette januar var kongenes helgedag, og julefeiringens offisielle slutt punkt. Den dagen hadde man i katolsk tid prosesjoner med stjernemenn og hellige konger, en skikk som holdt seg både i by og land lenge etter Reformasjonen. Da tentes de trearmete Hellig-tre-kongers lys, og da var også drikkehornene framme ved måltidene. Det var knapt noe som egnet

seg bedre på veggene enn tepper med dette motivet. Kongelegenden inspirerte kunstnerne til stor praktutfoldelse og festivitas.

Thor B. Kielland har registrert 58 bevarte tepper med Hellig-tre-konger-motivene, så de må ha vært populære. Allerede i tidlig middelalder var de vise menn fra Østerland, slik Matteusevangeliet forteller, blitt til de hellige tre konger i teologisk betydning. I norsk middelalderkunst er de blitt framstilt som fyrster med kroner på hodet. De er navngitt Caspar, Melchior og Balthasar, og er ofte framstilt som 20-års skjeggløs ungdom, 40 års manndom og 60 års alderdom. De kan også symbolisere middelalderens tre verdensdeler, men også som herskere fra Persia, Numibia og Saba.

I Matteus 2, 1-2 står det skrevet: Da Jesus var født i Betlehem i Judea, på den tid Herodes var konge, kom noen vismenn fra Østen til Jerusalem og spurte: «Hvor er jødernes konge som nå er født? Vi så hans stjerne da den gikk opp ved morgengry, og er kommet for å hylle ham.» Det var ikke uvanlig at stjernetydere forbandt en stjerne med håpet om en frelserkonge. Særlig festet de seg ved en stjerne da den gikk opp i horisonten like før soloppgang.

Det er frodig vegetasjon langs veien der de rir fram, med høye trær, busker og lave vekster. Den mørke stjernehimlen over dem viser at det er natt. Den største stjernen på hver del kan være Betlehemsstjernen. Byen i bakgrunnen kan være Jerusalem med høye bygninger og tårn.

Billeddelen øverst til høyre kalles «Tilbedelsen». Kongene er kommet fram til Betlehem. De er kommet inn i stallen, og har funnet Jesusbarnet og Maria. De to eldste kongene kneler ned og hyller Jesusbarnet, de rekker fram gavene: gull, røkelse og myrra. Den tredje kongen står litt i bakgrunnen og venter. Maria er kledd i en sid, mønstret drakt og kappe. På hodet har hun den gifte kvinnes hodelin, og barnet sitter naken på et stykke hvitt lintøy som ligger på Marias fang.

I stiltype og klesdrakter faller dette teppet inn under de gudbrandsdalske vevinger fra siste halvdel av 1600-årene.

Dette teppet blir kalt «Kongene i firkant». I øverste firkant til høyre ser vi Maria med Jesusbarnet på fanget. Det kalles "Tilbedelsen." De tre kongene sitter på hesteryggen på hver sin hest. Hestenes fotstillinger viser at kongen øverst til venstre er kommet fram til målet, de to andre er underveis. Det er frodig vegetasjon langs veien, med høye og lave busker. Stjernehimlen over dem viser at det er natt. Rammen rundt teppet består av åttebladsroser.

Hellig-tre-kongerteppe vevd som kopi av originalt billedvevteppe

I vår tid er det tegnet en mønsterkartong som vi kan bruke for å veve dette motivet, men den nederste halvdelen mangler. Der ser vi Tilbedelsen til høyre, og kongen, Caspar, på hesteryggen til venstre. Over hustakene og stjernene står det med uryddige bokstaver og tall: ANNO 1625. Den opprinnelige komposisjonen er vevd i året 1625. Den nye mønsterkartongen gjengir motivet tett opptil originalen. Vi vever våre bilder i dag i ull og lin, slik det er blitt gjort i hundrevis av år. Kvinnene har brukt mye tid på dette håndverket, for billedvev er svært tidkrevende. Når en sitter og vever, går tankene stundom tilbake til våre formødre og forfedre som har vevd vakker husflid til sine boliger. Vi beundrer deres tekstilkunst som er oppbevart og utstilt i våre museer rundt om i norske byer og bygder.

Rike Ragna

Innerst i Hardangerfjorden, mellom høye fjell, står Eidfjord gamle kirke. Det er en gammel kirke som ble reist i året 1309. Denne kirken er vigslet til apostelen Jakob. Sagnet forteller at den mektige Rike Ragna har reist denne kirken. Hun skal ha bygget

Hellig-tre-konger Bildet er egentlig delt i to, den venstre halvdelen viser Caspar til hest. Den høyre delen kalles Tilbedelsen og viser de tre kongene som er kommet fram til Betlehem.

kirken for å sone sine synder. Da hun var på bytur, hadde hun satt mannen sin igjen på et skjær, og da sjøen flødde opp, strøk han med.

Gravsteinen over Rike Ragna står nå ved veggen i koret. Steinen har et bilde av apostelen Jakob i fotsid kjole, med pilegrimsstav i høyre hånd og Bibelen i venstre. Foran ham står en kvinne med løftede hender som rekker fram en kirkemodell med tårn. På steinen står det: «Her kviler Ragna Åsolvsdotter er dessa kirkju let gjera». Kirken har steinmurer

Rike Ragna.

som noen steder er 1,67 meter tykke. Inventaret er enkelt, benkene er trehvite og ikke særlig gode å sitte i. Kanskje er de bare tenkt til støtte den gangen de måtte stå under gudstjenesten. Ved inngangen til benkeradene ligger en svær dørbjelke. Her knelte folk før de gikk inn i benken. Hver gård hadde sin benk som var merket med bumerke. Som skille mellom kor og skip står det en korbue med åttekantete søyler på sidene. På veggene i koret har det vært maleri og innskrifter, disse har vært kalket over, men en har prøvd å avdekke noe av dette. Altertavlen viser Jesus på korset og Maria med noen apostler rundt. Den er laget av den lokale kunstneren, Dagfinn Instanes, som også har laget mønsterkartong til «Rike Ragna» på 1900-tallet. På den måten kan vi, som vever i dag, drive med billedvev med motiver fra middelalderen. Den norske Husflidsforening, Monicaskolen, Hardangerflid og flere andre kan skaffe spelsaugarn, lingarn og mønsterkartonger med gamle og nye motiver.

Kilder:

Thor B. Kielland: Trebindsverket Norsk billedvev 1550-1800. Utgitt av Kunstindustrimuseet i Oslo. Gyldendal norsk forlag

Bind I: Vevkunsten hos herremann og borger. Gyldendal norsk forlag 1953

Bind II: Bøndernes billedvevninger. Gyldendal norsk forlag 1955

Bind III: Bruksvevninger i bygdene. Gyldendal norsk forlag 1955

Helen Engelstad: Refil Bunad Tjeld. Utgitt av Kunstindustrimuseet i Oslo. Gyldendal norsk forlag 1952

Aase Bay Sjøvold: Norsk billedvev. C. Huitfeldt forlag Oslo 1986

I ettertankens kalde lys.....

Av Odd Arne Helleberg

I kirkeboka for Sandsvær nr 4, 1817-1839, finner vi på s 374 innført følgende:

«Da adskillige aarsager har lagt hindringer i veyen for undertegnede forehavende ægte forbindelse med enkemanden Dyre Olsen Lande, saa erklæres herved at denne forbindelse som findes anført i aaret 1819 fra denne siden ganske skal være hævet, saa at intet ægte-skab \skal / finde sted imellem mig og Dyre Lande. Til vitterlighed har jeg formaaet min broder Ole Johnsen Laugerud og min svigersøn Peder Torbiørnsen Hedenstad eller paa hans vegne min søn Erik Olsen Dahl eyet, som Peder Torbiørnsen har i denne henseende overleveret hans signet, at være overværende og underskrive denne min erklæring.

Sandsverd d. 4de maji 1820 Inger Marie Johnsdatter Dahl

Til vitterlighed: Ole Laugerud (L.S.) Erich Olsen Dahl eye paa Peder Hedenstads vegne (L.S.)»

På s 369 finner vi som lysing nr 2 enkemann Dyre Olsen Lande, 75 år gl., og enken Inger Marie Johnsdtr. Dahl med Anders Kroksrud og Peder Hedenstad, med bemerkning ikke viet.

På s 376 følger denne erklæringen:

«Af flere aarsager har undertegnede Jørgen Danielsen Brua fundet sig |-forpli-| nødsaget til herved at erklære, at det mellem ham og enken Dorte Hansdatter Hørtvedt forehavende ægteskab, som aar 1820 blev tillyst, skal være hævet, saa at enken Dorte Hansdatter |-derfra-| skal ligesom ham selv være ganske befriet fra dette ægteskab og den hele forbindelse tilintetgiort, hvilket herved bekræftes i overværelse af de 2de forlovere Martin Hørtved og Anders Hagen.

Sandsverd d. 7de febr. 1821 Jørgen Danielsen Brua med iholden pen

Til vitterlighed A. Hagen (L.S.) M. Hørtved (L.S.)»

På s 375 finner vi som lysning 20 ungkar Jørgen Danielsen Brua, 46 år gl., og enke Dorte Hansdtr. Hostved, 48 år gl., med Anders Hagen og Morten Hørtved som forlovere, og så anført «ikke viede»

Og på s 378 finner vi videre:

«Da den af mig i forventning af ægteskab udkaarede pige Gunild Monsdatter Smogstad,

Hun ønskede ikke at leve med mig. Tegning av Ø. Tingleff.

allereede, efter den paa forrige side pag. 377 bekiendt gjorde lysning, havde flyttet i mit hus, men sistafvigte 2den pintzedag d. 11te junii atter uventet forloed mig, flyttede til Laurdal igien, og strax derpaa loed afhente det hende tilhørende afklæder og kister, og saaledes ved hendes forhold viist, at hun ikke ønskede at leve med mig, saa erklærer ieg herved, at ieg ligeledes fra min side ønsker den imellem os forventede forbindelse hævet, og vil for eftertiden ansee hende saavel som mig løst fra det baand der ellers efter den skeette tillysning paalaa os begge.

Sandsverd d. 10de julii 1821. Matthis Jensen Boserud med iholdt pen.

Til vitterlighed Ole Arnesen Hvaals eje Jørgen Nielsen Hvaals eje med iholden pen.»

På s 377 finner vi som lysning nr 10 for 1821 ungk. Matthis Jensen Boserud, 25 år, og pige Gunil Monsdatter Smugstad, 33 år, med bemerkning ikke viet.

Disse tre er de eneste som står innført i kirkeboka, men det er neppe tvil om at det var flere, både før og etter denne tid. Hvorfor akkurat disse er innført, og hvorfor praksisen ikke ble videreført, vet vi ikke.

De første utvandrere fra Øst-Norge til Amerika

Av Hølje Bøen

De fleste av oss kjenner historien om utvandringen til Amerika, men har ikke tatt inn over oss dimensjonen av denne folkevandringen. Færre av oss vet at det i dag trolig er flere norske etterkommere i Amerika enn det er etniske nordmenn i Norge, og at norske nybyggere var blant de mest populære innvandringsgruppene i Amerika, og videre at samlede årlige pengegaver fra norsk-amerikanere til formål i deres gamle hjemland i en periode best kunne måles mot norske statsbudsjett. I løpet av hundreårsperioden 1825 til 1925 regner en med at ca. 800 000 nordmenn slo seg ned i Amerika.

Utvandrerne reiste fra et Norge prega av økonomisk stagnasjon og menneskelige barrierer, i håp om å komme til noe som var bedre, noe som kunne gjøre livet lettere. Det de kom til, ligna ikke hjemlandet, ulikheten blei både en lettelse og en byrde for dem. Om de slo seg ned som farmere i Midtvesten, som de fleste fra vårt distrikt gjorde, eller de stoppa i en av de raskt voksende byene, eller noe seinere livnærte seg som fiskere og sjømenn på Stillehavskysten, var de kommet til et ukjent land, og måtte starte forfra. Omgivelsene var uvante, landets historie ligna ikke Norges, og her rådde loven om den sterkestes rett.

Sluppen «Restaurasjonen»

Det hele starta beskjedent den 5. juli 1825 da sluppen «Restaurasjonen» med 52 mennesker om bord la ut på en lang og ukjent ferd fra Stavanger til Amerika. Da de ankom New York 9. oktober, var de 53. Et pikebarn blei født på turen. Dette var en gruppe kvekere som av religiøse grunner valgte å forlate Norge. De hadde ei tid arbeida med planer om å emigrere til Amerika. De hadde alliert seg med Cleng Peerson, som regnes som den norske utvandringens far, og fått han til å finne et passende sted i Amerika. Stedet Cleng Peerson fant til de var Kandall, et sted langt nord i staten New York mot kysten av Ontariosjøen, mellom 5 og 6 norske mil fra byen Rochester. Dette var et

område med tett skog og tungt å opparbeide, så en del av sluppefolket var misfornøyd med stedet. De var heller ikke helt blide på Cleng Peerson som hadde funnet stedet for dem. Det var de som ønska seg hjem til Norge, men da måtte de ofre den siste delen av formuen de hadde, og de ville ikke vende hjem som tiggere. Resultatet blei at Cleng Peerson i 1833 drog ut for å finne et bedre egne område. Han gikk til fots – mil etter mil – gjennom statene Ohio og Indiana, forbi Chicago, som da hadde bare noen tusen sjeler, og videre inn i staten Illinois. På de flate slettene her ute fant han fruktbar jord. Den var lett å dyrke. Jorda tilhørte unionsregjeringen, og var derfor til salgs for en rimelig penge, omtrent 1.25 \$ pr. acre. Cleng Peerson vendte nå tilbake til Kandall med nyheten om det landet han nå hadde funnet. De fleste beslutta å dra vestover. Alt våren 1834 solgte seks familier jorda de eide i Kandall, og flere fulgte eksemplet seinere. Alle slo seg ned på det stedet Cleng Peerson hadde tatt ut, i et strøk som kaltes Fox River. Dette nybygget i Fox River blei det første norske sentrum vest for Chicago.

Da dette blei kjent hjemme i Norge, starta utvandringen for alvor.

Pionerene Ole og Anstein Nattestad

Brødrene Ole og Anstein Nattestad fra Veggli i Numedal har for ettertida blitt stående som de første som spredte «amerikafeberen» i øvre Numedal og Tinn. De vokste opp på garden Nattestad i Veggli, og hadde en eldre bror som skulle overta farsgarden, derfor måtte de finne andre måter å livnære seg på. Ole prøvde seg som kramkar, men restriksjonene etter enevoldstidas privilegie- og laugsvesen stod enda ved lag. Blant annet var det forbud mot handel med utenlandske varer for vanlige kramkarer, og faren for å bli innhenta av lensmannen gjorde det uholdbart å drive med dette i lengda. Han prøvde seg og som smed, men betalingsevna på landsbygda var ikke den beste, og håndverksloven stengte for å drive i byen.

I 1836 ville de to brødrene prøve lykken som driftekarer, og reiste til Vestlandet for å kjøpe opp sau. I Tysvær nær Stavanger fikk de lese flere brev fra folk som hadde utvandra fra distriktet til Amerika. Det var og mye tale om Knud Andersen Slogvig, en emigrant som brøt opp fra Tysvær i 1830, men som hadde vært en tur hjem i 1835. Han hadde da vekt utfartstrangen hos mange med sine skildringer av forholdene i Amerika. Da Knut reiste tilbake til Amerika i 1836, hadde han samla 167 personer som ønska å utvandre. Det måtte to skip til for å frakte disse over havet. Den 25. mai forlot briggen «Norden» Stavanger med 110 emigranter om bord, der var Knut leder. Tre uker seinere forlot briggen «Den norske Klippe» Stavanger med 57 emigranter. Fehandelen blei det ikke noe av med Nattestad-brødrene, de hadde fått uroen i kroppen, og talte varmt om det nye landet der de for. De la turen om Tinn på hjemveien i 1836. Det er rimelig å anta at de hadde med seg kopier av amerikabrev som folk fikk lese og kopiere. Et kjent brev er det emigranten Gjert Gregoriussen

Hovland sendte sine slektninger i Hordaland. Han var sogning og utvandra med hele sin familie fra Tysvær i 1831. Brevet er datert 22. april 1835 og blei distribuert gjennom en mengde avskrifter over store deler av Vest- og Sør-Norge. Til Tinn har sannsynligvis brevet kommet med brødrene Nattestad. Det finnes ei avskrift der med følgende tilføyelse: «Tilende skrevet paa Vaaer i Dahls Sogn den 26. Mars Aar 1837 af mig Undertegnede, Vetle Olsen Vaaer.»

Gjert Hovland åpna et av de mest kjente brevene sine med å skrive at han aldri hadde vært så tilfreds med noe han hadde tatt seg fore i sitt liv, som med reisa til Amerika. Han hadde hatt større økonomisk framgang på de få åra han hadde vært i Amerika, enn alle år i Norge. Han fortalte videre om et land der det fantes mengder av fruktbar jord, jord som var lett å rydde, og som man kunne kjøpe for en rimelig pris. Han fortalte at skattene var små i Amerika, at det var næringsfrihet og religionsfrihet, at den alminnelige mann hadde stemmerett på samme vilkår som de store og mektige, og at det ikke var forskjell på folk, verken i klær eller levevis. Han fortalte også om den jorda han selv hadde kjøpt, hvilke avlinger han alt hadde fått av både mais og hvete, og han råda og oppmuntra folk, som hadde det smått og trangt i Norge, til å prøve og finne en utvei til å komme til Amerika.

Det er ikke til å undres over at dette gjorde inntrykk på mange som leste dette og som hadde det vanskelig her hjemme. Etter Hovlands skildringer måtte Amerika fortone seg som et Kanaan, et land som fløt av melk og honning.

Brødrene Nattestad og en tredje numedøl, den 22 år gamle husmannsgutten Halstein Halvorsen Fløse, la ut på amerikaferd 8. april 1837. De drog med lett opppakning på ski vestover fjellet via Tinn til Roaldkvam innerst i Vindafjorden. Ved hjelp av tilfeldig skyss nådde de fram til Stavanger 17. april. De reiste videre fra Tananger med en sildejakt til Göteborg, derfra reiste de straks videre til Amerika med skuta «Hilda» som var lasta med jern. Turen gikk godt, og alt 12. juni gikk de i land i Fall River. Derfra tok de dampbåt til Providence og videre til New York, der de var framme rundt 20. juni 1837.

Etter den lange reisa med seilskip over Atlanterhavet, var ikke reisa slutt. Fra New York gikk vegen videre opp den store Hudson River til byen Albany. Herfra blei det i 1825 åpna en kanal på 58 norske mil til byen Buffalo ved Eriesjøen. Fra Albany gikk reisa med kanalbåter til Buffalo. Disse båtene blei trekt av hester eller okser. Båtene var små og overfylte, og reisemåten var svært ubehagelig. Fra Buffalo blei det å skaffe seg skipsplass på båter over de store sjøene. De kom til Chicago. Her skilte Halstein lag med brødrene Nattestad, og sammen med ei gruppe nordmenn reiste han 22 mil vest i staten Illinois for å finne arbeid. Halstein forteller i et brev at han bandt seg til tjeneste i et år for 150 dollar – en sum han var godt fornøgd med. Etter det en har funne, er det flere ting som tyder på at Halstein var en av de første nordmenn som kom til Iowa County, og han må derfor betraktes som settlementstifter (Dodgeville). I byg-

debøkene for Rollag skildres Halstein som en sterk, robust og arbeidsvillig kar med godt humør. Det var nok disse egenskapene som fikk Nattestadbrødrene til å ta med seg 22-åringen, og betalte reisa for han.

Kartet viser reiseruta fra New York over de store sjøene til Chicago og Beaver Creek. Det var denne ruta innvanderne brukte den gangen når de reiste vestover til områdene rundt Chicago og områdene rundt Milwaukee, en by som ligger ved Michigansjøen noen mil nord for Chicago.

Nattestadbrødrene reiste vestover til Beaver Creek i Iroquois County på prærien sør for Chicago i staten Illinois, sammen med Ole

Rynning, som var leder for et følge på vel 80 emigranter, vesentlig fra distriktet rundt Bergen. De reiste fra Bergen med barken «Ægir» 7. april 1837. Dette følget hadde nok tenkt seg til Fox River-settlement i La Salle County, men blei advart mot dette området. Der ville alle dø av sumpfeber, het det. Men det var vel immigranternes uvitenhet om hvor utbredt malariafeberen var i alle elvedrag i området, som skremte de fra å dra til traktene ved Fox River. I stedet sendte de en ekspedisjon, der Ole Rynning var med, for å finne et egna sted. Uheldigvis valgte de, etter påvirkning av landsspekulanter, Beaver Creek, et sted syd for Chicago. Da de innsiperte området i august og september, var det store vidder med høyt gras. Det var først våren etter det viste seg hvor dårlig dette valget var. Jorda, som hadde sett fast og fin ut om høsten med frodig grasvekst, viste seg å være ei rein myr da vårfloppen kom. Settlementet blei oversvømt, og etter floppen kom malariafeberen. Flere døde i løpet av kort tid, og de andre begynte å flytte ut, mesteparten av dem til Fox River som lå noen mil unna.

Amerika-boka

Ole Rynning var en pioner i norsk utvandring til Nord-Amerika. Det var han som vinteren 1837/38 skreiv ei bok om forholdene i Amerika. Denne boka blei kjent som «Amerika-boka», og stimulerte nok utvandrerlysten blant nordmenn. Boka, som var på 13 korte kapitler og 38 små sider, forteller om forholdene i Amerika, om størrelsen på landet, jordbunn og klima, de enkleste grunntrekkene i historien og samfunnsforhold, religionsforhold og fattigvesen, helsestell og språk. Den forteller om de norske settlementene, om priser på jord, fe og nødvendige varer. Her fikk de, som tenkte å utvandre, korte, saklige opplysninger om alle disse forholdene. Til slutt er det råd og advarsler til alle som tenker på å utvandre: «I Amerika får man intet uten arbeid».

Manuskriptet til boka hadde Anstein Nattestad med seg da han var hjemme i Norge en tur i 1838. Boka blei utgitt i Christiania i 1838 under tittelen «Sannferdige beretninger om Amerika, til Opplysning og Nytte for Bonde og Menigmand», og ei retta utgave kom ut samme sted i 1839. Denne boka fikk stor betydning for den norske utvandringen til Amerika. Den gikk på omgang mellom folk, og det blei fortalt at folk lærte å lese for selv å kunne studere boka. Ole Rynnings realistiske, men samtidig optimistiske syn på det nye landet, gjorde sterkt inntrykk over alt. Boka blei «Amerikaboka» framfor noen annen, og blei lest og studert i store deler av landet.

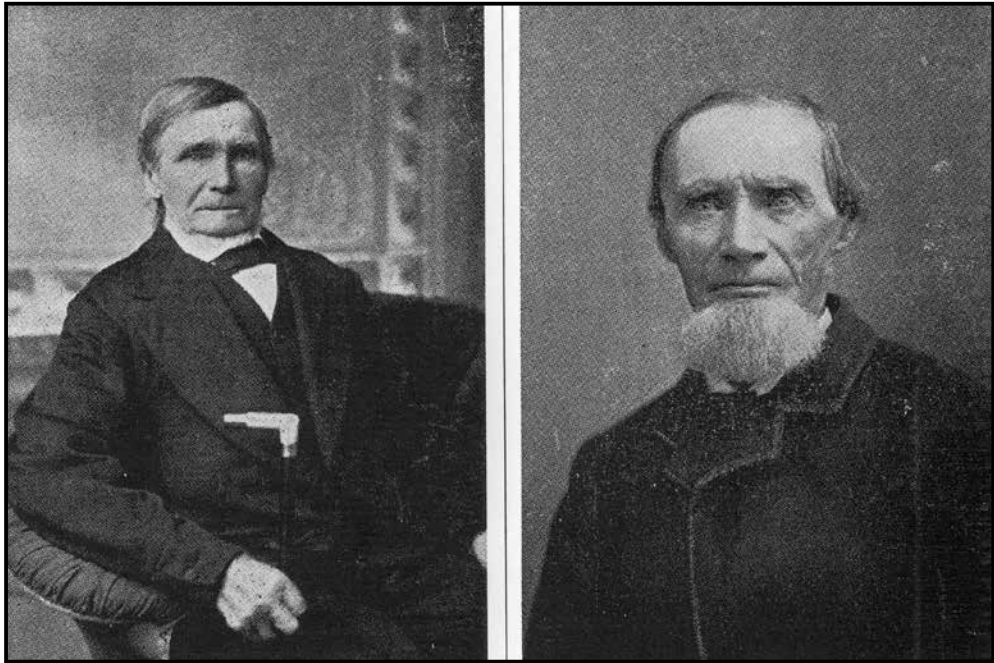
Ole Rynning var født på Ringerike i 1809. Han vokste opp som prestesønn i Snåsa. Han var i Christiania i fire år og studerte teologi, og etter andre eksamen i 1833, reiste han hjem til Snåsa og arbeidet som lærer ved en privatskole der fra 1833 til 1837. Det er kjent at Ole Rynning sympatiserte med bondestanden, og hadde en demokratisk og idealistisk innstilling. Han var 28 år da han utvandra, og på grunn av utdanning og lederegenskaper var han den naturlige leder for den gruppa emigranter han reiste sammen med. Valget av Beaver Creek var som nevnt uheldig, Rynning døde der året etter.

Hva skjedde etter Anstein Nattestads besøk hjemme i 1838?

Anstein Nattestad reiste tilbake til Amerika med barken «Emilie» fra Drammen 12. juni 1839, han ankom New York 27. august. Han hadde med seg et følge fra Numedal som ville prøve lykken i Amerika. Blant disse var det to jenter, Kari Høljesdatter Hvammen, og Live Knudsdatter Høiset. Kari Høljesdatter blei i 1840 gift med Anstein Nattestad, og Live Knudsdatter blei samme år gift med Ole Nattestad. Dette var nok avtalt før Nattestadbrødrene reiste til Amerika i 1837. Mens Anstein var i Norge, hadde Ole Nattestad forlatt Beaver Creek på grunn av vanskelighetene der, og reist vestover til Jefferson Prairie i staten Wisconsin. Ole Nattestad var en av de første nordmenn som kom til Wisconsin. Da Anstein kom tilbake til Amerika i 1839, reiste han til Jefferson Prairie. De var begge farmere der. Ole og Anstein Nattestad regnes som noen av pionerene i den norske utvandringen til Amerika. Ole Nattestad døde på farmen sin i Jefferson Prairie i 1886, 79 år gammel, kona Live døde i 1888. Anstein døde i 1889, han blei 76 år gammel, Kari døde 16. august 1856, 35 år gammel. Ola og Live hadde åtte barn, og Anstein og Kari hadde fire barn.

På turen over havet skreiv Ole Nattestad en beretning om reisa: «Beskrivelse over en reise til Nordamerika begyndt den 8 de april 1837 og skrevet paa skibet Hilda samt siden fortsat på reise op igjennem de Forenede Stater i Nordamerika».

Nattestadbrødrenes planer vakte sensasjon der de kom. Noen spådde dem en ublid skjebne, og mente at de like gjerne kunne henge seg i det første og beste treet. Andre blei fanga av det radikale ved denne ekspedisjonen, og blei smitta av den optimisme

Brødrene Ole og Anstein Nattestad.

som prega de to brødrene. De lytta interessert til det de hadde å fortelle. Blant disse var folk i Tinn Austbygd. Her var det flere som selv hadde begynt å forberede seg til å emigrere sammen med andre sambygdinger. Hos flere hadde nok tanken på dette modna gjennom noe lengre tid, men Nattestadbrødrenes eksempel ser ut til å ha påskynda avgjørelsen. Sannsynligvis kom kunnskapen om Amerika til Tinn også via andre kanaler. Det var flere som farta mellom øst og vest over fjellet. Men brødrene Nattestad er de eneste som er navngitt som formidlere av informasjon om Amerika i denne sammenhengen.

Hva skjedde i nabobygda Tinn?

En maidag i 1837, nærmere bestemt på selve grunnlovsdagen, hadde en større menneskemengde samla seg på Sandvenlandet ved Tinnsjøen i Atrå i Tinn. Rosemalte kister, klesbylter, nistebommer og mye annet utstyr var lasta ombord i føringsprammer. Noe utenom det vanlige var på ferde. Både prest og lensmann hadde møtt opp. Det var noe definitivt i de alvorsfylte avskjedshilsener. Prost Schive talte noen formående ord til forsamlingen, og tradisjonen forteller at han og lot falle noen kritiske ord. Så satte de tungt lastede prammene seg i langsom bevegelse sørover den vel 3.5

Snowshoe-Thompson

Dette følget fra Tinn blei seinere kalt Rue-følget, fordi John Torsteinsson Rue (Lurås-Rue) var med i følget. Han var da ti år gammel og reiste sammen med si mor, Gro Johnsdatter Rue, som var enke. John blei seinere en av de mest berømte telemarkinger i Amerika. Han er kjent under navnet Snowshoe Thompson. Fra 1856 til han døde i 1876 var Jon den eneste som regelmessig frakta posten mellom østsida av Sierra Nevada-fjella til gruvesamfunnene i California. På selvlagde ski og med postsekken på ryggen gjorde han regelmessige turer over fjella i all slags vær. Ingen snøstorm eller kulde kunne stoppe John. Han blei en legende i levende live, og minnes den dag i dag både i Amerika og i hjembygda Tinn.

John Torsteinsson Rue, bedre kjent som Snowshoe-Thompson.

mil lange Tinnsjøen. Det var første etappe på ei lang og besværlig reise over land og osean til den nye verden. Det var fortroppen av emigranter som hadde starta si reise. Den 22. mai reiste emigrantfølget fra Skien med båten «Paketten» av Brevik til Göteborg.

I Göteborg fikk de skipsleilighet med den svenske briggen «Niord», ført av den norske kapteinen Hans Brink. De reiste fra Göteborg 31. mai 1837. Skipet ankom New York 15. august 1837 med 60 passasjerer ombord, av disse var 39 fra Tinn og fem fra Hovin. To av barna, som tilhørte følget fra Tinn, døde under overfarta, og fikk si grav i Atlanterhavet. Følget reiste videre til Chicago, dit de kom i september. Der fikk de hjelp av noen folk fra Stavanger. Ferda gikk så videre til Fox River-settlement i staten Illinois, der de aller fleste slo seg ned.

Det er lett å forestille seg hvilken oppsikt det måtte vekke, også utafor bygda, når en flokk på nær et halvt hundre mennesker på en gang brøt opp fra de hjemlige omgivelser for å begi seg ut på den uvisse turen til Amerika. Utvandringen blei seinere en årlig foreteelse, og mista etter hvert nyhetens interesse. Men i 1837 var saken annerle-

des. Emigrasjonen til Amerika fra Østlandsbygdene var et hittil ukjent fenomen. I de første åra brakte emigrasjonen både oppskrudde forhåpninger og sterk fordømmelse, og utløste en livlig debatt i pressen. Den første utvandringen av et større følge fra disse kanter av landet blei behørig kommentert i pressen. Lensmannen i Tinn, H. A. Bernaas, ga og en beretning til amtmannen om hendelsen.

En kan så spørre: Var det noen spesiell grunn til at folk fra dette distriktet øverst i Numedal og Telemark innleda masseutvandringen fra det østlige Norge?

Fra gammelt av har øvre Numedal og Tinn etter datidas forhold hatt god forbindelse med Vestlandet. Over fjellet gikk gamle veier, Nordmannsslepa, til Ryfylke og Hordaland. Øverst gikk det vei fra Tessungdalen til Veggli i Numedal. Tinndølene og numedølene handla med vestlendingene, og da særlig hester og fe, men og andre varer. Varebyttet foregikk særlig på de årlige fjellmarkeder. Utenom markedstidene blei handelsforbindelsen opprettholdt av omstreifende skreppekarere. Det foregikk og en ikke ubetydelig talgtransport fra bygdene i Hardanger til Kongsberg. Dette talget blei bruka ved Kongsberg Sølvverk, til smøring av mekaniske innretninger i gruvene og til brensel i gruvelampene. Denne handelsforbindelsen virka og som en nyhetsformidling. Det er derfor ikke så underlig at nyheten om Amerika kom vestfra over fjellet, og at den kom forholdsvis raskt til Tinn. Bygda lå i skjæringspunktet for de gamle ferdselsveiene mellom Øst- og Vestlandet. At tinndølene kom så tidlig med i utvandringsstrømmen, må nok for en stor del tilskrives at de blei tidligere orientert om Amerika der enn i andre bygdelag. Men denne nyheten spredte seg fort til de andre bygdene rundt Tinnsjøen. I 1839 starta utvandringen fra Gransherad og Hjartdal.

Året 1839, et nytt år med stor utvandring fra Øvre Numedal og Tinn

Vi har tidligere hørt at Anstein Nattestad kom hjem i 1838, og at han returnerte til Amerika våren 1839, han reiste da sammen med et stort følge fra Numedal, vesentlig haugianere. De reiste fra Drammen 12. mai med barken «Emilie».

Fra Tinn reiste igjen et stort følge, som blei kalt «Luraas-følget». De seilte fra Skien 17. mai 1839 med seilskipet «Enigheten» under kommando av kaptein Jens Pedersen. Reisa gikk til Göteborg. Videre reiste de med seilskipet «Venice» fra Göteborg, og kom til Boston 31. juli 1839.

Luraas-følget blei lagt merke til da det kom til Boston, de var nok de første nordmenn som ankom denne byen. Byfolk samla seg for å se, og de blei overraska over at disse menneskene, som kom fra det høye nord, så helt vanlige ut. Språket, klede og skikker var selvfølgelig annerledes, men byfolket hadde venta at nordmennene var skinnkledde, og at de spiste rått kjøtt og drakk tranolje som eskimoene.

Så gikk reisa videre vestover, og de fulgte den samme ruta som beskrevet tidligere.

Reisemålet for Luraas-følget var nok det vesle handelsstedet Chicago, lengst sør ved Michigansjøen. Det var her i nærheten, i Fox River settlement i staten Illinois, at fortroppen av emigranter fra Tinn slo seg ned. Denne fortroppen var Rue-følget, som starta utvandringen fra Tinn og øst -Norge i 1837. Dette følget bestod av 55 personer. Det var nok hit Luraas-følget hadde tenkt seg. Av en eller annen grunn stoppa følget lengre nord, ved et sted som heter Milwaukee. Dette var bestemmelsesstedet til båten de fulgte, en båt som skulle til Milwaukee med krutt. Mens de lå og venta på befordring videre til Chicago, blei de av folk i Milwaukee på det sterkeste advart mot å reise til Illinois, hvor det kun fans nakne sletter, der sterk vind stadig raste mens sola svidde av det de dyrka, og malariafeberen fortærte folk som fluer. Staten Wisconsin derimot hadde store skoger til byggematerialer og brensel og kjølige, fiskerike innsjøer. Da de ikke hadde noen tolk, skjedde kommunikasjonen ved mange vidløftige miner og fakter. Det nærmeste stedet hvor et større landområde ikke var opptatt, var i nærheten av Lake Muskego i Waukesha County ca. fem mil sydvest for Milwaukee. Dit blei emigrantfølget ført.

Muskego – et settlement på godt og vondt

Området de blei henvist til, var myrlendt, noe bakkete og med stor eikeskog. Tidligere ankomne amerikanere hadde nok valgt bort dette området, men veiviserne tenkte at disse grovlemmete fjellboerne burde være de rette til å klare skogen og myrene. Dessuten var det et ynda sted for indianere, og disse nyankomne barbarer hadde vel omtrent samme smak. Myrene var i sommerens hete tørka opp og ligna store grassletter, og tinndølene syntes på sin side området så lovende ut. De registrerte seg, og betalte 1.25 \$ pr. acre (1 acre er litt over 4 da.). Dette var før «The Homestead Act», loven som i 1862 ga nykommerne landet så å si gratis, men allikevel var det utrolig billig. Tinndølene var glade for at de etter fire måneders reise hadde funne seg et hjem og en arbeidsplass.

Her ved Muskegosjøen begynte slitet for alvor. Hus skulle bygges, landet skulle dyrkes, og de daglige behov skulle dekkles. Heller ikke må en glømme at usikkerheten for framtida og hjemlengselen hele tida kunne ligge under og plage mange. I tillegg blei de etter hvert klar over nye ukjente vansker: Indianerne var et trugsmål, de blei og nærmere kjent med klapperslanger og moskitos. Klapperslanger var det mye av. Det sies at ljaene blei blodige av dem når karene var ute og slo. Slangene kunne og grave seg ned i jorda, og komme opp inne i husene, som hadde berre jordgolv. Men folk blei vante med dem, og til og med småjentene lærte å sette hælen på dem og trække dem i hjel.

Graset var høgt og frodig ved Muskegosjøen. Men gleden blei ikke langvarig. Da høstregnet kom, stod snart grasslettene under vann. Først nå blei tinndølene klar over

at det var myrland de hadde kjøpt, og det var sommertørken som hadde fått det til å se tørt og godt ut. Nå skjønnte de at de hadde gjort en dårlig handel. Det ville bli kostbart å drenere myrene, og det ville bli tungt å rydde eikeskogen som stod omkring. Men det var god hamn til dyra i skogen og mye vilt, så tinndølene ga på ingen måte opp. Det viste seg og fort at stedet var usunt å bo i, for klimafeberen gjorde livet utrygt for folk i flere måneder av året. Den fryktede malariafeberen, som de var blitt så sterkt advart mot, uteblei heller ikke. Det fantes ikke noe sted i staten Wisconsin som var så herja av malaria som Muskego.

Settlementet blei, tross sine dårlige forhold, raskt en mellomstasjon for immigranter som skulle videre vestover. Når immigranter strømte til i hundrevis, er det klart at det skapte problemer, ikke minst hygienisk. Ofte måtte 15-20 personer bo sammen i lengre tid i de små hyttene, med smittefaren hengende over seg. Epidemier, særlig malaria, braut ut, og tilstanden blei kritisk for folk i heile området. En av grunnene til all sykdommen var at nordmennene ikke gravde skikkelige brønner. Hjemme i Norge var de vant til å hente vatnet i en frisk bekk eller ei kilde i nærheten av garden, og det gikk stort sett bra i det norske klimaet. I Muskego, derimot, lå ikke klimaforholda slik til rette. Når de henta vatnet i elv eller sjø, og lot det stå ei stund hjemme ved huset i kar ofte utildekt, var det ikke lenge før moskitos og andre skadeinsekter og basiller fikk tilhold der. I 1841 døde 75 nordmenn i Muskego, en fjerdedel av settlementets befolkning. Tross dette fortsatte de i noen år framover å arbeide på de bostedene de hadde valgt. Seinere flytta de fleste noen kilometer lengre vekk, til jord som lå høyere og ikke var så myrlendt.

I åra 1849, 1850 og 1852 blei Muskego ramma av en asiatisk koleraepidemi, også andre settlement blei ramma av denne epidemien, men ingen så hardt som Muskego. Det var ei katastrofe for dette settlementet, mange døde, og Muskego blei i andre settlement omtalt som «dauebygda».

Søker en kunnskap om utvandringen rundt 1840, så vil en nesten i all litteratur komme til dette stedet med det indianske navnet Muskego. Mange av de første øst-telemarkingene, og mange andre slo seg ned der, i alle fall i den første tida. Om det er vanskelig å spore opp detaljer om livet til navngitte enkeltpersoner, så kan vi ved hjelp av mye litteratur om Muskego i alle fall finne ut en god del om hva som møtte dem i det nye landet både på godt og vondt, etter måneder på reise over hav, land, kanaler og store innsjøer. Det er Luraas-følget som må ta både æra og skylda for at Muskego blei et viktig settlement.

Det norske Muskego

Muskego blei et av de mest bemerkelsesverdige norske pionersettlement i Amerika. At det lå så nær Milwaukee, kan forklare noe av den betydningen det hadde.

Milwaukee blei i 1840-åra både endestopp for mange immigranter, og gjennomgangshavn for immigranter på vei til Wisconsin og områder lenger vest. Settlementet ved Muskegosjøen fikk betydning blant annet fordi så mange nykommere stansa der på

Søren Baches tømmerhytte i Muskego

veien vestover. De nøt godt av den store gjestfriheten de fattige settlerne viste og tok imot deres råd. Navnet Muskego fikk derfor en spesiell klang i nykommernes ører. Men stedet vokste aldri stort; mange flytta derfra på grunn av de ufordelaktige forholdene.

Straks etter at Luraas-følget hadde slått seg ned i Muskego, kom det flere dyktige nordmenn dit. En person som gjorde mye for dette settlementet i starten, var kjøpmann Tollef Olsen Bache i Drammen. Denne Bache var født i Rollag i 1770, han var gift første gang med Guri Sebjørnsdatter Sevre. Tollef var lensmann i Nore og Uvdal i fra 1796 til 1803. I denne tida blei han kjent med Hans Nilsen Hauge. Da Hauge kom til Numedal første gang, var Bache vel i gang med sine religiøse refleksjoner, og holdt til og med oppbyggelsesmøter for folk i hjemtraktene. Møtet med Hauge blei avgjørende og virket forløsende på Baches rike evner, og i tida framover så Hauge på Bache som sin fremste legbror og medpredikant. Dette satte Bache i en vanskelig situasjon, som lensmann var han en offentlig person. Dette skjønte Hauge og foreslo for Bache å flytte til Drammen og starte en forretning der. Haugebevegelsen trengte et solid støttepunkt i byen. Etter litt betenkningstid bestemte Bache seg for å flytte til Drammen og starte et handelshus innen trelast der, som raskt vokste til en lysende bedrift. Bache blei en sentral person i kanskje det sterkeste haugianermiljøet i landet.

Bache var interessert i Amerikas frie forfatning, og hadde store tanker om de nye forholdene der. Hans sønn, Søren Bache, født i 1814 i Drammen, var en ung mann som tørsta etter eventyr, og faren mente det ville gjøre sønnen godt å forsøke seg som nybygger i Amerika. Med sønnen sendte faren en sindig mann, Johannes Johansen, og de blei begge utstyrt med penger. Sammen med Elling Eielsen, en ivrig haugianer opprinnelig fra Voss, forlot de Norge midtsommers 1839, og kom til Fox River i staten Illinois tidlig på høsten. Da de ikke likte landet i Fox River, reiste de rundt i staten Wisconsin og havna i Muskego. Her starta de straks en landhandel i ei hule i indianerhaugen. De to karene skreiv hjem til sine bekjente, at de var godt fornøyd med

forholdene i Amerika, og det resulterte i at flere fra Drammensområdet reiste over i 1840, deriblant Even Heg med sin familie. De kom til Muskego på høsten samme år.

Even Heg var en velstående, gjestfri mann, hvis hus var det Mekka, som alle nykommerne stevna mot. Han bygde ganske raskt en stor låve, og der var det om sommeren ofte fullt av gjennomreisende nykommere, som hos Heg fikk fritt opphold og vennlig pleie. Tusener av gamle pionerer har sovet i denne gamle låven. Når de var klar til å dra videre vestover, var det alltid en av sønnene som fulgte dem som veivisere. Som anerkjennelse for Evens store betydning for kolonien, blei settlementet også i lengre tid kaldt Heg. Gjevest blant alle gamle pionerer var den vennsæle Even Heg. Even Hansson Heg var født i Flå i Hallingdal i 1789, men vokste opp på Rygge i Østfold, hans kone, Sigrid Olsdatter Kallerud, født 1799 i Flesberg i Numedal. De gifta seg i Drammen i 1827. De kjøpte garden Hegg i Lier, og i tillegg til jordbruket drev de gjestgiveri og landhandel. De solgte garden i 1840, og reiste til Amerika sammen med sine fire barn. Sigrid døde i Muskego i 1842 og Even døde i 1850, sannsynligvis i en av de mange epidemiene som hjemsøkte stedet.

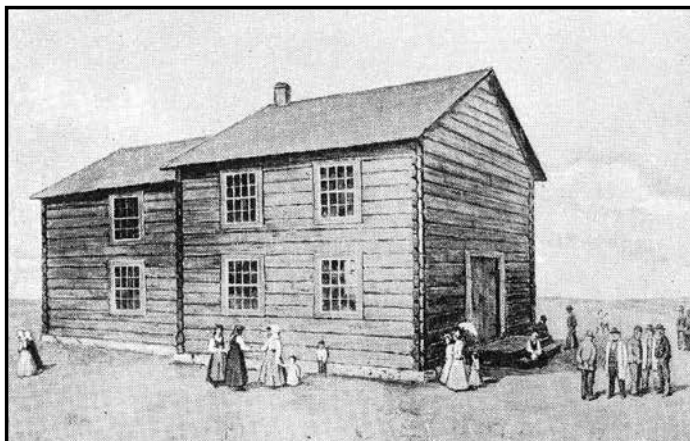
Gamle Muskego var ei bygd med mange store menn og mange store minner. Her i denne bygda, på dette fattige, usunne stedet, blei grunnlaget lagt for flere store institusjoner, åndsretninger og foretak som kom til stor nytte for norskamerikanerne. Her begynte nordmenn først å ta del i amerikansk politikk og styrelse.

Første norske lutherske menighet

Den norske kirkes historie i Amerika begynte i Muskego. Her blei den første norske lutherske menigheten danna 14. desember 1843, og her blei også den første norske skoleundervisningen starta. Det starta med at Søren Bache skreiv til sin far og bad han sende en skolelærer til Muskego. Tollef Bache hadde da kommet i kontakt med Claus Lauritz Clausen, som da var i Norge. Clausen var født på Erø i Danmark i 1820. Claus var lærer, som og hadde kunnskaper i jus og teologi. Clausen var villig til å reise til Amerika, reisa blei sannsynligvis bekosta av Tollef Bache. Clausen og kona kom til Muskego 8. august 1843. Han fant fort ut at det var en prest folk ønska seg, og ikke en skolelærer. Clausen fikk overrakt et kallsbrev, datert 19. september 1843, og underskrive med 69 navn. Han blei ordinert som prest 18. oktober samme år av en tysk naboprest. En måned seinere blei det beslutta å bygge en kirke på stedet. Her viste igjen Tollef Bache sin omsorg for sine emigrerte landsmenn, idet han sendte 430 dollar til det påtenkte kirkebygget.

Den første norske kirke i Amerika blei påbegynt våren 1844. Det var Halvor Nilson Lonar fra Hjartdal som var byggmester. Halvor emigrerte til Amerika med sin familie i 1842. Kirken blei tømra i umalt rød eik, og det blei en anselig bygning der den lå på indianerhaugen med utsyn over bygda. Den blei innvia 13. mars 1845. Når det

gjaldt lærergjeringen, så var det kona til Clausen som måtte ta seg av den. Våren 1844 blei det holdt gudstjeneste i låven til Even Heg, her blei det holdt konfirmasjon andre søndag etter påske. I denne låven blei og de første brudeparene viet. Det var John Eivindsson Møli og Anne Jakobsdatter Einung, det andre brudeparet var Hans Torgrimsson Tveito og Aslaug Jakobsdatter Einung. Alle var fra Tinn.

Den første norske kirken i Amerika, den ble innviet i mars 1845. Kirken var i bruk til 1866, da bygde menigheten en ny kirke. Den gamle kirken blei solgt til nærmeste farmer, og degradert til fjøs og grisehus. Historikeren og forfatteren, Hjalmar Rued Holand, besøkte Muskego i 1897, og fant at den gamle ærverdige kirken blei brukt som grisehus. Han begynte straks å arbeide med å få bevart denne første norske kirken i Amerika. Resultatet blei at kirken blei restaurert, og i 1904 flytta til en park ved Luther Seminary i St. Paul i staten Minnesota.

Fra Muskego gikk oppropet til nordmenn

om å delta i borgerkrigen (1861-1865), der de så trofast og ærefullt forsvarte sitt nye hjemland. Den mest kjente norske helten fra denne krigen var oberst Hans Christian Heg, født 1829 i Lier, han var sønn til Even og Sigrid Heg. Han var kommandant for 15de Wisconsin regiment, kalt det norske regiment. Hans Christian blei i 1851 gift i Muskego kirke med Gunhild Jakobsdatter Einung, født 1833 i Tinn. Han blei dødelig såra under slaget ved Chickamauga den 19. september 1863, og døde dagen etter på et feltsykehus. Gunhild døde i 1922. De hadde fire barn.

Her ble den første norske avis utgitt i 1847. Den hette «Nordlys», og var på fire sider med fire spalter på hver side. Avisen blei utgitt av Even Heg og James Denoon Reymert. Dette gikk bra det første året, med ca. 200 abonnenter, men på grunn av dårlig råd var det få som forny abonnementet, så avisen blei stoppa etter to år.

Settlementet starta i slit og elendighet. For mange gamle nybyggere betydde Muskegonavnet kun sult og savn, sykdom og sorg. Men for svært mange innvandrere betydde det mye mer. Det betegna storverk, unnfanga i bønn, og vidtrekkende foretagender, født i trengsler.

I 1840-åra blei Wisconsin det store målet for norske emigranter, og Wisconsin-settlementene blei midtpunktet for norsk-amerikansk virksomhet fram til borger-

krigen (1861-1865). De norske nybyggerne fulgte med strømmen vestover etter som indianerfaren blei fjerna, og nye områder lagt ut til bosetting. Territoriet Wisconsin blei oppretta i 1836, og i 1848 blei territoriet opptatt i unionen som den 30. delstaten. Folketellingen i 1850 viste at norske innvandrere utgjorde tre prosent, 9467 personer, og i 1870 5.6 prosent av statens befolkning, eller nærmere 60 000 mennesker. I 1870 var hovedområdene for norsk bosetting i staten Wisconsin fastlagt, og stort sett er dette også i dag sterke norske områder.

La oss til slutt ta med litt av det historikeren Hjalmar Rued Holand (1872-1963), skriver i forordet til sin bok, «Den siste folkevandring».

«Det glansfulde ved denne folkevandringen er den dyktighet og ufortrødenhet som disse norske rydningsmænd og pionerkvinder la for dagen i at underlægge sig vildnisset i en fremmed verdensdel. Intet er bedre bevis paa det norske folks fremragende levedygtighet end den maate hvorpaa de i et fremmed land, uten statshjælp eller syndelige pengemidler, forvandlet en ubeboet ødemark til en smilende have og et midlertidig nyt Norge. Det var en oplevelse og en kraftutfoldelse hvori alle menneskelige følelser kunne komme til ytring.»

Kilder:

1. Andres A. Svaletuen: *Tinns Emigrasjonshistorie 1837-1907*
2. Ingrid Semmingsen: *Veien mot vest. Utvandringen fra Norge til Amerika 1825-1865*
3. Ingrid Semmingsen: *Veien mot vest. Utvandringen fra Norge 1865 - 1915*
4. Hjalmar Rued Holand: *Den siste folkevandring. Utgitt i 1930*
5. Gerhard B. Naeseth: *Norwegian Immigrants to The United states. A Biographical Directory, 1825 - 1850.*
6. Sverre Mørkhagen: *Farvel Norge. Utvandringen til Amerika 1825-1975. Utgitt 2009*
7. Sverre Mørkhagen: *Drømmen om Amerika. Innvandring fra Norge 1825-1900. Utgitt 2012*
8. Sverre Mørkhagen: *Det norske Amerika. Nordmenn i USA og Canada 1900 - 1975. Utgitt 2014.*
9. Odd S. Lovoll: *Det løfterike landet Utgitt 1983.*

En helbløff

Av Odd Arne Helleberg

Anders Hansson Myra bodde rundt år 1800 på Bromyr vestre i Jondalen og var gift med enka Guri Jonsdtr. I 1802 ble han ufrivillig hovedperson i en konsekvent gjennomført bløff omkring en utenomekteskapelig barnefødsel. For slikt var skammelig i de tider.

20.03. 1802 hadde Anders Hansson Myra og Dorte Andersdtr. tilsynelatende ei hjemmedøpt datter Inger Helene til dåpsbekreftelse i Kongsberg kirke, med Serine Torsdtr., Henrik Brath, Anders Stenersson, Peder Andersson Post og Jørgen Johannesson som faddere. Men her står også et ps i margen: «Vide fol 222, blant uægte, falskeligen andmeldt.»¹ Og slår en opp her, får en følgende opplysning:

«Den 20de martii 1802 Dorte Margrete Jensd., sal. Engelbret Amundsens uægte hjemmedøbte datter Inger Helene. Fadd: Serine Moskov, Henrica Brandt, Peder Alvsen, Andreas Steenersen og Biørn Johannesen, udlægger til barnefader bergsdræng Andreas Simensen Løen. Moderen har selv i dag dend 3die augusti 1804 gjort denne tilstaaelse, da hun kom og forlangede attest for sit barns daab, den ieg ej kunde give hende da barnet er andført blant de ægte fol. 63. Marte Sal. Joen Fuure har og selv indfund sig for mig, og maatte tilstaae, det hun falskeligen havde andmeldt barnets forældre, og givet faderen navn af Anders Hansen Myhra og moderen af Dorte Andersdatter, det hun siiger den rætte barnefader havde overtalt hende til, da hun gik frem at andmelde det hos mig. Heele omgangen har jeg andmeldt saavel til hr. provsten Haslef, som til hr. oberberghauptmand Brünnich og hr. byefogd Stabel, at vedkommende for deres falske andmeldelse maatte vorde vedbørlig tiltalt. Andreas Simensen Løen, som uafviidende andmeldelsen blev tildømt en mulkt. Moderen tog barnet med sig, og undvigte, og Marthe sal. Joen Fuure blev tildømt at staa 2 timer i gabestokken, 1 time før og 1 time efter prædiken.»²

Dorte Margrete hadde altså gjort som enker flest og prøvd seg på ekteskapsmarkedet, med uheldig resultat, for den godeste Andreas Løen ville ikke vedstå

Andreas blev tildømt en mulkt. Marthe blev tildømt at staa to timer i gabestokken. Tegning av Ø. Tingleff.

seg sitt verk, og hadde overtalt Marte Fuure til å prøve å bløffe øvrigheta når hun meldte inn barnet for dåpsbekreftelse. Ikke bare de angitte foreldrene, men også fadderne synes å ha vært ufrivillige statister i forsøket, med til dels oppdiktede navn. Dorte Andersdtr. må være kona til Dagfinn Pedersson på Eikedok, og Anders' søskenbarn.

1) Kb K 1795-1816 fol 63b

2) Kb K 1795-1816 fol 222a

Med livet som innsats

Allierte flyslipp til gutta på skauen i Lardalsområdet

Av Jørgen Sandberg

De sto og hutret på Lindsverkmyra, ca. 5 km skogsbilvei opp fra Lindsverk gård i Lardal. Gårsdagen hadde nesten vært sommerlig, men nå var det godt og vel midnatt og da krøp gradestokken ned til et par-tre varmegrader. Datoen var den 13. september.

Det var ikke mindre enn 16 mann som lyttet intenst etter flyduren. Slipplassen var forskriftsmessig avmerket med tre lys etter hverandre og et på siden for å markere vindretningen. I tillegg ble det morset med en spesiell kode til piloten. Lyskilden de brukte på disse slippene, kunne være forskjellige. Noen ganger små bål, andre ganger petromax-lamper drevet av parafin eller enkelte ganger stavlykter.

Det var natt, klokken ble to. Fortsatt ingen dur. Forholdene var fine, været var delvis overskyet, og det var en svak vind. Månefasen var gunstig dvs. noen netter før eller etter fullmåne. Det var nødvendig, for flyveren måtte ha lys nok ettersom han navigerte etter terrenget. Til hjelp for å peile seg frem i topografien hadde han et par karakteristiske kjennemerker å styre ut fra i dette området. Det ene var Lønnskollen og det andre var Merkedamsbekken.

Ti over to, ikke en lyd, men så kvart over kom endelig flyet inn over plassen som lå sydvest for Merkedammen, kort vei fra Lindsverkseter. Det droppet 12 containere fra ca. 400 meters høyde. De ble etter alt dømme sluppet fra et gammelt Liberatorfly B 24. 70% av flyvningene ble besørget av fly og piloter fra det engelske Royal Air Force, mens noen sto United States Army Air Force for. Det var fire besetningsmedlemmer fra den sistnevnte gruppen som kom over Lindsverkmyra og tømte sin last denne natten. Vi kjenner navnene til dem som var med. Det gjør vi fordi det var festet en hilsen til en kartong Chesterfield sigaretter og Londonavisen Times. Der sto det:

«Good luck from the United States Army Air Force, will see you soon. Bernt Balchen – Kieth Allen – Dave Schreiner – Bob Durham.» Skjermene landet syd på plassen med en spredning på 500 meter.

Bernt Balchen

Piloten som førte flyet var altså den legendariske Bernt Balchen. Siden vi har det svart på hvitt at det var han som satt ved spakene denne natten, tar vi med noen opplysninger om denne pioner innen luftfarten. Han levde fra 1899 til 1973. Han fikk tidlig militært flysertifikat i Norge, og i 1926 reiste han til USA. Året etter ble han den første som førte et post- og passasjerfly over Atlanterhavet. Det skulle til Paris, men landingsforholdene der var umulige, så resultatet ble en krasjlanding på en strand i Frankrike der flyet ble til vrak, men ingen omkom, hvilket visstnok skyldes pilotens enestående dyktighet. I 1929 var han førsteflyver da Sydpolen ble overflyet første gang, og to år senere ble han amerikansk statsborger. I 1943 ble han oberst i det amerikanske flyvåpenet, og fikk året etter ansvar for bl.a. å forsyne de norske hjemmestyrkene med våpen og utstyr.

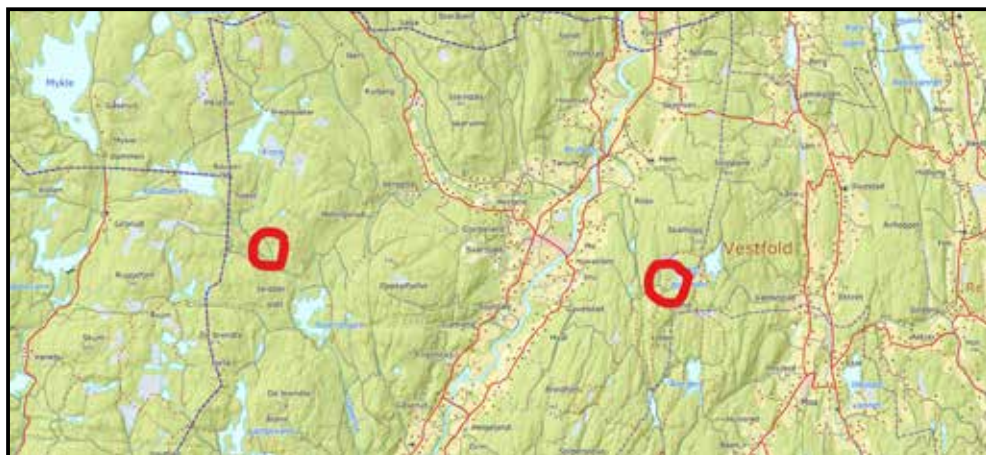

*Bernt Balchen.
Foto: Wikipedia.*

Behovet for militær utrustning økte kraftig fra sommeren 1944 av siden hjemmefronten hadde fått et betydelig omfang under ledelse av distriktssjef Josef Haraldsen, eller «Martin» som var dekknavnet han stort sett brukte. Landet var delt i 14 distrikter fra 11 til 24, og Vestfold ble nr. 15, altså D-15.

Slippet på Lindsverkmyra

Men tilbake tilden aktuelle natt den 13. september. Vi siterer fra slipprapporten til Rolf

Kartet viser området Floren i vest og Lindsverkmyra i øst. Kilde: Statens kartverk.

Hellerud og Rolf Kolstad: «Alt materiell ble fraktet til nybygget bunkers ved Svartvann samme natt. (Bunkersen lå et par kilometers gange fra slipplassen.) Plassen ble ryddet og ingen spor etterlatt. De tomme containere ble dumpet i Svartvann. Opptellingen av utstyret ble foretatt dagen etter av tre av karene». Det vil føre for langt her å gjengi hele innholdslisten av materiellet de fikk, men kort sagt fikk de en hel del skytevåpen, deriblant 38 sten gun m/ 205 magasin, en god del ammunisjon, samt utstyr til sabotasjeaksjoner. Skrivet avslutter med følgende: «Bunkersen ble omhyggelig låst med hengelås og nøkkelen overlatt til «Kjell» (dekknavn for Hans Lien) som var blitt utnevnt til distriktsvåpensjef. Flyets signaler ble imidlertid iaktatt fra bygda. Plassen ble kansellert.» Så det ble med dette ene droppet på Lindsverkmyra.

Slippet til Haugmoseter november 43

Videre heter det i skrivet: «Dette slippet ble et vendepunkt i livet på skauen. Det var nettopp den stimulans Milorg, D-15 trengte og ble et mønster for de senere våpenmottak.» Her kan vi tilføye at det aller første droppet i vårt område foregikk på Haugmoseter ved Skrim. Det ble foretatt i november 1943. I tillegg til den svære lasten på flere tonn som ble sluppet ut fra to fly, hoppet det ut fire Linge karer. To av dem var de senere så kjente Gunnar «Kjakan» Sønsteby og Knut Haugland. Det ble forståelig nok et svært arbeid å få alt materiellet på plass, og de holdt på i et par dager og netter før jobben var gjort. Her har vi dokumentasjon på at materiellet ble transportert videre og fraktet med lastebil og kjørt til en hytte ved Ringshaug v/ Tønsberg. Herfra ble våpnene videre fordelt på de forskjellige avsnittene.

Det gjaldt visse kriterier for å godkjenne en slipplass, og dem var det Royal Air Force som bestemte. Sitat fra Vestfold i krig: «En myr eller tilfrosset vann egnet seg best. Terrenget burde ligge slik at innflyvningen kunne foregå lavt slik at slippet ville bli så nøyaktig som mulig. Plassen burde også ligge gunstig i forhold til tyske luftvern-batterier og forlegninger.» I tillegg burde det være kort avstand til stedet hvor utstyret skulle lagres. Transporten ut til de ulike avsnitt burde være forholdsvis enkel.

Rolf Hellerud

At det ble et slit å få utstyret på plass kan en tenke seg når hver container kunne veie mellom 100 og 150 kilo. Mye av transporten foregikk også i kronglete terreng, det lå i sakens natur at allfarvei ikke kunne benyttes.

For å gi en illustrasjon på hvor tungt det var dette arbeidet var, tar vi med en liten historie som skriver seg fra Rolf Hellerud. Han var en meget aktiv mann i motstandsarbeidet og kjent for å være sprek. Han var mest stasjonert på Floren som var stedet som mottok flest dropp i Lardal. Våpnene ble brakt i skjul og sikkerhet og

*Rolf Hellerud
på sine eldre
dager. Foto
utlånt av
sønnen Oskar
Hellerud.*

lagret i en steinrøys som ikke lå så mange hundre meter fra slipplassen. Der oppe i høydedragene på grensen mellom Telemark og Vestfold fungerte arbeidet stort sett slik at motstandsmennene fikk radiomelding i kode nede i bygda, nærmere bestemt Svarstadkroken, og gikk så opp og tok i mot slippet om natten og kom seg deretter ned igjen til det sivile liv i ly av nattermørket.

Under et slipp ble Rolf så sliten, og det sier ikke lite, at han måtte bryte seg inn i en hytte og tenne opp for å få varmen i kroppen. Han la seg på sengen, og så gikk det ikke bedre enn at han sovnet og sov seg tungt gjennom et helt døgn, mens kameratene fortsatte med frakten av utstyr. I sitt senere sivile liv skulle den selvsamme Rolf bli en av de sentrale aktører til å bygge opp Svarstad Idrettslag. Hans interesser omfattet både ski og fotball, og han ble utnevnt til æresmedlem av foreningen. Stort sett gikk det greit og forholdsvis uddramatisk for seg i motstandsarbeidet hans, men en gang holdt det på å gå galt. Da skal tyskerne ha vært etter ham, og han var så nær pågripelse at han kunne ha tatt på den nærmeste av fiendene. I sammenheng med Rolf Hellerud kan det nevnes at hans mor ble arrestert og ble satt på Grini. Hun ble angitt av en sambygding, men kunnskapen om hvem dette var, tok hun med seg i graven og ingen av hennes nærmeste fikk vite hvem det var.

En annen dramatisk episode da det svært nær hadde gått galt var da D – 15 sjef, Josef Haraldsen, var en håndsbredd fra å bli oppdaget mens han oppholdt seg i Larvik. Han fikk øye på fire-fem tyskere med stålhjelm og maskinpistoler fra vinduet i sitt hjem. Han smatt da inn i det store klesskapet på soverommet. Tyskerne spurte

kona hans hvor han var og rev opp døren til konas skap. Hun fikk avledet oppmerksomheten og fikk dyttet mannen opp i den dype hyllen på toppen av skapet. Tyskerne gjennomførte skapet plagg for plagg, mens Haraldsen lå og så på med giftampullen i munnen. Så gikk de igjen, og Haraldsen unnslopp, han lå i dekning hos noen venner i et par dager, men fikk etterhvert ordnet seg så han fikk kommet seg til Oslo.

Lindsverkseter

Men tilbake til området for slipplassen vi begynte denne beretningen med. Den lå på en myr i nærheten av Lindsverkseter. Her hadde det vært drevet setring lenge før krigen, men ifølge lokalhistoriker Tor Bjørvik, var den også et kontaktpunkt for hjemmestyrkene, for i disse trakter opererte flere motstandsgrupper. At setrene jevnt over ble brukt som base eller tilfluktssted, mener han ikke var noen generell tendens, men at Lindsverkseter gjorde seg gjeldende i så måte, er velkjent. Her kunne de få servert brød og melk og tørket klær. Likeledes kan Arne Lindsverk, barnebarn av daværende eier, Arne Amundsen, berette at hans bestefar var en foretaksom mann. Under krigen la han opp en telefonledning fra gården til setra. Siden seterfolket lå der sommeren igjennom, var det praktisk å kunne gi beskjeder om varer som skulle hentes og bringes. Men vi har også inntrykk av at det kunne gis meldinger som gutta på skauen kunne ha nytte av å få greie på. Halvveis opp fra gården hadde Amundsen like før krigen bygget en hytte ved Lindsverkvann. Der befant det seg en radio under verandaen, noe som ga mulighet til å lytte på den norske regjeringssending fra London. Kanskje var det her en og annen særmelding ble fanget opp. Det var kodemeldinger som ble sendt ut for å gi beskjed om at slipp skulle foretas.

Etter krigen fikk Arne og Hilda Amundsen et diplom der hjemmestyrkene takker for god hjelp i okkupasjonstiden. De var da begge døde, men det var barnebarnet og daværende gårdeier, Arne Lindsverk som tok imot hederstegnet. Der fremheves det at livet på skauen var hardt, vanskelig og vått, men hos Hilda og Arne var det alltid hjelp å få. De tok hånd om milorgfolk og ingen vet hvor mange personer som var i alvorlige vanskeligheter som ble hjulpet av disse to. Deres ro og sindighet smittet over på alle som kom i berøring med dem. Skrivet avslutter slik: «Svært mange Mil.Org.-folk minnes Hilda og Arne Amundsen i dyp takknemlighet.»

Til Vestfold gikk det omtrent 60 transporter, halvparten av disse endte med slipp, den andre halvparten endte i vendereis av ulike grunner. Måten gutta på skauen eller i bygda fikk vite om at et slipp var i anmarsj, var at det ble sendt en kodet melding over radio fra BBC. Denne meldingen ble avlyttet på en illegal radio, og hadde ingen mening annet enn for dem den var beregnet på. Den kunne f. eks. lyde slik: «Kjøttkaker smaker godt.»

Her ser vi fra venstre Josef Haraldsen «Martin», Harald Storvik «Erling», Hans Lien «Kjell». Denne dagen var de på flukt etter å ha blitt peilet inn av tyskerne. Her er det Erling som lytter på nyhetene fra London. Foto hentet fra boken Vestfold i Krig av Egil Christophersen.

Rassiaer og reorganisering

Men la oss nå gå tilbake i tid for å finne ut bakgrunnen for og historien til slippene og se på det lokale motstandsarbeidet. Utover i 1942 ble det foretatt omfattende rassiaer med påfølgende pågripelser og arrestasjoner. Noen ble skutt, mens andre ble sendt til konsentrasjonsleirer i Tyskland, og livet der var så brutalt at mange ikke overlevde. Disse opprullingene sommeren 1942, representerte slutten på den første fase av motstandsarbeidet – pionertiden. På denne tid var det uenighet i Milorg om med hvilke midler kampen skulle kjempes. Der gjaldt det lenge en holdning om at kampen ikke skulle foretas med våpen eller sabotasje. I så måte var man i utakt med grunnplanen i organisasjonen, og også de britiske myndigheter syntes dette var for passivt. Etterhvert lot ikke den våpenløse linjen seg forsvare lenger. Her siterer jeg fra Egil Christophersens bok. Vestfold i krig: «Skulle Milorgs mannskaper yte noe ved en invasjon, måtte de få militæropplæring, våpen og utstyr. Man gikk heretter inn for geriljakrig med små spesialtrente enheter.»

D-15 organiseres november 1942

Det militære motstandsarbeidet i Vestfold hadde ligget nede en tid, men fra sentralt hold i Oslo ble det tatt initiativ til en ny organisering av fylket. Det var tre mann som

var sentrale i så måte. De tok på seg oppgaven å reorganisere D-15, og et omfattende arbeid med å verve de rette personer fra D-sjef til lags- og troppsførere og helt ned på jegernivå. Fylket ble delt inn i fire avsnitt hvor Lardal ble lagt inn under Larvik og de søndre kommuner i fylket, samt en del av Andebu. Fredrik Wilhelm Thesen ble avsnittssjef for Lardal, mens Josef Haraldsen ble D-15 sjef.

I løpet av sommeren 1943 var alle illegale krefter samlet i en ledelse, og antall jegere var økt til 1350 pr 15. september. Men nå stilte man seg spørsmålet om hvordan en ganske alminnelig vestfolding uten kamptrening kunne ta opp kampen mot erfarne tyske soldater. Derfor ble våpen og opplæring hovedspørsmålet resten av året 1943 og begynnelsen av året 44.

Løsningen ble å slippe ned Linge-karer som skulle kurse gutta på skauen. Det ble gjort i ganske stort omfang, og mange fikk en grunnleggende opplæring. Men sommeren og høsten 43 manglet man fortsatt våpen og utstyr, og distriktsledelsen sendte flere ganger rapporter til Oslo hvor dette ble påpekt i klare ordelag, men det var vanskelig å få gjennomslag.

I løpet av mars og mai 1944 foretok tyskerne omfattende rassiaer med påfølgende opprullinger og arrestasjoner. Men da distriktsledelsen gjorde opp status i august 44 viste det seg at organisasjonen hadde restituert seg, og kunne stille en styrke på omtrent 1300 mann

Majorstua

Det varte og rakk med flyslippene, mye skyltes dårlig vær. Under denne ventetiden ut over i 1944 ble et hovedkvarter bygget opp på østsiden av Hvarnesåsen. Der mottok de flere særmeldinger om flyslipp, men været var som sagt for dårlig til at planene kunne effektueres. Majorstua, som stedet ble kalt, var usedvanlig godt kamuflert og bare et ytterst fåtall kjente til det. Forsyninger ble brakt opp ved at varer ble plassert på en gård nede i bygda. Den

Majorstua lå usedvanlig godt gjemt og kamuflert i Hvarnes, og det var nok også derfor de klarte å holde seg i dekning her helt til freden kom. Foto utlånt av Tor Bjørvik.

som leverte disse, visste ikke hvor de siden ble brakt hen. Dette absolutte hemmelighold, samt utilgjengeligheten var nok en medvirkende årsak til at dette hovedkvarteret ikke ble oppdaget.

Men fra den 27. november 1943 ble det fart i sakene. Da kom det et slipp til Hajern i Ytre Sandsvær og i romjulen og frem mot nyttårsaften kom ikke mindre enn syv slipp til Hajern, Lardal og Kodal, så nå fikk gutta nok å gjøre med å sikre forsyningene. Sitat fra Vestfold i krig: «Fra det første slippet på Haugmoseter og til det siste i Lardal 22de april 45, mottok D-15 til sammen 29 fly. Den totale last var 400 containere med våpen, ammunisjon og sprengstoff, 108 store pakker med radiomateriell og annet viktig utstyr og 7 Lingebarer fra England.» De fire første kom med det første slippet og de siste tre kom med slippet ved Floren 4. juledag 44.

Siste krigsvinteren

Moralen i de tyske tropper var vaklende utover vinteren 45 da det var klart for alle at de ville tape krigen, og flere slipp i denne tid ble utført nokså åpenlyst. Tyskerne brydde seg ikke lenger så mye om å sjekke opplysninger om det illegale arbeidet.

Arbeidet med å bygge opp en styrke på hjemmefronten gikk fremover etterhvert som freden nærmet seg og den uunngåelige tyske kapitulasjon var et faktum. Da freden kom, disponerte D-15 3158 mann. Av disse kunne Lardal stille med 56 under ledelse av Thesen. De som hadde vært med, fikk merke det i større og mindre grad etterpå i sammenheng med mareritt og vonde nerver. Motstandsmannen Jan Høeg,

Denne minneplaten markerte slippet på Lindsverkmyra og ble reist sammen med de andre tre slippsteder i Lardal og i alt 12 i Vestfold. Foto: Kristin Karlsen.

mener at han mistet en yrkeskarriere fordi han i de første fem etterkrigsår var sterkt preget av det som hadde hendt.

Fra Lardal var det syv mann som gikk tapt i krigshandlinger, men generelt sett kom ikke Norge så ille ut når det gjaldt tap under krigen i forhold til en del andre land.

Det kan være på sin plass å avslutte denne artikkel med å vende tilbake til starten på Lindsverkmyra. I ettertid fant man nemlig ut at de som hadde vært med på det illegale arbeidet skulle hedres. Det ble derfor besluttet å sette opp en minnestein som det er bilde av over. Det kom også opp tilsvarende minnestøtter på de tre andre stedene i Lardal der fly hadde droppet sin last til gutta som sto og ventet.

Det var den såkalte Martinklubben etter distriktsleder Josef «Martin» Haraldsen som tok initiativet til at denne minnemarkering skulle foretas. Lokalt søkte lardalavdelingen kommunen om økonomisk støtte til at dette arbeidet ble gjort, og det fikk enstemmig tilslutning. Tidspunktet for avdukingen var 21. til 29. september 1991.

Så fikk de sin velfortjente markering av en innsats som i enkelte tilfeller kostet dem livet. Vi står i stor takknemlighetsgjeld til det motstandsarbeidet som ble utført i dunkle nattetimer. Vi får ta det som en påminnelse om at diktaturet slett ikke har gått av moten, og at vi ikke må ta vårt demokrati som en selvfølge, men stå opp for de verdier som det er all mulig grunn til fortsatt å kjempe for.

Kilder:

Arne Karlsen Nedrelien Stiftelsen Dakota Norway slik ble den til. E forlag 2015, s 109-114.

Wikipedia: Artikkel om Bernt Balchen.

Hjemmefrontmuseet

Etterlatt skriv med opptegnelse over alle slipp til Lardal, samt beretning om det illegale arbeidet i Vestfold av Rolf Kolstad og Rolf Hellerud.

Muntlige kilder:

Arne Lindsverk, Tor Bjørvik, Arne Karlsen Nedrelien, Ragnvald Kviberg, Gunnar Foldvik, Harald Sjulstad

Blefjell – et fjellområde vest for Lågen

Av Christer Hoel

Blefjellområdet i vid forstand strekker seg fra Hovin i Telemark i vest til Numedal i øst, og fra Rollag i nord til Bolkesjø og Jondalen i syd. Det er et mangesidig fjellområde som har dannet grunnlag for stor verdiskaping. Forutsetningene for dette finner vi i naturgrunnlaget, i grunnforholdene og landskapet.

Bletoppen sett fra vest. Foto: Christer Hoel

Geologiske forhold

Berggrunnen i Blefjellområdet ble dannet i tidsperioden prekambrium, i jordas urtid, og består av flere hovedsoner. I øst finner vi omlag 1300 millioner år gamle bergarter; hovedsakelig gneis, gabbro og amfibolitt. Vest for dette ligger et ca. 1100 millioner år gammelt granittområde som strekker seg fra Meheia ved Kongsberg til Rollag i nord, deretter mot vest følger en sone med omdannede vulkanske og sedimentære bergarter som vider seg ut til et større område ved Fagerfjell. Så følger Store-Ble, det nord-sydgående høyfjellsområdet, som stort sett består av kvartsitt. Denne bergarten, som er 1000 millioner år gammel, er resultatet av sammenpakning og omdanning av kvarts-sand i sjøer eller grunne havområder til sandstein og deretter til kvartsitt. Og helt mot vest, vest for Store-Ble, er det igjen omdannede vulkanske og sedimentære bergarter, som det også er umiddelbart øst for høyfjellsmassivet.

I løpet av de hundrevis av millioner år som fulgte fram mot istidene, ble berggrunnen på Blefjell påvirket av blant annet avsetninger, foldeprosesser, heving og erosjon. Men noen fjellpartier viste seg ekstra motstandsdyktige. Store-Ble, Lifjell, Norefjell og Gaustatoppen, som alle består av den harde bergarten kvartsitt, rager i dag opp blant omgivelsene, som består av andre typer bergarter.

Heving og erosjon gjennom millioner av år forårsaket trykkavlastning av berggrunnen, noe som førte til oppsprekking langs flere plan. Da Norge gikk inn i istidene for ca. 2.5 millioner år siden, ble også Blefjell dekket av isen som dekket landet og presset det ned. Isen var plastisk og i bevegelse, og virket eroderende på berggrunnen under. Langs sprekkesoner ble det gravd ut det som etterhvert skulle bli daler, vann i forskjellige størrelser og far for vassdrag.

Isen etterlot seg morenejord, en jordart med mange kornstørrelser, over største-

En milliard år gamle bølgeslagsmerker ved Sigridsbu.

*Foto:
Christer Hoel*

parten av Blefjell. Denne ligger som oftest i et mer eller mindre tynt lag, men i tjuukkere lag mot Flesberg og i Gunnulfsbu-området og en større omegn. Ellers er det mange partier uten løsmasser, eller med bare et tynnere lag forvittringsjord. På Store-Ble med sin næringsfattige, harde kvartsittberggrunn, er jordsmonnet svært mange steder svært skrint, og det er dermed svært lite vegetasjon, så det turgjengere ser i store områder når de går til fots på Store-Ble framstår nærmest som et månelandskap.

Brørsteinan på Store-Ble. Foto: Christer Hoel

Brørsteinan og Den hvite hesten

De geologiske kreftene før, under og etter istidene har gitt et landskap med geo-atraksjoner av ulike slag. På Store-Ble, like ved stien mellom turisthyttene Sigridsbu og Eriksbu og nesten midtveis mellom disse, står to store steinblokker i nærheten av hverandre. Disse kalles Brørsteinan, og er blitt transportert og etterlatt av isbreen som én flyttblokk da den smeltet vekk mot slutten av siste istid, for så å bli delt i to ved frostsprengning og annen erosjon. Brørsteinan er nærmest blitt til et symbol på Store-Ble.

Går man stien opp fra Nordstul til Bletoppen, Blefjells høyeste topp, vil man i nærheten av der Langedalen begynner møte flere iøynefallende morenerygger som ligger etter hverandre oppover mot nord. Disse er lagt opp av isbreen når breen hadde opphold under nedsmeltingen. Vi finner også morenerygger øst for Nordstul.

Nordøst for Åklinuten, i toppen Ormehogg (1071 m.o.h.), ligger en knatt av ren kvarts. Den kalles «Den hvite hesten», er anslått å være på minst 100 kubikkmeter, og er synlig på lang avstand.

Fleire steder på Store-Ble kan man se fossile bølgeslagsmerker i kvartsitten. Et godt eksempel på dette finner man ved Sigridsbu turisthytte.

Fossefall

Vassdragene som drenerer fra Blefjell har flere steder dannet spektakulære fossefall. Det største og mest kjente er den 30-40 meter høye Gjuvfossen, som elva Gjuva danner innerst i et gjel, drøyt 1 km nordvest for Blåberg fjellstue. Men også andre fossefall møter en turgjenger på Ble. På høyre side når man går oppover fra Nordstul til Langedalen møter man Krumlafossen, som Nordstulbekken danner. Kvitåa, som renner nedover mot Buvannet i Jondalen, danner Dusanfoss, med to fall, et på 15-20 meter og et på fem meter. I tillegg kommer Solbufossen, som ligger vest for Gjuvfossen.

Gjuvfossen. Foto: Tom Schandy

Seter og dyr

Seterdrift har sannsynligvis vært drevet i Blefjellområdet i flere hundre år. Morenejorda som er utbredt jordgrunnlag over store deler av Blefjell har gjort dette mulig; den muliggjorde etablering av setervoller. I noen tilfeller har man anlagt setre på til dels store elve- og smeltevannavsetninger. Enkelte av disse setervollene har dermed vært store, så som Gunnulfsbu og Nordstul. Siden 1960-70-årene har setervollene i stedet for å være arena for tradisjonell setring i tiltakende grad vært sted for hyttebygging. Slik videreføres bruken av mange av setervollene. Men uansett kan man fortsatt oppleve å møte husdyr på Blefjell. Det forekommer at man kan se sauer på beite på Store-Ble.

På tilsvarende måte muliggjorde morenejorda at det i de lavereliggende områdene av Blefjell ble dannet områder for skogvekst, og dermed også for skogsdrift.

Høyfjellsområdet Store-Ble, som i og med Bletoppen når opp til 1342 m.o.h., har også en egen reinsdyrstamme. Gjennom århundrene har flokker av reinsdyr kommet fra Hardangervidda til Store-Ble, og på et seinere tidspunkt dratt tilbake der de kom fra. Men siden første halvdel av 1970-tallet har det vært en stabil tilstedeværelse av villrein på Blefjell, som nå med sine drøyt 180 kvadratkilometer utgjør et av Norges minste villreinområder. Bestanden reguleres med jaktkvoter.

Annen jakt kan også drives på Blefjell, med sin bestand av rype, storfugl og annet småvilt. Sportsfiske finnes det også rike muligheter for, helt opp i høyereliggende områder.

Sølv og stein

Sølvforekomster av det slaget som det ble drevet på i gruveåsen vest for Kongsberg strakte seg også nord for Jondalen og innover i dagens Flesberg kommune. Det første funnet ble gjort i 1663. Utover på 1700-tallet ble det anlagt en rekke sølvgruver fra Tollumkollen i nord til Dronningkollen i sør, og det ble bygget dam- og rennesystemer, vannhjul, pukkverk og annet. På

Steinbrudd ved veien til Nordstul. Foto: Chr. Hoel

1760-tallet ble ei smeltehytte også bygget, men aldri tatt i bruk. På det meste var hundre mann i virksomhet. Den private gravedriften ble nedlagt i 1921. Sølvverket tok opp drift og drev der til i 1956 – siste sølvet som ble utvunnet ved verket, kom fra Norske Løve gruve i 1956.

Berggrunnen i de lavereliggende partiene, kjent som Lille-Ble, har også muliggjort utvinning av industrimineraler. Allerede under første verdenskrig ble det drevet glimmerbrudd i området, og under annen verdenskrig ble det fra 1942 av den tyske okkupasjonsmakten drevet opptil 17 slike brudd der, i større og mindre grad.

Steinbrudd drives i dag også på Blefjell. Eksempelvis er det et ganske betydelig brudd på kvartsittstein på venstre side når man kjører opp veien til Nordstul.

I tillegg er det massetak i morenejord ved veien opp til Nordstul, og tre til i nærheten av Beinsvatnet på nordsiden av Ble, i Flesberg. Pukkverk finnes også ved Beinsvatnet, og ved Hoppestadvatnet. Disse er alle i sporadisk drift, og tjener lokale formål.

Kraft

Landskapet på Blefjell har muliggjort utnyttelse av noen av vassdragene til produksjon av elektrisk kraft. Vassdragene Vrenga og deler av Gjuva utnyttes i Vrenga kraftverk i Flesberg, som har en effekt på 12000 KW. Kraftverket sto ferdig i 1960. Foranledningen for utbyggingen var det økende innbyggerantallet i Asker og Bærum, og kraftforsyningen skulle sikres ved å utnytte fallhøyden på 380 meter fra Hoppestadvatnet. Flere vann ble regulert som følge av utbyggingen, og overføringstunneler for vann bygget. Hølseter kraftverk, som startet driften i 1981, utnytter fallet på 65 meter fra en 1600 meter lang overføringstunnel og har en effekt på 2300 KW.

Turisme og hytter

Masseturismen satte inn på deler av Blefjell allerede på 1930-tallet. Men det var først

fra 1960-tallet og utover at det virkelig ble fart i hyttebygging og etablering av fasiliteter som skitrekk, fjellstuer og kafeer. Det er i dag mellom 3000 og 4000 hytter på Blefjell. Til en del av dem er det boret grunnvannsbrønner.

Strutåsen fjellstue. Foto: Laagendalsposten

De fleste er boret i berggrunn utenfor

kvartsttområdet, og er dermed mer eller mindre gode vanngivere.

I dag står det skitrekk og venter på sine brukere i Fagerfjell skisenter, Blefjellheisen vest for Blestua og ved Liatoppen. Høgda, Strutåsen, Blestua, Blestølen og flere andre navn er kjente navn for de tusener på tusener som benytter Blefjell året rundt. Naturen har i disse områdene gitt et familievennlig landskap, som kan brukes av de fleste. Grunnforholdene og landskapet har utgjort og utgjør fortsatt de grunnleggende forutsetningene.

Ringvirkningene har vært og er store. Omfattende næringsvirksomhet drar nytte av hytteiere og andre turister. Blefjell er et lite fjellområde, men har «alt» et fjellområde i Norge kan ha. Det er et fjellområde vi kan være stolte av og som vi bør ta vare på med klokskap også i framtida.

Referanser:

- Borgersen, V.S. & Sâtvedt, O. 2004: *Blefjell*. Forlaget Langs Lågen. Telemark Trykk AS.
- Heiberg, K.O. 2009: *Mot en kulturell bærekraft*. Mastergradsoppg. i pol. og samf.. Univ. i Bergen.
- Jessing, J. 1978: *Norges landformer*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Notodden Turlag 2016: *Kjentmannsmerket 2016-2017*. Informasjonsbrosjyre. Notodden.
- Ramberg, I. B.; Bryhni, I. & Nøttvedt, A. (red.) 2006: *Landet blir til*. Norges geologi. NGF. PDC Tangen AS trykkeri.
- Schandy, T. & Helgesen, T. 2001: *Naturperler i Buskerud*. 2. oppl. Utgitt på eget forlag. Preutz Grafisk as. Larvik.
- <http://blefjellturet.blogspot.no/2016/07/vassholet-brrsteinan-og-bletoppen-1342.html>
- <http://www.flowrunners.com/journal/2016/8/7/race-report-blefjells-beste-2016-57-km-ultratrail>
- <http://www.nags.net/stein/1993/Sentral-Telemark-geologi.pdf>
- <https://www.kartverket.no>
- <https://www.laagendalsposten.no/nyheter/nyheter/ser-seg-nodt-til-a-stenge-strutasen/s/2-2.1601-1.8674518>
- <https://www.ngu.no>
- <http://www.skagerakkraft.no>

Bokomtaler

Skieventyret på Kongsberg. Fra løkkehopp til verdenstopp av Nils-Henning Hontvedt

Endelig. Ja endelig har det kommet en samla framstilling om hoppingen på Kongsberg. Den har vært etterlengta, og er ei bok svært mange kongsbergensere vil ha glede av. Nå skulle det bli en Labru-kar med vanlig hoppbakgrunn som alle andre gutter i hans generasjon, som skulle påta seg oppgava. Og oppgava har han klart med glans. Han har tatt for seg de aller fleste hoppklubber og hoppbakker i området og klart å få med seg hele rekrutteringen som var grunnlaget for suksessen. Inndelingen er kronologisk, tematisk og geografisk. Og det er en god måte for å dekke dette temaet. Overskriften er ski... og undertittelen er ... hopp. Så det er også på sin plass å ta med alpint. Mange tenker sikkert da også på Birger Ruud som tok medaljer i begge idrettsgreiner. Hontvedt har både bredden og dybden i sin framstilling, og dette blir nok den boka som blir stående i framtida over hoppporten på Kongsberg. Han kommer godt inn på grunnlaget, nemlig alle løkkehoppbakkene. At det var hoppbakker over alt, gjorde at det blei en bredde, og av denne bredden vokste talentene fram. Noen førte dette videre, spesielt familjene Ruud og Ulland. Allsidighet og glede i sporten var utslagsgivende.

I et eget kapittel har forfatteren med oversikt over hoppere som han kaller «godt premierte hoppere» og andre hoppere som ikke var like gode. Totalt mer enn 150 navn, så her vil mange kunne finne familie og kjente og mange har hørt om.

Nå går ikke hoppidretten fram til i dag. Tida etter 1948 er ikke med. Dette fordi da var glanstida slutt. Noen gode resultater var det, og Daniel-André Tande nevnes, men Hontvedt har valgt å stoppe der. Han har heller ikke med tida under krigen da NS-styrte hoppporten. Da fleste hopperne og alpinutøverne som var med da, var enten med i NS eller barn av NS-medlemmer (undertegnades egne undersøkelser). De fleste boikotta disse NS-skirenna, så det er forståelig at dette ikke dekkes. På slutten av boka drøfter Hontvedt årsakene til at gullalderen tok slutt. Konklusjonen han trekker, ser meget rimelig ut.

Dag Kristoffersen

Lidvard Hytta: Motstandsbevegelsen i Øvre Numedal 1940-1945 (Eget forlag 2018)

Lidvard Hytta er et kjent navn for folk i Øvre del av Numedal. Han har gitt ut bøker fra 1990 og var med i bokkomiteen for bind 3 i bygdehistorien for Nore og Uvdal. Den omhandla krigen, og Olav Solhjell var forfatteren i 1993. Innsamlingen da, samt annen litteratur om krigen, er grunnlaget for boka.

De fleste tenker kanskje på motstanden som hjemmestyrkene litt utover i krigen, men denne boka starter med aprildagene 1940. Den inneholder både militær og sivil motstand. Nytt stoff er nok publiseringen av intervjuene med folk som var med, og dt er det mange av. Reint geografisk strekker også området seg til Rollag og Veggli da både cellene på Lauvhovd, Persbu og slippene ved Fløtterudsetra samt over Dagali og til hendelser i Nes i Hallingdal.

Stort sett er det kronologisk gjennomgang med felttoget i april-mai 1940 først og lokale soldaters innsats. Vi får bl.a. høre om 14-åringen som fikk en tysker i bakken, men heldigvis ikke om noen represalier av den grunnen. Så etter 60 sider, blir det mer om hverdagslivet. Dette passer godt inn i kronologien, for det er jo lenger ute i krigen at det blir motstand og organisering av hjemmestyrker. I disse områdene var Milorg dominerende. Hvordan denne bygges opp, er interessant å lese.

Så kommer en bolk med intervjuer av de som var med og flere spennende historier kommer i dagen. Området lå jo nær Hardangervidda, og i forbindelse med razziaene der etter tungtvannssaksjonen, blir det jo stor tysk aktivitet. Nore kraftverk og Tunhovddammen hadde jo også fast tysk og norsk hird nærværende. Også Gestapo og etterretningsaktivitet er med her. Interessant er det å lese om kontaktene de hadde i dalen. Dette er vel, om en ser boka sammen med Kåre Olav Solhjells tekst i bygdehistorien, er god inngang til krigen i Øvre Numedal. Også hva som skjer da freden kom og hvordan denne blei takla vises godt. Mange av Milorg-gutta synes nok ikke det var stas å arrestere bekjente og frakte dem til fylkesskolen i Rollag for internering.

Nå er det så lenge etter krigen og frigjorte kilder ved landssvikoppjøret, så det er vel det som venter på å få en framstilling, og Hytta burde vel være kapabel til å skrive den historien også.

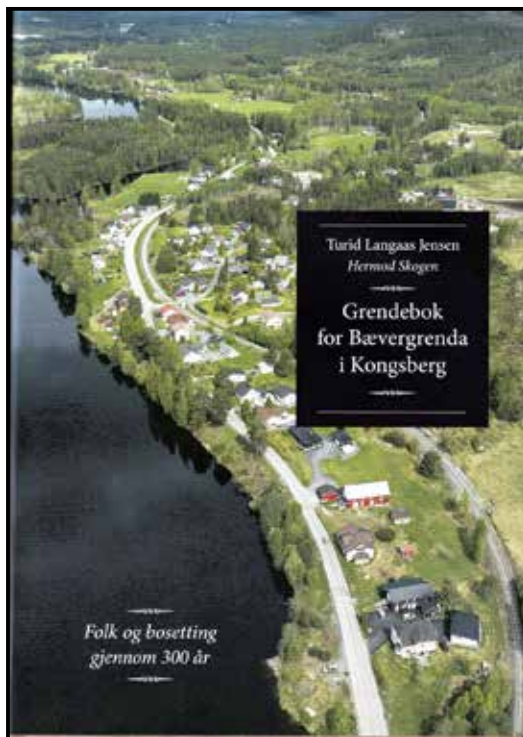
Dag Kristoffersen

Grendebok for Bævergrenda i Kongsberg av Turid Langaas Jensen og Hermod Skogen (Kongsberg byhistorielag 2017)

På 1720-tallet ble det funnet sølv på Vinoren og ved Ramberg i Sveve. Da ble det med ett gunstig å bo i Bævergrenda, for folk gikk til og fra arbeidet hver dag fra mandag til fredag, og bævergrender kunne nå så vel de gamle gruvefeltene ved Kongsberg som de nye i Flesberg. Og så var det jord å dyrke, så en kunne fø ei ku og en kalv, ha grønnsakhage og bærbusker, og poteter, da de kom. For sølvverket var ikke alltid i stand til å betale lønna i rett tid, og da kom en i evig gjeld til krambua om en ikke hadde egen mat å skjøte til med. Bæver gård har en historie tilbake i middelalderen, men lå øde til skogen ble tatt i bruk av Sølvverket, mens jordveien ble leiet bort.

Turid Langaas Jensen og Hermod Skogen har lagt ned et enormt gratisarbeide gjennom en mannsalder hver for å finne ut mest mulig om dette lille samfunnet mellom by og bygd, preget av begge deler: Løkkas lengde, bredde og dyrkingspotensial, husenes størrelse og innredning, folks klær og sko, utsæd og husdyrhold, småkrangel og store rettsaker, som alt i alt gir en utrolig detaljert oversikt over småkårsfolks liv og levned. En kan ikke annet ennå la seg imponere over deres ståpå-vilje og utholdenhet der de passet sitt arbeide ved sølvverk og våpenfabrikk, onnet sine løkker, vølte sine hus, stelte sine dyr og ikke minst fødte og begravet sine barn – barnedødeligheten var på 30-40%, høyere for noen, utsatte familier.

For alle som er interessert i sosialhistorie i distriktet og/eller har slektninger i Bævergrenda: Løp og kjøp! Noe lignende blir ikke mulig å få utarbeidet og finansiert fra vårt distrikt!

Odd Arne Helleberg

BERGVERKS- FORTELLINGER

Introduksjon til norsk bergverkshistorie

Per R. Mikkelsen har gjennom mange år samlet stoff om norske bergverk. Dette har nå sist resultert i boka «Bergverksfortellinger», der han tar for seg samtlige bergverk i Norge på en litt annerledes måte enn det tradisjonelle. Han begynner med en teknisk beskrivelse av hvordan og hvorfor verket ble drevet, for så å fortsette med til dels anekdotisk stoff fra de ansattes liv og levned. Den tekniske beskrivelsen er for det aller meste lettlest og lett forståelig, så her må det ligge mye arbeid og omtanke bak formuleringene, for dette er vanskelig stoff. Og det delvis anekdotiske stoffet gir interessante og karakteristiske glimt inn i et samfunn og en tenkemåte som stadig flere av oss ikke greier å forestille oss.

Boka er gjennomillustrert, og jeg konstaterer med tilfredshet en utstrakt gjenbruk av Per Jostein Sagvoldens utmerkede tegninger av maskineri og gruveinventar fra Sølvverkets Venners bokserie om Kongsberg Sølvverk. Videre er det eldre fotografier fra de forskjellige bergverkene. Her ligger i grunnen mitt eneste ankepunkt mot boka: Illustrasjonene er små, og kun i svart/hvitt, noe som flere av dem har tapt på.

Men la ikke det skygge for at publikum her har fått tilgang til ei lettlest og grundig bok over en svært viktig del av norsk næringsliv, og et lokomotiv for teknisk utvikling og høyere utdanning.

Odd Arne Helleberg

Øystein Morten og Pål Hermansen (foto): NORSKE ØDEGÅRDER

Tittelen leder oss hen til svartedauden. Etter denne fikk mange plasser dette navnet. Men dette er fortellinger om steder i Norge forlatt i nyere tid. Og de finnes over alt. Det er enkle gardsbruk, små bygder, bolighus og herregårder. Til og med det man nesten kan kalle et lite slott. Hele landet er representert. Og historiene bak alt dette er like mangfoldige.

Det er svært ofte forbundet med en viss skam, dette at man forlater tilsynelatende fullt brukbare bygninger og beboelige hus og som omgivelsene forventer blir holdt vedlike. I forberedelsene hadde

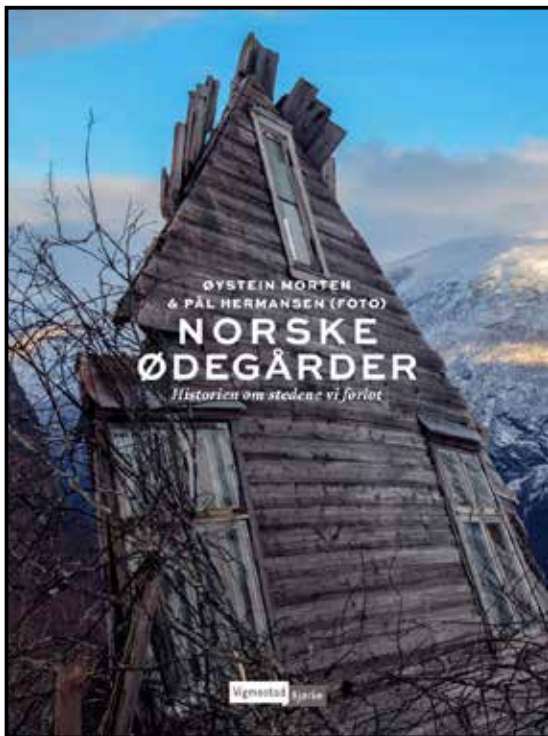
Øystein Morten derfor visse vansker; ingen synes å være videre interessert i å fortelle noe om dette. Det er mye usagt, nærmest fortiet i flere av disse fortellingene. Mye av det er følger av samfunnsendringer, særlig etterkrigsåras fraflytting. Men noen forlot også plasser de knapt hadde noen mulighet for å livnære seg på. Og det er tragedier og dramatiske hendinger bak noe av det.

I den siste fortellinga konfronteres han med sitt eget dilemma; at han selv eier hus i Rollag han knapt kan forsvare å holde vedlike. Og han innser at han ikke helt greier å fullføre den. Det gjør at denne ganske dystre boka ender med å bli nokså personlig og uten særlige lyspunkter. Det reiser et viktig spørsmål om en kan eller skal ta vare på alt gammelt.

Fotografen bidrar i stor grad til teksten til disse fortellingene og følger godt stemningene.

Dette treffer noe i oss alle, og emnet er både interessant og nødvendig. Boka fortjener klart oppmerksomhet, men bør leses med god tid til ettertanke.

Anders Lundeberg

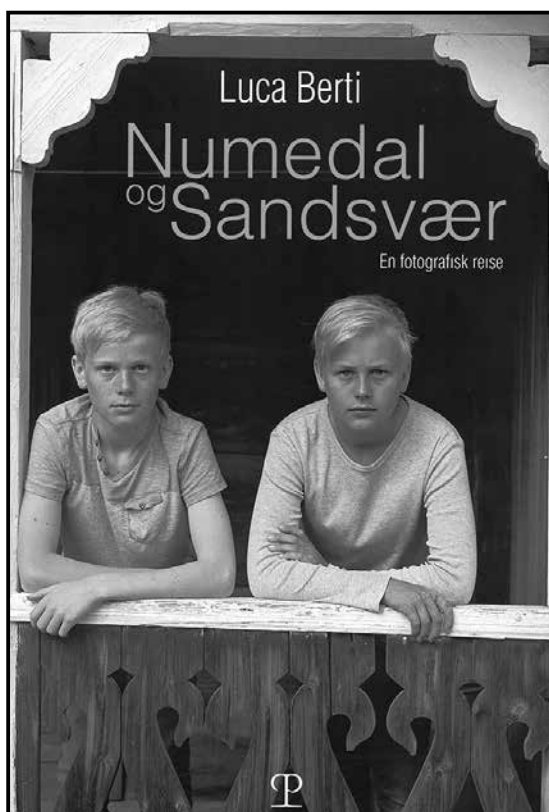

Luca Berti: NUMEDAL OG SANDSVÆR – en fotografisk reise

Som festivalkunstner til Middelalderuka 2018 ble som en av to valgt den italienske fotografen Luca Berti. Han reiser rundt på samme vis og med samme utrustning som de gjorde for 100 år siden. Altså på sykkel og med storformatkamera på stativ, slik forgjengere som Wilse også gjorde det. Og som dem, har han valgt å bruke svart-hvitt på «gammeldags» film som uttrykk i sine særpregede prosjekter.

Han er bosatt i Danmark og har gjort flere liknende prosjekter i Nord-Europa: Danmark, Estland, Latvia, Finland og Norge. Her til lands i Gudbrandsdalen, Romsdal, Telemark og nå Numedal og Sandsvær. Og det er bygda han presenterer. Noe landskap, men for det meste portretter. Dagens mennesker i sine egne omgivelser på en nærmest dokumentarisk måte. Og det gjør at denne boka vil ha verdi godt utover nyhetens interesse. Det er usminka og rett fram, og helt uten tekst. Tydeligvis har fotografen fått den kontakten han behøvde, for dette er virkelig et inspirert verk!

Boka er utgitt av Lågdalsmuseet og Flesberg kommune.

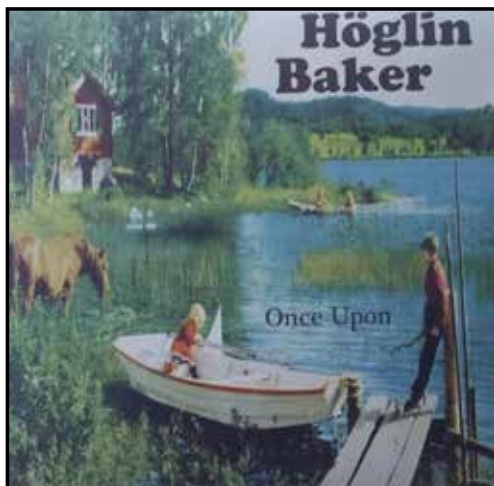

Anders Lundeberg

Plateomtaler

Höglin Baker: Once Upon (Big Pink Records)

Det er ikke hvert år vi omtaler plater i Langs Lågen. Men har platene lokalhistorisk interesse, så synes vi det er på sin plass. Denne plata står to kongsbergkarrer for, Höglin med svensk bakgrunn og Baker med engelsk. Tittelen antyder historie, selv om tittelsporet er av mer personlig karakter, og her får vi også kongsberghistorie på engelsk!

Stefan Höglin har han vært organist i den kjente gruppa Euroboys og er med i garasje-rock-bandet the Dogs og her på en «historisk» plate på Kongsberg. På denne plata spiller han banjo. Og banjoen gir preg av bluegrass og country-rock, og det passer jo meget godt til denne «engelske» utgave av bergarbeiderne på Kongsberg.

Gavin Baker vil også mange kjenne igjen som musikkbibliotekar på Kongsberg bibliotek. Han har også lang historie innenfor gitarmusikk. Både tradisjonell engelsk folkemusikk, progmusikk, country-rock og en spesiell forkjærlighet for Captain Beefheart and his Magic Band. Han har spilt inn og deltatt på mer enn 50 plater! På denne plata står han for sangen og gitarene. Gavins far, David Baker, er også med på mandolin og sang. Höglin og Baker har skrevet både musikken og tekstene.

At Höglin og Baker har spilt inn plate med tekster fra gruvemiljøet på Kongsberg, er jo meget artig og plata kan sikkert skaffes på Kongsberg bibliotek ellers på deres hjemmeside.

Av de 11 sangene på plata er to direkte tatt fra sølvverkshistorien. De har brukt boka til Kristian Moen som utgangspunkt. «Disaster at the gunpowder mill» går direkte på ulykka i Kruttmølla. Her kommer de inn på det farlige arbeidet og tragedien som fulgte ved eksplosjonen. I «The Kongsberg riot song» får vi høre om det kjente opprøret i 1690 hvor bønder brøyt seg inn i huset til sølvverksadministrasjonen og soldater til slutt blei tilkalt. Dette har absolutt blitt et godt og spesielt produkt fra Höglin og Baker.

Dag Kristoffersen

Gamle danser fra Sandsvær med Arnt Haugen og Ingolf Sunde (Aksent)

Søndag 18. februar 2018 vil stå som en stor dag for tradisjonsmusikken i Kongsberg kommune. Da var det plateslipp og kjempekonsert på Lågdalsmuseet anført av Håvard Svendsrud trekkspiller og drivkraften i Aksent plateforlag og Knut Rogstad leder av den lokale gruppa Hælmstubben.

Spillemennene Ole Jacobsen og Ingolf Sunde har skrevet ned gamle danser fra Sandsvær som har gått i tradisjon i over 150 år. Opprinnelsen er vanskelig å slå fast, de kan være vandredanser eller også lokale danser. På denne cden er det danser etter Ole Toresen og andre sandsværinger. Mange av dansene er opptegnet av Ole Jacobsen. Her er det lokale titler som Mosebekkvalsen og Nord-Omholdt-valsene. Ole Jacobsen er veldig sentral her. Disse dansene spilles på fele av Ingolf Sunde. Han spilte inn disse i NRK i 1958. Sunde kom fra gården Blårud i Øvre Sandsvær. Han døde i år 2000 og mange husker han bl.a. som felespiller for Leikarringen på Kongsberg.

Om Ole Jacobsen er sentral for første del av denne cden, er han også sentral på andre delen av cden, som er Arnt Haugens del. Haugen forteller om Jacobsen, og alle dansene som Haugen spiller, er komponert av Ole Jacobsen. Ole Jacobsen (1885-1965) kom fra Omholt-Løkken i Ytre Sandsvær. Han var selv spillemann fra ungdomsalderen og både samlet og skrev selv danser. Arnt Haugen er jo Kongsbergs trekkspiller nummer en gjennom tidene. Her er det innspilling fra NRK i 1962. Men disse NRK-tapene var tapt. Men heldigvis hadde Arnts kone Evelyn tatt opp disse på egen båndspiller fra radioprogrammet. Arnts sønn Thor-Rune Haugen har gjort det mulig for at Svendsruds Aksent kunne gi disse ut på cd. Slikt sett er denne cden viktig gjengivelse av tradisjonsmusikken fra Sandsvær.

At det gror etter Haugen på Kongsberg, fikk vi høre denne viktige kvelden.

Dag Kristoffersen

